فَنَاظِرَةٌۢ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾

نو زه ګورم يعني انتظار کوم چي په څه ځواب به راتګ وکړي فرستاده شده ګان، وروسته به د حال سره موافق رفتار وکړو.

درويش وايي: چي د دې هديې د بلقيس او عمل د سليمان ؑ د دې هديې په مقابل کي روح البيان، روح المعاني او مظهري پر يوه ډول کړي ده، لکن روح البيان په اخير کي د قصې هيڅ نه دي ويلي او مظهري هم هيڅ نه دي ويلي، مګر روح المعاني په اخير کي د قصې دا عبارت ويلی دی وکل ذالک اخبار لايدری صحتها او کذبها، ولعل في بعضها مايميل القلب الی القول بکذبه په اخير کي يې ويلي دي والله اعلم.

قصه متفق عليها للمفسرين داده چي وهب بن منبه رح راوړې ده او نورو رواتو هم راوړې ده چي بلقيسي پنځه سوه (۵۰۰) بې ډيري ښائسته مريان او پنځه سوه پيغلاني مينځياني داسي ګرځولي وې چي په مينځيانو يعني ښځو يې د نرانو کالي يعني ښائسته چپني او کمربندونه او په غلمانو يې د ښځو کالي اغوستي وه يعني وريښمين قميصان او پای جامې او د سرو زرو بنګړي يې په ورپلاس کړي وه او په غوږو يې غوږوالي ورځړولي وه او په غاړو کي يې د سرو زرو اميلونه وراچولي وه، وهکذا سرخې او سپيدې يې پر مخانو ورمښلي وې، او نجوني يې پر پينځه سوه اسپو سپرې کړي وې او هلکان يې پر پنځه سوه برزون آسانو سپاره کړي وه او د هر آس چي مجموع (۱۰۰۰) آسه وه د سرو زرو ځين چي جواهرات پوري ځړيدل او يو څو خښتي د سرو زرو او يو عدد خښتي د سپينو زرو او يو د سر تاج ؤ چي ملغلري او ياقوت پرې ځړيدل، او بلقيس يو اندازه مشک او يو اندازه عنبر او عود او يو د بلی ؤ د سپينو زرو چي په هغه کي يوه ملغلره ډيره قيمتي وه اينبنې وه چي عذرا وه يعني سری سوې نه وه اينبنې وه، او يوه داني جزع يماني چي سوری يې پيچ درپيچ ؤ او د خپل قوم له اشرافو څخه يې المنذر بن عمرو يې په مشری وټاکی او نور د قوم مشران چي اصحاب رايه وه ورسره کړه او بلقيس يو مکتوب هم نوشته کړی منذر ته يې ورکړی، او په مکتوب کي يې نوشته کړه که ته نبي يې نو په دغو استول سوو زرو (۱۰۰۰) کسانو کي پنځه سوه نر او پنځه سوه

ښځې سره جلا کړه، او دا وښیه چې په دبلې کې د سپینو زرو څه شی پروت دی، او هر شی چې پکښې وي یوه ته چې سوري نه لري مستقیم سوری ورکړه او چې پیچ پیچ سوری لري په هغه تار وه پیه، او نرو هلکانو ته یې ویلې وه که ده ستاسې څخه پوښتنه کوله په نرم اواز د ښځو په لهجه خبري ورسره کوئ، او ښځو ته یې ویلي وه که سلیمان ستاسې سره خبري کولې په دلاور اواز او د نورو په لهجه خبري ورسره کوئ، بیا بلقیس المنذر ته دا هم ویلي وه چې دوی د سلیمان سره ملاقې سي ته فهم پر کوه که یې په غضب او تریو تندي خبري ورسره کولې، نو په دې پوه سه چې بادشاه دی څندي بېرېږه مه، ولي فانا اعز منه زه په فوج وغیره کې تر ده غالبه یم، او که یې په لطف او نرمۍ او په خلاص تندي خبري درسره کولې، نو پوه سه چې نبي دی، نو دده خبري ته په ډېر غور او فکر سره ځواب ورکوه، نو المنذر اووه سره قومي مشران سره د هدایا د سلیمان پر خوا راهي سوه او هدهد په ډېره چټکۍ سره د بلقیس د استولي هیئت حال سلیمان ته را ورساوه.

درویش وایي: چې په دې معنا نه چې هدهد بیان د ټولو شیانو وروکړی بلکې صرف یې د هیئت په روانګي سلیمان خبر کړی، نو سلیمان علیه السلام امر کړه جنیات چې د سرو زرو او د سپینو زرو خښتي دي جوړي کړي او امر یې کړه چې خښتي چې جوړي سوې یو میدان جوړ کړئ نهه (۹) فرسخه او په دغو د سرو زرو او د سپینو زرو په خښتو یې فرش کړئ او دومره ځای پکښې خالي پرېږدئ لکه د هیئت د بلقیس چې خښتي موجودي دي او پر شا وخوا د میدان لوړ دېوال د سرو او د سپینو زرو راوګرځوئ، دوی هم هغسې وکړه، بیا سلیمان[4] وویل چې د اوبو څخه د بر او بحر حیوانات چې ښائسته وي راولئ، دوی ورته وویل یا نبي الله موږ نه دي لیدلي د بحر په دوابو کې تر فلاني او فلاني قسم چې رنګونه یې سره مخالف دي او وزر لري او پر تندي لکه بر آسان وښتان لري، نو سلیمان[4] ورته وویل چې دا اوس یې هم راولئ، جنیاتو هغه دواب ورته راوستل، سلیمان[4] ورته وویل پر یمین او شمال د میدان یې وتړی او جنیاتو ته یې وویل چې ستاسي اولادونه ټوله سره راغونډ کړئ، نو ډېر مخلوق سره جمع سو، نو دوی یې ودرول پر یمین او شمال د میدان او امر وکړی سلیمان علیه السلام و جن او انس او شیطانانو ته او وحشي

حيواناتو ته لکه لېوان، زمريان وغيرها او مرغان چي سره جمع سي، وروسته سليمانؑ کښېنستی پر خپل سرير باندي او څلور زره (۴۰۰۰) چوکۍ پر راسته طرف، وې او څلور زره (۴۰۰۰) پر چپه طرف، او امر يې وکړی ټولو انسانانو او جنيانو ته او شيطانانو ته او وحشي حيواناتو ته او درندګانو او مرغانو ته چي په فرسخو صفوفو يې جوړ کړه د بلقيس هيئت چي ميدان مذکور ته رانږدې سوه د سليمانؑ و مملکت ته يې وکتل په درياب کي د تعجب او تحير غرق سوه، ولي چي وه يې ليدل چي دواب قسم قسم د سرو او سپينو زرو پر خښتو خوشايي او پوچي کوي، نو ځانونه او د خپلي ملکي بلقيسي حکومت لکه هيڅ چي نه وي ورته معلوم سو، او خپلي راوړي هدايا وي ډېري حقيري ورته معلومي سوې، او په يو روايت کي راغلي دي چي دوی چي هغه ځای په ميدان کي د خښتو څخه د زرو خالي وليدی وبېرېدل يعني که موږ دا سره د سرو زرو او د سپينو زرو خښتي سليمانؑ ته وروړو سليمان به موږ متهم کړي چي دا خښتي تاسي له دغه ځای څخه کښلي دي، نو خپلي د بلقيسي د هديې خښتي يې په هغه خالي ځای کي پرېښولې، هيئت چي شيطانانو ته چي په صف کي ولاړ وه وکتل ډېر هيبت پر پرېوتی او متغير اللون وګرځېدل، شيطانانو ورته وويل تېر سئ لاباس عليکم او داغسي هيئت تېرېدی پر جماعتو د جن، وحش او مرغانو حتى وقفوا بين يدي سليمان عليه السلام، نو سليمانؑ په ورين تندي او په ډېره ښه لهجه او په ډېره مينه خبري ورسره وکړې او پوښتنه د حال يې ځندي وکړه فاخبره رئيس القوم يعني المنذره د ماجاؤا به حال يې ورته بيان کړی، او د بلقيسي ورکړی مکتوب يې سليمان عليه السلام ته ورکړی، سليمانؑ چي مکتوب خلاص کړی وه يې ويل اين الحقة، نو د بلقيسي نمائنده المنذر حقه ورکړه سليمان چي وښورول يو شی پکښې ؤ سمدلاسه جبرئيلؑ ورته راغلی او د حقه دوه شيان يې ورښوول، نو سليمانؑ د هيئت مشر ته وويل چي په حقه کي يوه دانه ملغلره ده چي هنوز نه ده سوري سوې او يوه دانه جزعه يماني ده چي سوری يې کوږ اوږدی، منذره ورته وويل صدقت، نو ته هغه دردانه سوری کړه او تار ورواچوه او جزعه ته هم تار ورواچوه، فقال سليمان عليه السلام د انس او جن د پوهانو څخه چي تاسي دا دوه کاره کولای سي، هغو ځواب ورکړی

چي زموږ سره ددې دوو كارو علم نسته، بيا يې د شيطانانو څخه پوښتنه وكړه هغو ورته ووېل چي ته وينه راوله هغه دا ملغلره سورى كولاى او تار تر ايستلاى سي، وينه چي راغلى يو نازك تار يې په خوله كي ونيوى او كرار كرار په دره ننوتى، تر هغه بله خوا يې تناؤ په خوله كي ؤ ووتى، سليمان۴ و وينه ته چي په عربي يې ارضة بولي وويل چي زه تا ته څه انعام دركړم، وينه ورته وويل چي ته خداى ﷻ ته خواست وكړه چي زما رزق په لرګو كي وي، سليمان۴ ورته وويل لك ذالك، بيا سليمان۴ وويل چي خزرة ته به سپږسي څوك ورواچوي، هورې يو سپين چينجى چي دودة بيضاء يې په عربي بولي هغه ورته وويل چي دا كار زه كوم، نو تار يې په خوله كي ونيوى او پېچ پر پېچ په خزره كي روان ؤ تر هغه بله خوا يې ووتى، سليمان۴ ورته وويل چي ته څه شي غواړې، هغه ورته وويل چي زما رزق دي په فواكه كي وي لكه انګور، انار وغيره، سليمان۴ ورته وويل لك ذالك، بيا سليمان۴ و مريانو ته چي په جامو كي د ښځو وه او وه مينځيانو ته چي په جامو كي د نرانو وې داسي جلاوالى وركړى، چي ټولو ته يې وويل چي ورسئ تاسي مخونه او لاسونه پرېمينځئ، نو هغه چي ښځي وې هغو په يوه لاس كي اوبه واخستلې او هغه بل لاس به يې ور جوت كړى مخ به يې په پرېولى، او هغه چي نران وه هغو په دواړو لاسونو كي اوبه واخستلې مخ به يې په پرېولى، راوي وايي چي وروسته سليمان۴ هديه د بلقيسي رد كړه، كما قال الله تعالى په وروسته آيت كي.

درويش وايي: چي دا وه ترجمه د عربي ناموړو تفسيرو په پښتو ژباړه د فقير لفظًا لفظًا وما توفيقي الا بالله عليه توكلت واليه انيب.

فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَٰنَ قَالَ أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ

پس چي راغلى رسول د بلقيسي چي المنذر يې نوم ؤ يعني سره د هدايا مرسوله د بلقيسي د خوا كمامر في جريان القصة، نو سليمان عليه السلام وويل آيا تاسي زما سره كومك كوئ په مال سره چي عبارت د هداياؤ د بلقيس دي.

پوه سه: چي اصل د تُمِدُّونِ تُمِدُّونَنِي ؤ ياء يې حذف كړه كسره يې دليل وګرځاوه، او همزه لپاره د استفهام انكاري دى يعني زه دا كومك نه قبلوم او تنوين د مَالٍ لپاره

د تحقير ددوی د هديو دی کما يدل عليه مابعده او خطاب د تمدون وه المنذره او دده
ملګرو ته دی کما مر چي د منذره سره ډېر نفر بلقيسي را استولي وه.

فَمَآ اٰتٰىنِۦَ اللّٰهُ خَيْرٌ مِّمَّآ اٰتٰىكُمْ

هغه شي چي راکړي ماته خدای ﷻ (من الدين القويم والنبوة والملک العظيم
والمال الکثير بحيث لامزيد عليه) افضل دی تر هغه چي وتاسي ته يې درکړی من
الجهل والتکبر بالملک الحقير ومع ذالک السجود لغير الله وهو الشمس.

درويش وايي: چي لفظ د خير پر معنا تفضيلي نه دی پاته، ولي چي بلقيس ته
په ورکړل سوو شيانو کي هيڅ نوع د فضيلت نسته فافهم.

بَلْ اَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُوْنَ ۝٣٦

بلکې تاسي په هديه خپل سره خوشاله ياست، ولي تاسي بېله حيوٰة الدنيا بل
څه نه منې يعني له متابعت څخه منکر ياست په هديه د بل چا چي تاسي ته يې
درواستوي خوشاله کېږئ لزيادة اموالکم بهدايا الغير اليکم، نو پر دې تقدير
اضافت د هدية وکم ته اضافت وه مفعول ته دی او پر اول تقدير اضافت و فاعل ته
ده، فتدبر حق التدبير.

اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ

ته رجوع وکړه يا منذر ''ارجعوا'' يې نه وويل او سره ددې چي د منذر نور ډېر
کسان هم ملګري وه لانهم تبع له في الرجوع او د اليهم ضمير راجع دی و بلقيس او
قوم ته ددې.

فَلَنَاْتِيَنَّهُمْ بِجُنُوْدٍ لَّا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا

جواب د قسم محذوف دی يعني قسم په خدای ﷻ دی زه درولم دومره درونه
لښکر چي مرکب د انس او جن څخه به وي، چي طاقت د مقاومت به ونه لري دوی
يعني فوج د بلقيسي دي جند لره زما يعني په سبب د کثرت او سره د تائيد الهي.

وَلَنُخْرِجَنَّهُم مِّنْهَآ أَذِلَّةً وَهُمْ صَٰغِرُونَ ﴿۳۷﴾

او قسم په خداى دى زه به راوباسم بلقيس او قوم ددې د خپلو اراضيو څخه او په داسي حال کي چي دوى به ذليل وي، بعض مفسرين وايي چي صاغرون تاکيد دى د اذلة، او بعض مفسرين وايي چي اذلة جمع د ذليل ده چي ضد د عزيز دى يعني غرة ددوى او مملکت ددوى به ورختم کړم، او د صاغرون څخه مراد دادى چي و محبس ته به يې وغروځوم لکن په پاى کي سليمان[ع] دا شرط ولګاوه اِنْ لَمْ يَاْتُوْنِىْ مُسْلِمُوْنَ، وهب بن منبه او نور راويان وايي چي څه وخت چي فرستاده ګان د بلقيسي خپل مملکت ته راورسېدل او هدايا د بلقيسي يې هم واپس راوړې، او ټوله حال د مملکت د سليمان[ع] يې و دې ته بيان کړى بلقيسي وويل چي قسم په خداى چي زه په دې پوه سوم چي دا سړى تعني سليمان[ع] يو بادشاه نه دى او نه موږ لره طاقت د مقاومت ددوى ستهِ، او سليمان[ع] ته يې فوري استازى راهي کړى چي زه درځم سره د ملګرو د قوم خپل حتى چي ستا سره وګورو چي ته موږ په څه شي امر کوې وما تدع اليه من دينک چي ته موږ کوم دين ته رابولې، کاشفي[رح] وايي: وتخت خود را درخانه مضبوط داشت ونگهبنان برو گماشت ودروازه خانه قفل کرد، ومفتاح را برداشت وبالشکر گران راهى پايه سرير سليمان شد آه، راوي وايي چي ددې زير دست دوولس زره (۱۲۰۰۰) لوى لوى بادشاهان وه چي هغو ته يې قيل وايه يعني هر يوه ته وتحت کل قيل الوف کثيرة من الرعية، راوي وايي چي سليمان[ع] يو هيبت ناکه نبي ؤ هيڅ چا توان نه درلودى چي خبري يې کړي واى حتى چي ده له چا څخه پوښتنه نه واى کړې، نو سليمان يوه ورځ پر تخت خپل کښېنستى که څه ګوري لوى ګرد او غبار يې وليدى د يوه فرسخ پر مسافت، نو يې پوښتنه وکړه چي داڅه دوړى او ګرد دى؟ خلګو ورته وويل چي بلقيس سره د خپلو اقيالو دلته راروانه ده ابن عباس[رض] وايي چي په منځ کي د کوفې او حيرة يو فرسخ دى، نو سليمان[ع] پر جنود مخ راواړاوه.

قَالَ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَؤُا۟ أَيُّكُمْ يَأْتِينِى بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَن يَأْتُونِى مُسْلِمِينَ ﴿٣٨﴾

ای، اشرافو زما څوک به راوړي تخت د بلقيس د مخه تر دې چي دوی راځي ماته مسلمين، راوي وايي چي سليمان؏ ته خدای ﷻ وحي کړي وې چي بلقيس ايمان راوړي، لکن د سليمان په تخت راغوښتلو کي مطلب دا ؤ چي په دې بعض معجزات خپل ورښيي او د خدای ﷻ لوی قدرت او خپل صدق په دوی کي نبوت ودوی ته وښيي، نو ځکه يې خلګو ته وويل چي عرش د دې راوړي د مخه تر راتلو د دې سره د دې چي دې په کلک حفاظت سره تخت خوندي کړی ؤ کمامر، او بل د دې د عقل امتحان واخلي چي د دې تخت ته سليمان؏ څه تغيير ورکړي چي دا يې پېژني او که نه، مظهري وايي چي دا خبره چي سليمان؏ وکړه قبل آه، چي دا که ايمان راوړي بيا خو ده ته اخذ د تخت د دې نه دی روا مګر نه په رضٰی د دې، انتهٰی.

درويش وايي: چي دا ايمان راوړي نو سليمان ؑ د دې و عرش ته څه ضرورت درلودی او سره د دې چي تخت سليماني چي د مخه يې بيان وکړل سو د بلقيس پر تخت باندي نهايت بالا ؤ، نو صحيح هغه د مخه توجيه ده فافهم.

قَالَ عِفْرِيتٌ مِّنَ ٱلْجِنِّ

وويل يو خبيث وهذا قول الضحاک رح وقال الفراء هو القوي الشديد، او ابن قتيبه رح وايي چي عفريت موثق الخلق ته وايي وهذا يرجع الی قول الفراء کما لايخفٰی، وهب بن منبه رح وايي چي نوم يې فوذٰی ؤ، وقيل ذکمان وقيل صخر الجني چي لکه غر دومره پنډ ؤ يضع قدمه عند منتهٰی طرفه.

أَنَا۠ ءَاتِيكَ بِهِۦ قَبْلَ أَن تَقُومَ مِن مَّقَامِكَ ۖ وَإِنِّى عَلَيْهِ لَقَوِىٌّ أَمِينٌ ﴿٣٩﴾

زه يې درلره راوړم د مخه تر دې چي ته له دې ځايه څخه ولاړ شې، ابن عباس رض وايي چي سليمان په مجلس کي د قضاء د سهار څخه تر نصف النهار پوري به ناست، او د خلګو مشکلات او دعوې به يې فيصله کولې، او زه پر راوړلو د دې تخت غښتلی يم او امين هم چي جواهرات د هغه تخت نه بې ځايه کوم، هذه الجملة حال من فاعل آتيک، سليمان؏ ورته وويل چي زه يې تر دغه مدې چي عفريت وويل ژر د تخت راوړل غواړم.

قَالَ الَّذِیْ عِنْدَهٗ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتٰبِ

درویش وایي: چي اکثره مفسرین وایي چي مراد له دغه سړي څخه آصف بن برخیا دی چي د سلیمان ؑ د خاله زوی ؤ او وزیر یې هم ؤ او کاتب یې هم ؤ، او ښوونکی معلم د سلیمان هم ؤ په حال کي دده د صغر سن او دی رجل صدیق ؤ چي کتب الٰهیه یې زده وه، نو مراد له کتاب څخه جنس دی لکه کتاب د موسیٰ ؑ تورات او صحف د ابراهیم ؑ وغیرهما، او خدای ﷻ دی د نصرت د سلیمان لپاره پیدا کړی ؤ، او اسم اعظم مبارک یې هم زده ؤ چي هر څوک چي په اسم اعظم سره خواست وکړي هغه قبلیږي کما جاء في الحدیث النبوي ؑ الصحیح، او معتزله وایي چي مراد ځني جبرئیل ؑ دی لانهم ینکرون کرامة الاولیاء رحمهم الله، او بعض روات وایي چي خضر ؑ ؤ او بعض وایي چي دا یوه ملکه وه ماسوا د جبرئیل ؑ چي په هغې ملکي سره خدای پاک تائید د ملک سلیمان ؑ کاوه، روی جریر ومقاتل عن الضحاک رح عن ابن عباس رض ان آصف قال لسلیمان ؑ حین صلی مد عینیک حتی ینتهی طرفک، نو سلیمان ؑ ستر ګي د یمن پر خوا واړولې، ودعیٰ آصف فبعث الله الملائکة فحملوا السریر تحت الارض، او مځکه په اندازه د تخت ورته څیرېد له حتی تخرجت السریر بین یدي سلیمان، بعض مفسرین رح وایي چي مسافت د دوو میاشتو پیاده مزل ؤ او په دې کي اختلاف دی چي آصف څه دعاء وکړه، مجاهد او مقاتل رح وایي: یا ذا الجلال والاکرام، او کلبي رح وایي یاحي یا قیوم وروی ذالک عن عائشة رضی الله عنها.

پوښتنه: دا دعاء خو د هر عامي او خاصي زده ده، نو ولي داسي خرق العادة کارونه نسي کولای؟

ځواب: اسم اعظم ډیر شرائط لري او په داعي کي شرائط غواړي، دوهم په ډیل عدد لري چي علی الاستمرار به یې سړی وایي.

مصرع: ... نه هر که سر بتراشد قلندری داند

سوال: سلیمان ؑ خو په نص د قرآن نبي ؤ، او آصف بن برخیا خو بلاشک نبي نه ؤ، نو په دې تفضیل د غیر نبي پر نبي نه راځي؟

ځواب: لا! لانه تفضيل جزئي يعني په بعض جزئياتو او هغه تفضيل ممنوع نه دی، په قصه کي د حديبيه چي اوږده قصه ده راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام چي د کفارو سره د مکې صلح وکړه چي بښږ کال دي موږ عمرې ته نه پرېږدو پر کال په ذوالقعدة الحرام کي به راځې درې ورځي موږ حرم شريف تا او ستا ملګرو ته خالي کوو عمره به وکړئ، وروسته عليه الصلوة والسلام دده سره ورسره اصحابو رض ته چي څورلس سوه کسان وه تخمينًا چي ځانونه حلال کړئ يعني سرونه وخرياست او ګنډلي کالي واغوندئ، هيڅ چا يې په خوله ونه کړه، بيا يې ورته وويل بيا يې ورته وويل، وروسته عليه الصلوة والسلام محزون خپلي خېمې ته ولاړی په دې سفر کي دده سره ملګرې له امهات المؤمنين څخه ام سلمة رضي الله عنها وه يعني د عليه الصلوة والسلام حزن يې محسوس کړی طلب يې د سبب د حزن وکړی، عليه الصلوة والسلام هغه ماجرى القصة بينه وبين اصحابه ورته بيان کړه ام المؤمنين رض ورته وويل چي صحابه تاته ګوري چي په احرام کي يې، نو ددوی اميد نه دی ختلی له عمرې څخه په دې وجه لعل الله يحدث بعد ذالک امرًا ام المؤمنين رض ورته وويل چي ته ورووځه حلاق راوغواړه خپل سر وخريه يا قصر وکړه بيا يې وګوره چي صحابه رض څرنګه کوي، عليه الصلوة والسلام هم ددې په خوله وکړه خلګو چي عليه الصلوة والسلام وليدی چي ځان يې حلال کړی دی، نو اميد يې وختی اويو د بل سرونه يې په يوه ګړي سره وخريل او جامې يې واخستې، نو ددې قصې چي روايت يې بخاري او مسلم کړی دی، تفضيل دام سلمه رض پر عليه الصلوة والسلام لازمېږي؟ کلا وحاشا، او محمد بن المنذر رح وايي چي د الذي عنده علم الکتاب خو د سليمان عليه السلام مراد دی آتاه الله العلم والحکمة فيکون التعبير عن سليمان عليه السلام الذي عنده علم الکتاب آه لپاره د شرف د علم دی، وان هذه الکرامة يعني د بلقيسي تخت راوړل د دعاء د سليمان عليه السلام په سبب د علم دی.

اَنَا اٰتِيْكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ يَّرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ ط

سوال: پر دې تقدير په دې آيت انا آتينک به قبل ان ترد اليک طرفک کي مخاطب څوک دی؟

ځواب: هغه عفريت دی، ګويا د سليمان عليه السلام اراده وه چي اظهار د بلي معجزې وکړي، نو اولاً يې خلګ انس او جن وهڅوله پر اتيان د عرش د بلقيسي بقوله يا

ايها الملؤ ايكم الآية، فلما قال عفريت ما قال، نو سليمان ؑ ځنې منه خبره وګرځول نو يې، عفريت مخاطب کړی انا آتيک الخ، و اراد سليمان ؑ چي دا راوړل چي عفاريتو د جن په لنډ وخت کي د طاقت نه وه پوره فضلاً عن غيرهم نو خپل ځان يې و دعاء ته په اتيان په دعاء د اسم اعظم مهيا کړی انتهی.

درويش وايي: چي دا توجيه د ډېرو تکالفاتو سره مخامخ ده او د قرآنيه عبارت د ظاهره سره مخالف ده او د جمهور المفسرين و العلماء، دا قوالو سره هم سمون نه خوري او که چېري دا توجيه صحيح سي هغه د مخه اعتراضات ټوله دفع کېږي، والله اعلم بالصواب وعنده علم ما في الکتاب واليه المرجع والمآب.

فائده: د طرف معنی تحريک الاجفان للنظر الی شيئ ولما کان الناظر يوصف بارسال الطرف وصف برد الطرف، نو معنی داده چي ته سترګي واړوه وکتلو ته د يو شي نو د مخه تر رد الطرف احضر، زه به يې حاضر کړم تخت د بلقيسي وهذه غاية الاسراع.

فَلَمَّا رَاٰهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهٗ قَالَ هٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّيْ ۚ وقف

چي سليمان ؑ وليدی عرش د بلقسي في مدة ارتداد الطرف من مسيرة شهرين يا په خپله د خدای ﷻ په قدرت يا د غير لکه آصف، (من لپاره د تبعيض دی) يعني بعض له احسناتو څخه د خدای ﷻ زما سره.

لِيَبْلُوَنِيْٓ ءَاَشْكُرُ اَمْ اَكْفُرُ ؕ

يعني زما ابتلاء او امتحان کوي چي آيا زه شکر ددې نعمت وايم په دې ډول چي دا فضل د خدای پر ما من غير حولٍ ولاقوةٍ، او يا کفران او ناشکري ددې نعمت په دې ډول چي ځان مستحق ددې ګڼم او يا په اداء د شکر ددې نعمت بې پرواهي کوم.

فائده: دا دواړې جملې په محل کي د نصب دي، او يا بدل دي له ضمير منصوب څخه في ليبلوني، وروسته سليمان ؑ د شکر ويلو فائده بيان کړه.

وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهٖ ۚ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّيْ غَنِيٌّ كَرِيْمٌ ﴿٤٠﴾

که څوک شکر د انعام د خدای ﷻ ووايي، نو د شکر فائده وده ته رسيږي، ولي په شکر ويلو سره هغه نعمت قرار او دوام پيدا کوي بلکې سبب د زيادت د نعمت ګرځي، کريمه: لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ. قال العلماء الشکر قيد للنعمة الموجودة وصيد للنعمة المفقودة، او په شکر ويلو سره د سړي ذمه له واجب څخه فارغه کېږي ويرتفع درجته عند الله ويستحق اجرًا في دار الجزاء، په صحيح حديث کي راغلي دي چي روايت يې احمد او ترمذي او ابن ماجه او حاکم رحمة الله عليهم له ابى هريرة رضي الله عنه څخه کړی دی چي رسول الله ﷺ وويل الطاعم الشاکر بمنزلة الصائم الصابر يعني په ثواب کي، او بيا سليمان ؑ د ناشکره سړي حال بيان کړی.

پوه سه: چي من متضمن معنى لره د شرط دی، او ځواب يې محذوف دی او فان ربي الخ دليل د جواب محذوف دی په ځای کي د جواب يې راوړی، والتقدير ومن کفر (فلا يضر ربي) دا جواب محذوف دی (لانه غني کريم) دا دليل د جواب محذوف دی، په پښتو ژباړه: که څوک ناشکري د نعمت د خدای ﷻ کوي، نو خدای ﷻ ته ضرر نه لري لانه غني دي له شکره څخه د شاکر، ولي چي شاکر او کافر دواړو ته نعمت ورکوي، بلکې ناشکري خپله وه ناشکره ته ضرر دی.

فائده: په راوړلو کي د بلقيسي د عرش من جانب آصف بن برخيا قبل ارتداد الطرف من مسافة شهرين او سره ددې چي آصف په اتفاق د امت مرحومه نبي نه ؤ دليل پر دې دی چي کرامت د اولياء الله حق دی او ثابت بالقرآن دی، خلافًا للمعتزلة کما مر، او پر اثبات د کرامت د اولياء الله دلائل کثيرة في شرح العقائد وشرح المقاصد للعلامة التفتازاني رح وعليه انعقد اجماع الامة المرحومة قبل ظهور هذه الفرق الزائغة.

قَالَ نَكِّرُوْا لَهَا عَرْشَهَا

وويل سليمان ؑ وجنياتو ته چي ناشناخته وګرځوئ و بلقيسي ته تخت ددې، وفي الفارسية التنکير: ناشناسا کردن کما فى تاج المصادر، يعني څه تغييرات پکښي راولئ چي دا يې ونه پيژني چي وه يې ويني، په تاريخ کي ددې موضوع داسي راغلي

دي چې جنياتو لوړه خواه د تخت د بلقيسي کښته وګرځول، او کښته خوا يې لوړه، وجعلوا مكان الجواهر الاحمر الجوهر الاخضر ومكان الجوهر الاخضر الاحمر، او نوري قبې يې پر جوړې کړې چې تر پخوانيو قبو ډېرې ښائسته وې.

نَنظُرْ أَتَهْتَدِيٓ أَمْ تَكُونُ مِنَ ٱلَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾

مونږ به وګورو (مجزوم على انه جواب الامر) آيا دا يې پيژني چې دا زما تخت دی يا به وګرځي د هغه کسانو څخه چې خپل تخت نه پيژني.

پوښتنه: د سليمان عليه السلام په دې کې څه غرض ؤ؟

ځواب: کعب بن مالک رح او وهب بن منبه رح وغيرهما وايي چې جنيات له دې څخه ببرېدل چې سليمان ع يې په نکاح نه کړي، نو دا به تهوله اسرار د جنياتو و سليمان ع ته کشف کړي کمامر چې مور د بلقيسي جنيه وه او پلار يې انسي ؤ، نو که يې سليمان په نکاح کړي او دده څخه يې زوی پيدا سي، نو هغه خو وروسته د سليمان تر مرګ وارث او جای نشين د سليمان دی او په هغه کي به انسي او جني دواړه خويه وي، نو که مونږ د سليمان ع له تسخير څخه خلاص سوو تر مرګه به په تسخير کي د اشد تر سليمان به واقع سو ابدًا، نو جنياتو بلقيسه دمخه لا و سليمان ع ته غندلې وه او بې کاره يې معرفي کړې وه او دا يې ورته ويلي وه چې بلقيسه د عقل د خوا پاته ښځه ده او پر پنډيو يې ډېر تور وېښتيان دي او پښې يې لکه د خره نوکان دي، نو سليمان ع يې اول وار د عقل امتحان په تغير د عرش واخستی او د پښو او د پنډيو امتحان يې په نباء الصرح سره واخستی کما سيئاتي.

فَلَمَّا جَآءَتْ قِيلَ أَهَٰكَذَا عَرْشُكِ ۖ قَالَتْ كَأَنَّهُۥ هُوَ ۚ

چې راغله بلقيسه (هذه الجملة عطف على قوله فلما جآء سليمان قال اتمدنن الآية، او په منځ کي جملې جمل معترضه دي) ورته وويل سول ودې ته آيا ستا عرش دغه رنګه دی؟ په تشبيه کي د سليمان ع غرض زيادة امتحان د عقل ددې ؤ يعني داسي يې نه ورته وويل: اهذا عرشک؟ (قالت كانه هو) بلقيس ورته وويل لکه دغه چې زما عرش وي، داسي يې نه ورته وويل چې دا زما عرش دی، مقاتل رح وايي چې دې خو وه پيژندی چې زما عرش دی ولكنها شبهت عليهم كما شبهوا عليها، او

بعض مفسرين وايي چي دې ته په سبب د تغير د بعضي شيانو اشتباه پيدا سوه، نو نه يې لا ورته وواية نه نعم خوفًا من الكذب يعني که لا ورته ووايم او دا زما عرش وي، يا نعم ورته ووايم او دا زما عرش نه وي پر دواړو به دروا غجنه سم، نو پر هر تقدير سليمان؏ ته ددې د عقل اندازه معلومه سوه چي ډېره فهمېده ښځه ده، نو ځا ورته وويل چي دا ستا عرش دی، نو تاته يې څه فائده وکړه ستا تړل د دروازو په دغه پسي او جند سپاه دې د حفاظت لپاره پر درولي وه، بلقيس ورته وويل:

وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِن قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴿٤٢﴾

موږ ته راکړل سوی ؤ علم پر تمام او کمال د قدرت د سليمان او پر صحت د نبوت دده، د مخه تر ليدلو د معجزې د آية العرش او په نورو معجزو سره د سليمان؏ يعني چي هُدهد کتاب دده زما پر سينه راوغورځاوه او سره ددې چي زه په مخصوص اطاق کي بيده وم، او هديه يې رد کړه او نر و ښځي مريان او مينځياني يې سره جلا کړې الى غير ذالک کما مر ذکره ``وَكُنَّا مُسْلِمِينَ`` او موږ ؤ يعني زه او قوم چي دا آيات او معجزات مو وليدلې مسلمانان له هغه وخت څخه، طائعين لله تعالى، او په دې کي د بلقيسي غرض تحدث يعني بيان د نعمت د خدای ﷻ پر دوی ؤ، لکه په سورة والضحٰی کي د قرآن کريم راغلي دي ``وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ``

وَصَدَّهَا مَا كَانَت تَّعْبُدُ مِن دُونِ اللَّهِ إِنَّهَا كَانَتْ مِن قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٤٣﴾

او دا منع کړې وه سليمان؏، دا ترجمه مظهري کړې ده (درويش وايي چي ددې ترجمې معنی داده چي په اول مکتوب کي سليمان؏ دا منع کړې وه حيث کتب اليها ان لا تعلوا علي واتوني مسلمين) مظهري د خپلي ترجمې پر بناء وايي چي کلمه د ما کانت په محل کي د نصب ده په حذف د حرف جر او ايصال د فعل چي صدها دی يعني اصل يې داسي ؤ فصدها مما کانت تعبد ای الشمس ماسوی له خدای ﷻ څخه نو دسره ترجمه د مظهري پر تقدير، او دا يعني بلقيس سليمان؏ منع کړې وه په اول مکتوب کي د هغه شي څخه چي دې يې عبادت کاوه من دون الله، او روح المعاني او روح البيان يې داسي ترجمه کړې ده چي بيان دی له جانب

ځخه د خدای ﷻ د هغه شي چي بلقيسه يې منع کړې وه له اظهار څخه د هغه شي چي دوی يې اوس دعوه وکړه د اسلام د مخه تر حضور و سليمان ته الى الآن، فالمعنى مانع له اظهار څخه د ايمان هغه عبادت قديمه ددې ؤ د لمر، فکلمة ما مصدرية والمصدر فاعل د صد دی.

پوه سه: چي اِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِيْنَ بيان دی د سببيت د عبادت قديمه للصد عن اظهار ايمانها يعني بلقيسه په داسي قوم کي وه چي هغه راسخين في الکفر وه نو دا د هغو په منځ کي نه وه قادره پر اظهار د اسلام الى حضرت بين دي سليمان عليه السلام.

درويش وايي: چي د بلقيسي سره چي سليمان ته راتله لوی جند په نامه د اقيالو ورسره ملګري وه، او هغه ددې په کفر او په اسلام کي تابع وه، نو بناءً على هذا ضمير د متکلم مع الغير په اوتينا کي او په کُنّا کي او صيغه د جمع مذکر يعني مسلمين صحيح سوه تغليبًا.

درويش وايي: چي سليمان عليه السلام لپاره د امتحان د قدمينو او ساقينو د بلقيسي چي جنيانو ورته ويلي وه چي د بلقيسي پښې لکه حافر الحمار دي او پنډۍ يې په تورو وېښتانو پټې دي، امر يې وکړی و جنيانو ته د مخه تر رارسېدلو د بلقيسي چي ددې په لار کي چي ماته نژدې کېږي يو قصر او کوټې جوړي کړئ چي د صرح په نامه په قرآن مبارک کي به راسي چي غولی د هغه قصر سپينه ښيښه وي او لاندي تر غولي او به جاري کړئ او په هغو اوبو کي ماهيان او نور دواب البحر ايله کړئ چي تر ښيښه معلوميږي (چنانچه صحن آن خانه همه آب مينمود) او خپله چوکۍ سليمان په منځ کي د هغه قصر کښېښول او پر کښېنستی او ده ته راجمع سوه رقم رقم مرغان او جن او انس، نو څه وخت چي بلقيسه و غولي ته د کوټې راورسېدله.

قِيْلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَاَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً

دې ته وويل سول چي قصر ته راسه، الصرح القصر وکل بناء عال، نو څه وخت چي وليدی بلقيسي غولی د قصر چي ددې ممرؤ.

پوه سه: چي په کشف الاسرار کي وايي چي لجة لږ اوبو ته وايي او تر زنګانه

اوبو ته هم وايي لكن مراد دلته ډېري اوبه دي، چي سرى د پنډيو لڅېدلو ته مجبوره كوي، او د بلقيسي دا خيال ؤ چي دا ډېري اوبه دي پايڅې يې راپورته كړې، وبالفارسية: پنداشت كه آب ژرف است وندانست كه آب در زير ابگينه است.

وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا ۚ قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِّن قَوَارِيرَ ۗ

دې لڅي كړې خپلي پنډۍ، چي په اوبو ګډه سي ددې په ګمان، نو دې د احتياط لپاره چي كالي مي لانده نسي تر زنګنو پوري يې پايڅې راپورته كړې، سليمان ؑ ورته وكتل صافي پښې يې وې، قال سليمان ؑ ورته وويل چي پايڅې ايله كړه اوبه نسته، دغه چي تا توهم د اوبو پر كاوه صرح يو غولى دى ممرد سوى (هموار چون روى آبگينه وشمشير) ځكه بې ډېري هلك ته امرد وايي لتجرده عن شعر الوجه. من قوارير اى مصنوع من الزجاج الصافي.

قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٤﴾

بلقيسي وويل لپاره د اظهار د خپل اسلام چي دا معجزه د سليمان ؑ هم وليدل، ما پر خپل ځان ظلم كاوه په كفر او په عبادت د شمس، يعني اوس مي توبه ده، او زه مخلصانه په توحيد كي يم سره د سليمان ؑ ورب العالمين ته.

درويش وايي: چي په دې كي د اهل تاريخ قديم او علماؤ اختلاف دى، فقال عون بن عبد الله سئل رجل عن عبد الله بن عيينةؒ هل تزوجها سليمان قال انتهى امرها الى قوله تعالى واسلمت مع سليمان لله رب العالمين، ددې معنى داده چي زه يې پر تزوج وعدمه علم نه لرم، جمهور علماء پر دې عقيده دي چي سليمان ؑ بلقيسه په نكاح كړې ده، په تاويلات نجميه كي وايي چي په دې آياتو دليل دى پر دې چي سليمان ؑ ددې د نكاح اراده درلوده، ولي كه يې اراده د نكاح نه درلوداى ولي يې د صرح په ذريعه ددې پنډيو ته كتل، چي د شيطانانو قول ددې په باره كي رشتيا دى او كه درواغ چي پښې يې لكه د خره دي، ده يې پښې او ساق ځكه كاوه چي اراده د نكاح يې نه درلوداى.

درويش وايي: چي په فتح الرحمان، تفسير مظهري، تفسير روح المعاني او په تفسير روح البيان كي وايي چي هغه وخت چي دې پايڅې تر ساقينو پورته كړې

سلیمان یې پر پنډیو وېښتیان ولیدل فکره ذالک، نو د انسانانو څخه یې پوښتنه وکړه چې دديٍ وېښتیانو د ابد لپاره یوه چاره سته؟ هغو ورته وویل چې په چاړه دې وخریي چې موسیٰ یې په عربي بولي یعني لکه خلګ چې سرونه د سر په چاړه خریي، د سلیمان؏ دا رایه نه سوه خوښه ولي په دې سره یې نپله ګرډل کېږي، او بلقیسي هم وویل چې زما پر بدن ترا وسه چاړه نه ده تېره سوې، بیا سلیمان؏ د جنیانو څخه په دې باره کي پوښتنه وکړه، هغو ورته وویل لاندري، بیا یې د شیطانانو څخه پوښتنه وکړه، هغو ورته وویل چې زموږ یې داسي چاره زده ده چې ددې ساقین به لکه سپین زر داسي برېښي، نو دوی وویل چې دا دي نورة چې موی پاک یې بولي د شپې دي نوره په پنډیو پوري مښي او سهار دي په حمام کي ځان پرېمنځي، د هغه وخته نوره او حمام مشروع سوي دي تر الی یومنا پوري، او په تاریخ قدیم کي راغلي دي چې هغه حمام چې په بیت المقدس کي جوړ دی بباب الاسباط هغه د بلقیسي لپاره اول حمامؤ علی وجه الارض، نو چې سلیمان؏ دا به نکاح کړه احبها حبًا شدیدًا بیرته یې پر خپل سلطنت باندي مقرره کړه، او سلیمان؏ جنیات چې ددې په دار الملک یمن کي ددې لپاره بنګلې جوړي کړي چې مثل د هغو نه وي لیدلی په ارتفاع او حسن کي (۱) ملحین (۲) غمدان (۳) بینون، په تفسیر حسیني کي وایي چې د هغو بنګلو نته ورځ صرف نوم او د خاورو ډېري بل څه نسته بلکه همه خرابند، راوي وایي چې دا چې سلیمان؏ بیرته خپل مملکت ته واستول، نو سلیمان؏ به په هر میاشت کي یو وار ورتلی او درې شپې به یې د بلقیسي سره کولې، او بلقیس ته خدای ﷻ زوی ورکړی چې د زوی نوم یې داؤد بن سلیمان بن داؤد علیهما السلام ؤ لکن هغه زوی یې په ژوند کي د سلیمان؏ وفات سو.

تاریخ قدیم وایي چې سلیمان علیه السلام د دیارلسو (۱۳) کالو ؤ چې د پلار داؤد؏ سلطنت وده ته په میراث پاته سو، او د وفات سنه (۵۳) کاله وه، نو دده د مملکت مدت څلویښت (۴۰) کاله وه او دده د وفات سنه له وفات څخه د موسیٰ علیه السلام اخیره ده (۵۷۵) کاله وه، او په منځ کي د وفات د سلیمان علیه السلام او د هجرت النبي ﷺ و دار الهجرة مدینې منورې ته (۱۷۷۳) کاله وه، او راویان وایي چې د سلیمان علیه السلام قبر په بیت المقدس کي دی عند الجسمانیة قریب و قبر ته د پلار دده، او بعض وایي

چي دى او پلار په يوه قبر كي دي وهو بعيد جدًا، لان مقبرة بيت المقدس اذ ذاك واسعة او بلقيس يوه مياشت وروسته تر سليمان[ع] وفات سوه، او بلقيس په خپل قصر كي د تدمر خلكو دد ې په وصيت درولې وه په مساله يې وهلې وه چي صبر او مصطكي ورته وايي او ښه رنګارنګ کالي يې په اغوستي وه، او ورته نوشته وه انا بلقيس صاحبة سليمان بن داؤد خرب الله من خرب بيتي، وكان ذالك في زمن مروان الحمار، سعدي شيرازي[رح] ميګويد:

همه تخت و ملکی پذیرد زوال.......... بجز ملک فرماند ہی لا یزال

جهان ای پسر ملک جاوید نیست.......... ز دنیا و فاداری امید نیست

مکن تکیه بر ملک و جاه و حشم.......... که پیش از تو بود ست وبعد از تو هم

نه لایق بود عشق با دلبری.......... که هر بامدادش بود شوهری

دریغا کی مابي بسی روز گار.......... بروید گل و بشگفد نو بهار

مکن عمر ضائع بافسوس وحیف.......... که فرصت عزیزاست والوقت سیف

عروسی بود نوبت ماتمت.......... گرت نیک روزی بود خاتمت

انا لله وانا اليه راجعون.

درویش وایي: چي روح المعاني په روايت د وهب بن منبه[رح] (چي داسي لفظ ويلى دى وزعموا) چي دال پر تضعيف دى چي سليمان[ع] بقليس نه ده په نكاح كړې بلكې تبع الحميري ته يې په نكاح وركړه، او په روح البيان كي يې دا روايت راوړى دى، او مظهري هم دا روايت راوړى دى، لكن الصحيح الذي عليه الجمهور، وهو الاول چي سليمان[ع] بلقيس په نكاح كړې ده، وهو المثبت في التواريخ القديمة، والعلم عند الله العزيز العلام.

درویش وایي تجديد النظر على سرير سليمان عليه السلام.

پوه سه: چي تاسي د تخت او يا سرير سليماني تفصيل په ډېره كامله وجه واورېدى لكن په اوسنى زمانه كي بعض جاهلان او له قدرت څخه د خداى جل جلاله ناخبره يا منكره كسان وايي چي دا دومره لوى او درو ند تخت چي پر هغه به پر زرو كسان سره د ديګو او اشپزي وغيرها شيان هم وه كما مر تفصيل ذالك څرنګه به باد

په هواء وړی ګاهي آرام او ګاهي تېز کمامر، نو چي دې بې دينه بې مذهبه خلګو ته وويل سي چي امريکايانو يوه دومره لويه طياره جوړه کړې ده چي په هغې طيارې نوري جنګي طيارې ورننوځي او بمان وغيره آلات حرب ځندي راباسي او لويه طياره ځای پر ځای ولاړه وي، او يا امريکايانو په درياب کي يوه لويه بېړی درولې ده چي په زرو عسکر پکښې سته او له هوا څخه نوري کوچنۍ طيارې ورځي په ننوځي او عسکر يا ورورې او يا يې راباسي، او دا بې دينان کسان وايي هو! دا سي صحيح خبره ده، تولي راډيوګانې ددې بيان کوي او يا په ټلويزون کي ليدل کېږي الی غير ذالک، نو درويش ودغه جاهل بې دينه چي ځان مسلمان هم بولي، زه وايم چي د خدای ﷻ قدرت زيات دی او که د امريکا؟ که دی وايي چي د امريکا قدرت زيات دی خو کافر سو، او که وايي چي د خدای ﷻ قدرت لوړ دی، نو دی ولي د تخت سليماني څخه چي په هواء کي به يې رفتار کاوه منکر سو.

وَلَقَدۡ اَرۡسَلۡنَاۤ اِلٰی ثَمُوۡدَ اَخَاهُمۡ صٰلِحًا

ای والله په تحقيق موږ استولی ؤ و ثموديانو ته ددوی هم نسب سړی صالح علیه السلام، نو کلمه د لام جواب د قسم محذوف ده، او دا جمله عطف ده علی قوله تعالی ولقد آتينا داؤد و سليمان الآية، او صالحًا بدل دی د اخاهم څخه "ان اعبدوا الله" بتقدير الباء ای بان اعبدوا الله ای وحدوه يعني شرک پرېږدئ.

اَنِ اعۡبُدُوا اللّٰهَ فَاِذَا هُمۡ فَرِيۡقٰنِ يَخۡتَصِمُوۡنَ ﴿۴۵﴾

نو ناببره (نو کلمه د فا د مفاجات ده او هم مبتداء ده) دوی ډلې سوې دا خبره د مبتداء دی، يعني يوه فريق ايمان راوړی او بل فريق پر خپل کفر ثابت قدم وه "يختصمون" صفت دی د فريقان يعني ددوی تر منځ خصومت د کفر او اسلام جاري سو.

قَالَ يٰقَوۡمِ لِمَ تَسۡتَعۡجِلُوۡنَ بِالسَّيِّئَةِ قَبۡلَ الۡحَسَنَةِ

وويل ودوی ته صالح علیه السلام ای قومه زما (نو کسره عوض د يا محذوفي څخه ده او د لم اصل لما ؤ حروف جاره چي پر ما استفهامي داخل سي لپاره د تخفيف په سبب د کثرت استعمال الف حذف کېږي لکه عم وبم وغير ذلک) ولي تاسي تلوار کوئ په نزول د عقوبت د خدای ﷻ څخه د مخه تر ښه شي چي توبه او ايمان دی، دا هلته چي قوم د

صالح ؑ به ده ته وويل يا صالح ائتنا بما تعد ان كنت من المرسلين، يعني لم تاخرون التوبة الى وقت نزول العذاب والاستفهام للانكار والتوبيخ، سعدي رح وايي:

توپیش از عقوبت در عفو کوب........ که سودی ندارد فغان زیر چوب

لَوۡلَا تَسۡتَغۡفِرُوۡنَ اللّٰهَ لَعَلَّكُمۡ تُرۡحَمُوۡنَ ﴿٤٦﴾

ولي تاسي طلب د بخښني نه کوئ له خدای جل جلاله څخه بالتوبة عن الكفر والشرک قبل نزول العذاب، لعل په معنی د لام کی دی ای لکی ترحموا چي پر تاسي به وکړه بقبول التوبة ولي توبه بعد نزول العذاب نه قبلیږي.

قَالُوا اطَّيَّرۡنَا بِكَ وَبِمَنۡ مَّعَكَ ؕ

دوی ورته وویل چي موږ بد فالي وکړه په تا سره او هغه چي ستا سره ملګري دي، یو مو په دې بد فالي وکړه چي موږ پر یوه دین متفق قوم ؤ، تا سره ټوټه ټوټه کړو، بل دا چي ستا په راتګ سره پر موږ پی درپی بلاوي او سختی مسلطه سوې، او بل دا چي بارانونه ودرېدل، دا ټوله ستا له شوم څخه او ستا سره درسره اصحابو د شوم څخه.

قَالَ طٰٓئِرُكُمۡ عِنۡدَ اللّٰهِ

صالح ؑ ورته وويل چي شوم ستاسي يعني سبب ستاسي د شوم په نېز د خدای ج دی یعني په قضاء د خدای جل جلاله.

فائده: قاضاء الهي ته ولي طائر وايي؟ لسرعة نزوله بالانسان فانه لاشيئ اسرع من نزول القضاء المحتوم لکه مرغه چي د لوړي څخه کښته رائحي، او عمل ته هم طائر وايي لسرعة صعوده الى السماء، او ابن عباس رض وايي چي معنی د آيت داده چي شوم چي تاسي ته راغلی دی د خدای جل جلاله له خوا څخه په سبب د کفر ستاسي دی.

پوه سه: چي د جاهليت د وخت عربو به بد فالي کوله د مرغه په اواز سره چي دوی به په سفر تلل مثلاً که به کارګه ناره وکړه په وخت کي د وتلو ددوی، نو دوی به ویل چي سفر ناکامه دی، او که مثلاً کوتري ناره وکړه دوی به هغه سفر کامیابه باله، اخیراً لفظ د طائر و شوم ته مستعار سو په عرف کي.

بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُوْنَ ﴿۴۷﴾

اضراب دی له مفهوم څخه د کلام سابق یعني شوم زما او زما د اصحابو د خوا نه دی بلکې تاسي به په فتنه کي د عذاب واقع کېږئ په سبب د کفر ستاسي، کذا قال محمد بن کعب رح، او ابن عباس رض وايي چي ستاسي څخه امتحان اخستل کېږي بالخير ګاهي وبالشر يعني ګاهي، کريمه: ونبلوا کم بالخير والشر فتنة.

كَانَ فِي الْمَدِيْنَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ

او وه په مدينه کي د ثمود چي د حِجر بکسر الحاء په نامه يادېدی چي مسکن د ثموديانؤ، نهه کسه وه.

پوهه: چي رهط چي تميز د تسعة وګرځېدی په اعتبار د معنی، ولي چي معنی د رهط جماعت دی من السبعة او الثلاثة الى العشرة کما ان النفر معناه من الثلاثة الى التسعة.

يُفْسِدُوْنَ فِي الْاَرْضِ وَلَا يُصْلِحُوْنَ ﴿۴۸﴾

چي فساد يې کاوه په مځکه کي، دا جمله خبر د کان دی او اسم يې تسعة رهط دی، او ددې نهه کسانو نومان لکه د وهب بن منبه څخه چي منقول دي دا دی (۱)هذيل بن عبد الرب (۲) غنم بن غنم (۳) ياب بن مهرج (۴) مصدع بن مهرج (۵) عمير بن کردية (۶)عاصم بن مخزمة (۷) مبيط بن صدقة (۸) سمعان بن صفي (۹) قدار بن سالف.

پوهه: چي د لايصلحون فائده داده چي شان ددوی خالص افساد ؤ د صلاح نمونه نه وه پکښې، ګويا دوی ابناء الشرک وه، دا هغه کسان دي چي اتفاق پر وژلو د صالح ؑ د او بني يې کړی ؤ وهم غواة قوم صالح واشقيائهم، او په دوی کي ترټولو شقي قدار بن سالف ؤ.

قَالُوْا تَقَاسَمُوْا بِاللّٰهِ

دوی يو د بله سره ويلي وه (دا جمله يا مستانفه ده يا حال ده په تقدير د قد) دوی قسم سره کړی ؤ په خدای ﷻ سره، دا ترجمه پر تقدير ددې ده چي تقاسموا

فعل ماضي سي، نو دا جمله بدل ده له قالوا څخه يا حال ده په تقدير د قد د فاعل څخه د قالوا، او كه تقاسموا امر وي، نو دا جمله مقوله د قالوا ده فافهم في الفرق.

لَنُبَيِّتَنَّهٗ وَاَهْلَهٗ

يعني د شپې به صالح[4] وژنو، او هغه كسان چي پر ده يې ايمان راوړى وي، د اهل اطلاق يې پر مؤمنانو له دې سبب وكړى چي د نبي امتيان لكه د اهل او عيال دى، ولهذا قيل للازواج المطهرات للنبي ﷺ امهات المؤمنين فهو ﷺ كالاب الكريم لجميع المؤمنين.

ثُمَّ لَنَقُوْلَنَّ لِوَلِيِّهٖ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ اَهْلِهٖ وَاِنَّا لَصٰدِقُوْنَ ﴿۴۹﴾

بيا به موږ ووايو وه ولي ته دم د صالح[4] افرد الضمير لان المؤمنين تبع له، او يا افراد يې په تاويل د كل واحد دى اى ولي دم كل واحد من صالح والمؤمنين آه، موږ نه يو حاضر سوي وهلاك ته د اهل دده او يا زمان ته د قتل دده يا مكان ته د قتل، ولي چي مفعل صالح دى د مصدر او ظرف زمان او ظرف مكان "وانا لصدقون" يعني پر دې به هم قسم ورته واخلو چي انا لصادقون.

وَمَكَرُوْا مَكْرًا وَّمَكَرْنَا مَكْرًا وَّهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ ﴿۵۰﴾

يعني دوى غدر اختيار كړى په قتل كي د صالح[4] يعني موږ وكړځاوه دا ددوى مكر سبب د اهلاك ددوى.

پوه سه: چي اطلاق د مكر پر اهلاك د خداى دوى لره مشاكلة كما في جزاء سيئة سيئة، او دوى په عذاب د خداى جل جلاله نه پوهېدل دا جمله حال ده له فاعل څخه د مكرنا.

فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ اَنَّا دَمَّرْنٰهُمْ وَقَوْمَهُمْ اَجْمَعِيْنَ ﴿۵۱﴾

وګوره اى مخاطب غير معين والمعنى فكر وكړه چي څرنګه سو موږ هلاك كړه دوى او قوم ددوى ټوله.

پوه سه: چي عاقبت اسم د كان دى او كيف يې خبر دى تقديم يې په سبب د تضمن دى معنى لره د استفهام، والاستفهام للتعجب، والجملة الاستفهامية په

تاويل د مفرد مفعول لانظر.

پوه سه: چي دا جمله خبر د مبتداء محذوفي ده ای هو انا او يا بدل د اسم څخه د کان او خبر له.

فائده: اختلف المفسرون في كيفية اهلاكهم، ابن عباس رض وايي چي خدای ج په دغه شپه ملکي را واستولې چي د صالح ؑ د کور پهره وکړي، نو دا نهو (۹) کسانو توري له تېکي څخه کښلي وې، ملکو دوی په ډبرو ويشتل ډبري يې ليدلې ملکي يې نه ليدلې، نو دا نهه کسان يې ځای پر ځای مړه کړه، او مقاتل رح وايي چي دا نهه کسانو د غره په بېخ کي چي هورې د صالح ؑ عبادت ګاه وه يو و بل ته يې انتظار کاوه غر پر راونړېدی ټوله تر لاندي سوه، او قوم باقي په نعره د جبرئيل ؑ هلاک سوه.

فائده: بعض روات وايي چي صالح ؑ په حجر کي يعني د ثمود يانو په لوی مرکز کي په يوه غره کي عبادت ګاه درلوده چي هورې به ده لمونځ پکښي کاوه، نو صالح ؑ و قوم ته ويلي وه چي دې نهو کسانو ناقة الله ووژل چي تاسي ته درې ورځي مهلت دی بيا عذاب د خدای ﷻ له خوا څخه پر تاسي نازلېږي، نو دغو نهو ګمراهانو سره وويل چي صالح وايي چي زه به ستاسي څخه فارغه سم په درې ورځو کي، نو راځي چي موږ له ده څخه ځانونه فارغه کړو دمخه تر درې ورځو نو دوی ورغله هغه د غره بېخ چي معبد د صالح ؑ هورې ؤ او دوی سره وويل چي دی چي راسي پر لمانځه ودرېږي قتل به يې کړو، نو يوه غټه ډبره د غره څخه پر رايله سوه ټوله تر لاندي سوه، او قوم هيڅ نه ؤ په خبر چي دا زموږ نهه کسان چېري دي چي په قتل پسي د صالح ؑ تللي وه وهلک الباقون بصيحة جبرئيل ؑ.

فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾

دغه دي كورونه ددوی چي خالي دي له اوسېدونکو څخه، او يا د خاوية معنی داده چي کورونه ددوی نړېدلي دي، مشتق من خوئ النجم اذا سقط يعني چي ستوری به لوېدی عربو به ويل خوی النجم، په "بما ظلموا" کي کلمه د باء سببيه ده او کلمه د ما مصدريه ده ای بسبب ظلمهم و کفرهم، په تحقيق په دغه اهلاک کي

د قوم ثمود آیت دلیل پر قدرت د خدای ﷻ دی او پر صدق د انبیاء علیهم السلام هغه قوم لره چي پوهیږي نو به عبرت واخلي.

وَأَنجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾

او موږ نجات ورکړی و هغو کسانو ته چي ایمان یې راوړی ؤ او دوی د عذاب څخه د خدای ﷻ بېرېدل چي عبارت دی د صالح علیه السلام او مؤمنانو څخه.

وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ

پوه سه: چي لوطًا منصوب دی په فعل مقدر سره ای اذکر لوطًا مخاطب په اذکر سره علیه الصلوة والسلام دی ای اذکر یا محمد ﷺ لقومک قصة لوط اویا لوطًا منصوب دی په فعل مقدر سره یعني وارسلنا لوطًا آه لوط زوی د هاران دی ''اذ قال لقومه'' ظرف د فعل مقدر دی چي اذکر دی یا متعلق په ارسلنا سره دی علی تقدیر کون ارسلنا عاملاً في لوط چي وویل ده قوم ته خپل.

أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾

آیا تاسي ورتګ کوئ وه خصلت قبیحه ته چي په غایت قبح کي دی (الاستفهام للانکار والتوبیخ وکذا الاستفهام الثاني) یعني تاسي یې په قبح هم پوهیږئ، نو د بصر څخه مراد علمي دی دا قید یې ددې لپاره ووایه چي فعل د یو کار د هغه چا څخه چي په قبح یې اقرار کوي اقبح دی تر فعل د هغه کارچي د جاهل بالقبح څخه صادر سي که څه هم جهل بالقبح د هغه لپاره عذر نه دی په اسلام کي ولهذا قال رسول الله ﷺ للجاهل ویل وللعالم سبعین ویلاً، او بعض مفسرین وایي چي رویت بصري دی یعني په علانیه چي خلک درګوري دا کار کوي فیکون الفعل المذکور افحش.

أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِّن دُونِ النِّسَاءِ

آیا تاسي ورځئ و نرو ته په قضاء شهوت یعني په دبره کي چي لواطت یې بولي ښځو چي د قضاء شهوت لپاره خدای ﷻ پیدا کړي دي والمراد بالنساء الزوجات دون الاجنبیات.

پوه سه: چي شهوة منصوب على العلتية لپاره د دلالت پر قبح دديً فعل او لپاره د تنبيه پر دې چي مقصود په جماع طلب النسل لاقضاء الشهوة او طلب د نسل خو په فرج کي د ښځي دی ولهذا يحرم اللواطة مع زوجته چي لواطت صغرىٰ يې بولي او د نر دا لواطت کبرىٰ.

پوښتنه: رجل په لغت کي بالغ سړي ته وايي نو آيا د نا بالغ سره لواطت جائز دی که څرنګه؟

ځواب: د صبي لواطت خو په طريق اولى ناجائز دی، ولي چي د لوی دبره قابل د لواطت ده او د کوچني دبره خو د لواطت قابله نه ده فافهم هذه الدقيقة.

بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُوْنَ ﴿٥٥﴾

بلکې تاسي داسي قوم یاست چي کارونه د جاهلانو بالقبح کوي یا معنى داده چي داسي کسان یاست چي د کار په حسن او قبح نه پوهېږي.

سوال: قوم خو اسم ظاهر غائب دی او تجهلون خو مخاطب صيغه ده، فالجمع بينهما کالجمع بين الضب والنون.

ځواب: چي تاء الخطاب په تجهلون کي لکون الموصوب به يعني قوم مخاطب معنى او بعض مفسرين وايي چي خطاب يې د انتم د سببه دی او غيبت يې په سبب د قوم دی فافهم.

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّآ اَنْ قَالُوْٓا اَخْرِجُوْٓا اٰلَ لُوْطٍ مِّنْ قَرْيَتِكُمْ ۚ

نو نهٔ جواب د قوم د لوط مګر دا چي دوی يو د بله سره وويل وباسئ آل لوط واصحابه له خپل وطن څخه.

درويش وايي: چي دا جواب د عاجز في الدلائل دی کما هو عادة الجهال چي دوی مغلوبه سي په دلائلو کي، نو له زوره څخه کار اخلي او جنګ ته اماده سي.

اِنَّهُمْ اُنَاسٌ يَّتَطَهَّرُوْنَ ﴿٥٦﴾

ولي چي دوی داسي خلک دي چي زموږ د افعال يعني اللواطة څخه ځانونه پاک ساتي.

فَأَنجَيْنَٰهُ وَأَهْلَهُۥٓ إِلَّا ٱمْرَأَتَهُۥ قَدَّرْنَٰهَا مِنَ ٱلْغَٰبِرِينَ ﴿٥٧﴾

نو مونږ نجات ورکړی یعني له عذاب څخه لوط ته او دده اهل ته چي ټوله مؤمنان وه کمامر ان المؤمنين كلهم اهل للنبي المبعوث اليهم، مګر يوه مائينه دده چي کافره او معاون د لواطت کونکو وه چي د لوط کره به مېلمانه راغله دې به قوم د لواطت لپاره په خبرول چي مونږ تقدير ددې کړی ؤ "في الغابرين" يعني الباقين في العذاب النازل على القوم لانها كانت معاونة لهم في الفعل الخبيث.

وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِم مَّطَرًا ۖ فَسَآءَ مَطَرُ ٱلْمُنذَرِينَ ﴿٥٨﴾

وه اوراوه مونږ پر دوی یعني قوم، مطرًا (مطرًا چي يې نکره راوړی لپاره د تهويل) يعني يو وار باران چي هغه د ډبرو باران ؤ وروسته يې مځکه پر چپه کړه.

قُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَٰمٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ ٱلَّذِينَ ٱصْطَفَىٰٓ ۗ ءَآللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾

ووايه يامحمد (ﷺ) ټوله ستايني الله عزوجل لره دي، او سلام يعني دعاء د سلامت وکړه ته چي خدای جل جلاله برګزيده کړي له خپلو بندګانو څخه، قال ماتل هم الانبياء والمرسلين، وقال ابن عباس رض في رواية مالک هم اصحاب محمد ﷺ، او کلبي رح وايي چي دا کسان ټوله امت د عليه الصلوة والسلام دي.

پوه سه: چي خدای پاک چي په دې سورت کي ډېري قصې وکړې چي دلالت پر لوی قدرت د خدای جل جلاله او پر عظمت د شان دده کوي، او هغه بيانات يې هم وکړه چي خدای پاک خپل رسولان په نازولي وه، ومن التشريفات، نو يې آنحضرت ﷺ امر کړی په حمد ويلو سره پر هلاکت د امم ماضيه وو او پر نجات د انبياء والمؤمنون له عذابو څخه چي پر کفارو به نازل سوه.

الاعراب: قل صيغة الامر، الحمد مبتداء ده لله يې خبر دی، وسلام مبتداء ده.

سوال: سلام خو نکره ده، نو ابتدائيه يې څرنګه صحيح دی؟

ځواب: په شرح کي د کافيه لعبدالرحمن الجامي قدس سره السامي وايي چي دا دعاء ده معنی يې داده سلام من قبلي او على عباده يې خبر دی، الذين صفت د عباده او په اصطفى کي ضمير مستتر راجع دی و خدای جل جلاله ته، او ضمير منصوب چي راجع دی و موصول ته هغه محذوف دی، والتقدير اصطفى هم الله "الله خير

اما يشركون" الاستفهام للتعزير اى حمل المخاطب على الاقرار، آيا خداى ﷻ خير دى او كه هغه بتان چي دوی شریک بولي د خدای پاک سره په عبادت کي.

فائده: درويش وايي چي مظهري نولسم جزء پر دې ځای ختم کړی دی او شلم جزء یې د ام خلق السمٰوات آه څخه پيل کړی دی، او روح البیان جزء نولس پر بل انتم قوم تجهلون ختم کړی او شلم جزء یې فما کان جواب قومه څخه کړی دی، وكذالک فعل روح المعاني، او د مصاحفو مطبوعه وو سره صنیع د مظهري رح برابره ده، ولي چي په مصاحفو مطبوعه وو کي د شلم جزء شروع له امن خلق څخه ده.

درويش وايي: الحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفٰى وفي راسهم محمد المصطفٰى ﷺ وعلى آله وصحبه الاتقياء، په توفيق د رب جل سلطانه زه درويش هيچ مدان پر پاؤکم نهه بجې ورځ د سبت یعني شنبې پنځه ویشت تخمينًا د میاشتي د ذوالجة الحرام سنه (۱۴۳۰) هجري قمري کي له تفسير څخه د نولسم جزء فارغ البال سوم، فقر او خواست ولوی دربارته د خالق بی همتا

چهار چیز اورده ام شها که در گنج تو نیست
عاجزی و مسکینی فقر گناه آور ده ام

الهي عبدک العاصي آتاکا.......... مقرًا بالذنوب وقد دعاکا
فان ترحم فانت لذاک اهل.......... وانوان تطرد فمن يرحم سواکا
حاشالجودک ان تقنط عاصيًا.......... الفضل اجزل والمواهب اوسع

تفسير ايوبي حنفي د نصيراحمد احمدي لخوا سکين او pdf سو. د دعا محتاج احمدي! واتساپ ۰۷۴۹۸۴۹۵۶۹

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ ○

الجزء العشرون

اَمَّنۡ خَلَقَ ۲۰

تفسير ايوبي حنفي

حضرت مولانا محمد عبيدالله الايوبي

الحنفي النقشبندي القندهاري

مكتبة القراءة والتجويد

كاسي روڈ كوئٹه بلوچستان

Scanned by CamScanner

درويش وايي: چي شروع د تفسير د شلم (۲۰) جزء پر دري بجې د ورځي د يکشنبې شپږويشت تخمينًا د ذی الحجة الحرام سنه (۱۴۳۰) هجري قمري وسو په توفيق د خدای ﷻ، نو الله تعالی دې په خير او عافيت پای ته ورسوي سره د صحت کامله، وما ذالک علی الله بعزيز.

فاقول اعوذ بالله من الشيطان الرجيم... بسم الله الرحمن الرحيم
والصلوة والسلام علی سيد المرسلين وعلی آله وصحبه اجمعين

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ

آيا هغه څوک چي پيدا کړي يې دي اسمانونه او مځکه.

درويش وايي: چي وجه د اجمع د اسمانو او مفرد راوړل د مځکي په تفسير ايوبي کي نور ځايونه تېره سوې ده.

فائده: چي کلمه د من په امن کي په نېز د روح البيان او روح المعاني منقطعه ده چي معنی يې بل چي معنی يې انتقال دی د انتقال د ماقبل مضمون څخه يعني الله خير اما مايشرکون وبل مضمون اوضح ته، او همزه د استفهام لپاره د تقرير دی ای حمل المخاطب علی الاقرار، او مظهري وايي چي متصله دی او کلمه من مبتداء ده او معطوف پر ده محذوف دی، والتقدير امن خلق السمٰوات آه خير يا الهة د مشرکانو چي بتان دي چي هغو هيڅ نه دي پيدا کړي او دوی يعني بتان د بل چا مصنوع دي چي بت تراشان دي، وروسته مظهري رح په قيل سره احتمال د ام منقطعه راوړی او داسي يې ويلي دي، وقيل منقطعة بمعنی بل والهمزة بل للاضراب عن الاستفهام السابق لبداهة کون الله تعالی مبدء لکل خير وعدم الخيرية رسًا فيما اشرکوه، فکيف يمکن الموازنة بينهما والهمزة للتقرير الخ.

وَأَنزَلَ لَكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ ج

اللام للنفع ای لنفعکم بالذات او بالواسطة، او نازل کړي دي ستاسي لپاره له اسمان څخه يا د وريځي څخه فان کل ما علاک يسمٰی سماء، نو راشنه کړي دي موږ په هغو سره يعني چي اوبه د باران دي يا رودونه وګرځي يا کارېزنه يا چينې يا ويالې، باغونه جمع د حديقة ده، فراء لغوي وايي چي حديقة هغه باغ ته د هري مېوې چي وي

وايي چي دېوال پر راګرځېدلی وي، او که دېوال نه ؤ پر راګرځېدلی لکه د غرو او صحراؤ مېوه داره درختي هغه ته حديقة نه وايي، او ددې قول د فراء تائيد کوي هغه قول د بيضاوي رحمه الله من الاحداق وهو الاحاطة "ذات بهجة" صفت دی د حدائق، يعني سرې چي ددوی سرسبزي او شادابي ووينې په خوشاله کېږي کما هو الظاهر.

سوال: حدائق خو جمع وه او ذات بهجة مفرد دی او سره ددې چي هر بستان او حديقه ځان ته بهجه لري؟

ځواب: افراد د بهجة په سبب د تاؤيل دی د حدائق په جماعة الحدائق سره نو د جماعت لفظ هم مفرد دی فافهم.

فائده: په دې آيت کي نقل دی چي په نحو کي يې التفات بولي له غيبت څخه يعني په من خلق السمٰوات آه کي وه تکلم ته يعني في قوله تعالى فانبتنا آه.

درويش وايي: چي د انتقال و تکلم ته فائده داده چي دا فعل البته مختص په باري عزوجل پوري دی چي دا مختلفي مېوې په خوند او په رنګ کي او په مقدار کي توله د متشابه موادو څخه چي اوبه او خاوري دي د هيڅ چا په قدرت نه دی پوره بيله خدايه.

تنبيه: په تفسير بحر العلوم للسمرقندي رحمه الله کي وايي چي حديقة باغ ته وايي که يې احاطة دېوال پر راګرځولی وي که نه وي، بحر زياته کړې ده وهو ظاهر تفسير ابن عباس رضي الله عنه حيث فسر الحدائق بالبساطين ولم يقيد باحاطة الجدار.

درويش وايي: چي تفسير د حدائق په بساطين سره دليل دی د احاطة الجدار عليها وهذا هو الموافق للعرف العام چي باغ چي تفسير د بستان دی ومحاط بالجدار ته وايي، او علامة الزمخشري رحمه الله وايي هي البستان ما عليه جدار من الاحداق وهو الاحاطة، وهو مروي الضحاک رحمه الله والله اعلم، او دا اختلاف و بيان ته د قدرت د خدای جل جلاله چي په دې آيت مقصود دی تاوان نه رسوي کما لايخفٰى.

مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا

او نه ده ممکنه تاسي لره چي تاسي شنه کړئ يوه درخته له درختو ددې حدائقو فالاضافة للجنس فضلاً عن جميع اشجارها.

پوه سه: چي جمله د ماکان لکم آه صفت ده د حدائقو.

ءَاِلٰهٌ مَّعَ اللّٰهِ ۭ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَّعْدِلُوْنَ ﴿۶۰﴾

آیا بل اله سته سره د خدای ﷻ چي دده سره دي کومک وکړي؟ (والاستفهام للانکار ای لیس له معاون في ذالک الصنیع، نو د عبادت وړ نه دی بل ځوک لانه تعالی هو الخالق وحده فیجب العبادة له وحده) بلکې کفار مکه یو داسي قوم دی چي دوی شریکوي من لایخلق چي بتان د دوی دي د من یخلق سره چي الله تعالی دی، یا معنی داده چي دوی عدول کوي له حق څخه چي توحید دی و باطل ته چي شرک دی.

فائده: په آیت کي التفات دی له خطاب څخه چي په لکم کي ؤ وه غیبت ته یعني بل هم چي ضمیر د غائب دی.

فائده: پوه سه! چي خبري او ضمائر درې قسمه دي، التکلم، والخطاب والغیبة، په عربي ژبه کي د هر یوه څخه و نورو دوو ته التفات کېږي، فاقسام الالتفات ستة وکلها مبنیة في علم البیان والقران الوارد علی معیار کلام العرب مملوة من هذه الالتفاتات.

اَمَّنْ جَعَلَ الْاَرْضَ قَرَارًا

آیا هغه څوک چي ګرځولې یې ده مځکه ځای د اوسېدو، قرارًا مصدر دی حمل یې پر مځکه مبالغةً دی یعني دومره مځکه یې تر دریا محیط راښکاره کړې ده چي د انسانانو وغیرهم د ژوندانه د چارو لپاره کافي ده، او دا ښکار مځکه یې داسي ګرځولې ده چي استقرار پر کېدلای سي.

وَّجَعَلَ خِلٰلَهَآ اَنْهٰرًا وَّجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ۭ

او پیدا کړي دي خدای پاک رودونه او ویالې جاریة.

او پیدا کړي دي خدای پاک د مځکي لپاره غرونه پر ځای ثابت ولاړ تاچي مځکه حرکت ونه کړي او دا غرونه یې سرچشمې د رودو ګرځولي دي، او ګرځولي دي خدای ﷻ په منځ کي د دوو ردو چي د یوه اوبه خوږې دي او د بل دا توروې دي مانعًا د اختلاط ددې دووو اوبو، چي یو رود دی د فارس او بل رود دی د روم، وقد مر بیانه وتفصیله في سورة الفرقان.

پوه سه: خلالها ظرف مستقر دی ای کائنة خلالها مفعول ثاني دی د جعل وقس علیه الجملة الثانیة.

ءَاِلٰهٌ مَّعَ اللّٰهِ ؕ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ؕ ﴿٦١﴾

آيا خداى سته بل سره د خداى ﷻ چي په خلق كي د دې عجائبو دې دخيل يعني شريک وي؟ (والاستفهام للانكار يعني ليس معه غيره) بلكې اكثره د مشركانو په دې نه پوهيږي چي لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ، ولي چي په عجائب او صنائع كې د خداى پاک فكر نه وهي، ولي دوى نظر صحيح نه كوي عقل يې مهمل پرې اينبي دى فهم كالانعام بل هم اضل وانما قال اكثرهم لان بعضهم يعلمون ذالک وانما ينكروا تكبرًا وعنادًا.

اَمَّنْ يُّجِيْبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ

آيا څوک دى چي قبلونه وكړي د خواست د يو مجبور سړي چي د يو ضرر سره مواجه وي، من المرض والفقر وغير ذالک.

پوه سه: چي ضمير منصوب په دعاه كي راجع دى ومن موصوله ته چي مبتداء وه چي مراد ځندي خداى پاک دى.

پوه سه: چي مضطر اسم فاعل دى من الاضطرار چي باب د افتعال دى چي كلمه د تاء يې په طاء بدله سوه، چي تضرع وكړئ و خداى ﷻ ته او خداى ﷻ دي اجابت د خواست وكړي.

سوال: ډېر كسان په حال كي د اضطرار خداى ﷻ ته زارى او عجز كوي لكن خداى ﷻ يې اجابت نه كوي؟

ځواب: الف ولام په المضطر كي لپاره د جنس دى د استغراق نه دى، او اجابت مقيد دى په ان شاء الله پوري.

وَيَكْشِفُ السُّوْٓءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَآءَ الْاَرْضِ ؕ

او دفع دي كړي هغه غم چي بنده يې و دعاء ته مجبور كړى دى، او خداى ﷻ تاسي ګرځوي خليفه ګان: ځكي په عوض كي د من قبلكم يعني تاسي تصرف په ځكه كي په وراثت د ډېر ډېر دي او يا سلطنت د ځكي له يوه بادشاه څخه وبل بادشاه ته لكه چي ميراث د سلطنت او نبوت د داؤد[ع] چي سليمان[ع] ته ورسېدى

وهكذا ميراث السلطنت من شخص الى شخص آخر، يا سلطنت د جن په مځکه کي وانس ته ورسيدی.

حکايت: شيخ داؤد يماني رح د مريض پوښتنې ته ورغلی ناجوړي او مريض ورته وويل چي ای شيخ ته ماته دعاء وکړه چي ما خدای جل جلاله جوړ کړي! شيخ ورته وويل چي ته په خپله ځان ته دعاء وکړه چي مضطر يې او خدای جل جلاله اجابت د دعاء په مضطر سره مقيد کړې ده، ولي د مضطر عجز او نياز ډېر دی تر بيګانه سړي او حق جل وعلا نياز د بيچاره ګانو دوست لري .... مثنوي:

اين نياز مريمی بود ست ودرد ...... که آن طفلی سخن اغاز کرده

دا اشاره ده و هغې قصې ته چي مريم بنت عمران چي عيسیٰ ع بيله پلاره وزېږاوه او خلکو پر دې خولې د ملامت راخلاصي کړې كما جاء في القرآن في موضع آخر:

عيسى طفل يکروزه گفت انى عبد الله آه

هر کجا دردی بود دوا آنجا رسد ...... هر کجا پستست آب آنجا رود

پيش حق يک ناله ازروی نياز ...... به که عمری در سجود ودر نماز

زور را بگذار زاری را بگير ...... رحم سوی زاری آيد ای فقير

ءَاِلٰهٌ مَّعَ اللّٰهِ ۗ قَلِيْلًا مَّا تَذَكَّرُوْنَ ﴿۶۲﴾

آيا خدای سته سره د خدای جل جلاله چي نعم عامه او خاصه و تاسي ته دركوي؟ والاستفهام للانكار يعني لآ اله الا هو.

پوه سه: چي قليلاً معمول دی د تذكرون، او كلمه د ما زائده ده لپاره د تاكيد د قلة، نو كه د قليلاً موصوف زمان وي ای زمانًا قليلاً نو منصوب على الظرفية دی او كه يې موصوف تذكيرًا وي ای تذكيرًا قليلاً نو نصب يې له جهته ددې دی چي مفعول مطلق دی، د تذكرون مفعول محذوف دی ای الله، والمعنى چي يا لږ زمانه يا په لږ تذكر خدای تاسي يادوي.

فائده: مراد له قلت څخه يا عدم دی او يا حقارت دی چي هغه چندان فائده نه لري.

أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ

ای څوک دی چي تاسي ته لار ښيي؟ يعني يا په ستورو يا په غرو يا په علاماتو د مځکي، په تاريکيو کي د دښتو او د دريابو اضافة الظلمات الى البر والبحر للملابسة.

وَمَن يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ۗ

او څوک دی چي را استوي بادونه چي زيری کونکی دي (نو بشرًا جمع د بشير ده) په منځ کي د حضور د رحمت د خدای، چي مراد ځندي باران دی.

أَإِلَٰهٌ مَّعَ اللَّهِ ۚ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٣﴾

آيا خدای سته سره د خدای ﷻ يعني خدای ج لره شريک؟ الاستفهام للانكار يعني نسته، لوړ دی خدای پاک د هغو شيانو څخه چي قريش مکه د خدای ﷻ سره شريکوي په عبادت کي يعني الاصنام اين الله العزيز الجبار واين الاصنام الجمادات الشرار.

أَمَّن يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ

آيا هغه څوک چي ابتداء د خلق الانسان يې کړې ده من كتم العدم الى عرصته الوجود بيا يې وروسته بيرته اعاده کوي يعني يوم القيامة.

پوښتنه: مشرکان که څه هم بدء الخلق د خدای ﷻ له خوا څخه بولي، لئن سئلهم من خلقكم؟ ليقولن الله لكن د بعث بعد الموت څخه خو منکر دي، فكيف يستدل بالاعادة معه؟

ځواب: په تفسير کواشي کي وايي ذكر الاعادة مع انكارهم البعث لتقدم الدلائل الدالة على ذالک من انزال الماء وانبات النبات وجفافه ثم عوده مرة ثانية والعقل يحكم بامكان الاعادة او دوی يعني مشرکان په دې اقرار وه چي دوی خدای ﷻ پيدا کړي دي بعد العدم فاعادتهم بعد ان كانوا ايسر بحسب مقتضٰی النقل والعقل والا فلا فرق في قدرته تعالى بين البدء والاعادة بالعسر واليسر فافهم.

وَمَنْ يَّرْزُقُكُمْ مِّنَ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ ؕ

او څوک رزق درکوي تاسي ته له اسمان څخه په اوربښت د بارانو او د مځکي څخه په نباتاتو او دانو د غنمو او د اوربشو او جورو مثلاً.

ءَاِلٰهٌ مَّعَ اللّٰهِ ؕ قُلْ هَاتُوْا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿٦٤﴾

آیا خدای سته سره د خدای ج چي هغه دي هم پر دغو کارو قدرت لري؟ ته ورته ووایه چي راوړئ دلیل پر دغه مدعی چي ستاسي بتان پر یو شي د دغو شیانو قادر دي؟ لاهرګز، که تاسي رشتیا وایاست چي خدای ﷻ لره شریک سته په معبودیت او الوهیت کي، لان القدرة علی الخلق من لوازم الالوهية، بغوي ؒ وایي چي مشرکانو سوال وکړی د علیه الصلوة والسلام څخه چي قیامت کله دی؟ فنزلت.

قُلْ لَّا يَعْلَمُ مَنْ فِى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ ؕ

نه دي خبر هغه څوک چي په اسمانو کي دي یعني الملائكة، او هغه څوک چي په مځکه کي دي من الانبياء والمرسلين والانس والجن "الغيب" یعني د حواس څخه غائب وي او دلیل عقلي هم نه وي باندي، الا الله.

پوه سه: چي الا الله استثناء منقطع ده، ولي چي خدای ﷻ منزه دی له استقرار څخه په اسمانو کي یا په مځکه کي، فالمعنى لكن الله يعلم ماغاب عنهم ای عن اهل السموات والارض وغيره تعالى لايعلم الا باعلامه تعالى.

فائده: الله چي مستثنٰی ده مرفوع دی پر لغت بني طئ چي دوی روا بولي رفع على البدل من كلمة من او نصب هم روا بولي، او اهل الحجاز یوائي نصب روا بولي فافهم، او بعض مفسران وایي چي استثناء متصله ده او د خول د مستثنی په مستثنی منه پر تقدير د فرض د محال دی او فرض د محال محال نه دی، د معقولو په کتابو کي وایي چي یو فرض المحال دی بالاضافة لكه لاشيئ او لا ممكن او شريک الباري چي دوی یې کليات فرضيه بولي، والكلي عندهم مايمكن فرض صدقه على الكثيرين، والامور الامور كذالک، او بل فرض محال بالتوصيف كصدق الجزئي الحقيقي على مافوق الواحد.

سوال: دا خبري ستا خو چي ماهر په عقلياتو كي نه وي نه په پوهيږي، نو تفسير ايوبي د ورته خبرو ځاى دى او كه څرنګه؟

ځواب: زه مظهري رح ودې خبرو ته مجبوره كړم چي هغه يو اجمالي عبارت راوړى دى (ودخول المستثنٰى في المستثنٰى منه على سبيل فرض المحال وفرض المحال ليس بمحال).

وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾

او دوى نه پوهيږي چي كله به موږ بعث كيږو، والمعنى چي وخت د حشر ددوى په حواس ظاهره او باطنهٔ ددوى نه معلوميږ فهو من الغيب چي خداى جل جلاله په علم كي ساتلى دى او نه نبي مرسل او نه ملك مقرب يې په خبره كړې ده، والغيب لايعلم الا بتعليم الله تعالى، نو څرنګه دوى ستا څخه دا سوال كوي چي قيامت كله دى، كمامر شان نزول هذه الآية.

حكايت: په كشف الاسرار كي وايي چي يو منجم د حجاج بن يوسف حضور ته ورغلى او دا يې ورته وويل چي ماته غيب شيان معلوميږي، حجاج يو څو سنګريزې يعني شيګي په خپل لاس كي ورته ونيولې او وه يې شميرلې، نو يې منجم ته وويل چي زما په لاس كي څو شيګي دي، هغه خپل زده كار وكړى او حجاج ته يې وويل چي حساب دده درست راغلى، وروسته حجاج بې حسابه شيګي په لاس كي ونيولې بيا يې منجم ته وويل چي دا څو شيګي زما په لاس كي دي؟ منجم چي هرڅو حساب وكړى خطا به سو، منجم و حجاج ته وويل يا ايها الامير، زما ګمان كيږي چي ته يې هم په حساب نه يې خبر؟ حجاج ورته وويل هو داغسي ده، حجاج ورته زياته كړه چي دمخه او د اوس نو څه فرق دى چي په هغه پوه سوې او په دې نه پوهيږې؟ منجم ورته وويل چي اول وار د غيب له دائرې څخه عدد د شيګو راوتلى ؤ، ولي چي ته په خبر وې او دا اوس عدد د شيګو په احاطه كي د غيب دى ولا يعلم الغيب الا الله.

د سيدتنا عايشة رضي الله عنها څخه روايت دى من زعم ان محمداً صلى الله عليه وسلم يعلم مافي غد (يعني چي عليه الصلوة والسلام خبر دى د سبا په حالاتو) فقد اعظم على الله

الفرية. (پر خدای ﷻ یې لوی دروغ وویل) وهو موافق لقوله تعالى: قل لو اعلم الغيب لاستكثرت من الخير وما مسني من لغوب الآية.

بَلِ ادّٰرَكَ عِلۡمُهُمۡ فِى الۡاٰخِرَةِ ۚ

پوهه: چي کلمه د بل د انتقال ده له ماقبل څخه لپاره د تاکيد د هغه، اصل د اداک، تدارک ؤ، کلمه د تاء یې په دال بدله کړه لقرب المخرج او دال یې ساکن کړی لپاره د ادغام، نو چونکه ابتداء بالساکن راتله نو یې همزه د وصل ورته راجلب کړی.

فائده: علمهم فاعل دی د فعل مذکور، والمعنى پيدا به سي علم ددوی پر ورځ د قيامت، چي ورځ د قيامت او يا معنی داده چي کامل به سي او حاصل به سي علم ددوی پر آخرت په دنيا کي په تعليم د رسول الله ﷺ د قيامت په باره کي، قال الله تعالى: اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ لَّا رَيۡبَ فِيۡهَا وَاَنَّ يَبۡعَثُ مَنۡ فِى الۡقُبُوۡرِ. او په آخرت کي به یې هلته علم حاصل سي چي وه یېويني.

سوال: کافران خو قول د عليه الصلوة والسلام په باره کي د بعث بعد الموت نه مني، نو څرنګه به دوی ته په تعليم الرسول علم حاصل سي؟

ځواب: دوی که مني لکن دلائل موجبه د علم پر ورځ د قيامت چونکه ډېر وه دا یې په ځای کي د علم ددوی پر ورځ د قيامت في الدنيا وګرځاوه او حصول د علم قطعي و مؤمنانو ته پر ورځ د قيامت خو ظاهر دی.

بَلۡ هُمۡ فِىۡ شَكٍّ مِّنۡهَا ۖ بَلۡ هُمۡ مِّنۡهَا عَمُوۡنَ ۟ ﴿٦٦﴾

بلکي کفار د مکې په شک کي دي د ورځي د قيامت (بلکي په انکار کي دي) او سره ددې چي اسباب د يقين کولو ددوی د قيامت پر ورځ ډېر دي چي رسول کريم ﷺ چي رسالت یې په معجزاتو متکاثراتو سره ثابت دی به بار بار دوی ته د قيامت په اړه اظهار کړی دی، او کتاب معجز چي قرآن کريم ديی و کفارو ته د مکې یې په متعددو آياتو کي شاهدي اداء کړې ده پر بعث بعد الموت ``بَلۡ هُمۡ مِنۡهَا عَمُوۡنَ`` بلکي کفار د مکې له ساعت يعني بعث بعد الموت څخه ړانده دي په

عمي القلب سره يعني جاهلون بها بحيث لايكادون يدركون دلائلها وان كانت كثيرة عديدة، ولي چي بصائر يعني قوي قلبيه محوه كوي دوی.

درويش وايي: چي ولنعم ماقيل:

سقام الحرص ليس له اشغاء .... وداء الجهل ليس له طبيب

قيل

وفي الجهل قبل الموت موت لاهله ..... واجسامهم قبل الموت قبور

وقيل

ای که داری هنر ونداری مال...... مکن از کردگار گله

نعمت جهل رامه خواه...... که هست روضه در میان مزبله

وَقَالَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا

او وايي هغه کسان چي کافران دي.

فائده: دا جمله عطف ده پر مضمون د قوله تعالى بل هم منها عمون، ولي د هغې مضمون جهل بالقيامة ؤ او دا جمله تصريح ده په انکار کي د قيامت، والمراد بالذين كفروا كفار د مکې دي، وكل من يدان دينهم داخل في هذا الحكم كمشركى هند وغيرهم.

ءَاِذَا كُنَّا تُرٰبًا وَّاٰبَآؤُنَآ اَىِٕنَّا لَمُخْرَجُوْنَ ﴿٦٧﴾

آيا چي وګرځو موږ او زموږ پلرونه خاوري.

پوهه: چي ضمير د نا چي متكلم مع الغير دی راجع دی زوی او پلار دواړو ته.

سوال: پلرونه خو يې مړه دي، نو څرنګه متكلم کيدای سي؟

ځواب: په دې کي تغليب دی د متكلم پر غائب باندي، د لمخرجون معنى داده ي له قبر څخه بيرته راوځو يني ژوندي کيږو به، والاستفهام لپاره د انكار دی يعني دا بعث بعد الموت بعيد من الامكان.

درويش وايي: چي دوی فکر نه وهي په اول ايجاد کي خپل چي د مامهين څخه د نطفې د مور او پلار موږ خدای جل جلاله څرنګه پيدا کړو، وليس البداية باهون من الاعادة.

لَقَدْ وُعِدْنَا هٰذَا نَحْنُ وَاٰبَآؤُنَا مِنْ قَبْلُ ۙ اِنْ هٰذَآ اِلَّآ اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَ ﴿٦٨﴾

لام جواب د قسم محذوف دی، وعده کړل سوي ده د دې بعث بعد الموت زموږ سره (يعني په ژبه سره د محمد ﷺ) او زموږ د پلرو سره (پر ژبه د نورو انبياؤ ؑ) د مخه تر وعدې د محمد ﷺ، نه دي دغه قصې چې د بعث بعد الموت په باره کي يې محمد (ﷺ) کوي من البعث والجنة والنار، مګر نه خبري او قصې د درواغو د اولو خلګو چې يو د بل څخه يې نقل کوي.

فائده: لفظ د قبل مبني پر ضمه دی عوضًا عن المضاف اليه المحذوف، ولهذا لم يعمل فيه حرف الجر، تکرير د همزة الاستفهام په اول کي د آيت لپاره د مبالغې في الانکار دی.

پوه سه: چي اساطير جمع اسطار يا د اسطير بکسر الهمزة يا اسطور بضم الهمزة، قال الکاشفي رح **مع افسانهای پیشینیان یعنی مانند افسانها که مجرد سخنیست بی حقیقت چون افسانهای روستم واسنفديار.**

قُلْ سِيْرُوْا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوْا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِيْنَ ﴿٦٩﴾

ته ورته ووايه يا محمد ﷺ چي سفر وکړئ په مځکه کي او وګورئ چي څرنګه ؤ اخير کار د مجرمانو يعني الکفار المنکرين للبعث والنشور.

پوه سه: چي په دې آيت کي تهديد دی کفارو ته د مکې پر تکذيب د ورځي د قيامت او بېرول دي ددوی چي پر تاسي به داسي عذاب نازل سي لکه پر اولين چي نازل سوی ؤ.

پوه سه: چي په لفظ د مجرمين چي په معنی د کافرين دي لطف دی د مؤمنانو ګناه کارانو سره.

وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِىْ ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُوْنَ ﴿٧٠﴾

او ته غم مه کوه پر تکذيب ددوی تالره او د تا څخه پر اعراض کولو ددوی، او ته مه ګرځه د سينې په تنګېدلو کي.

پوه سه: چي من په مما کي چي اصل من ما ؤ سببي دی، او ما مصدري دی ای بسبب مکرهم يعني چي دوی قسم قسم حيلې او چمونه کوي چي ستا دين له منځه

ثخه یوسي، نو مقصود په دې آیت کي داده ورکول دي و علیه الصلوة والسلام ته چي زه ستا دین و کمال ته رسول، ولو بعد حین، ولقد وفی الله تعالی بهذا الوعد کریمه: والله متم نوره ولو کره الکافرون.

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٧١﴾

عطف دی پر وقال الذین کفروا، او وایي کفار د مکې چي کله دی دا موعود عذاب چي ته یې وعده د نزول کوې، که تاسي یعني ته او مؤمنان رشتیا واستان العذاب نازل علیکم.

قُلْ عَسَىٰ أَن يَكُونَ رَدِفَ لَكُم بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾

ته ورته ووایه چي ښایي چي په تاسي به ملحق سي بیله مهلته، بعض هغه عذاب چي تاسي یې ژر غواړئ.

پوه سه: چي ردف متعدي بنفسه دی نو لام یې زائد دی.

فائده: رفع د بعض بناء پر تنازع د یکون او د ردف دی، نو عمل یې یکون ته ورکړی دی یعني چي خبر د یکون او په ردف کي اضمار کړی دی ای ردف هو، وهو عذاب یوم بدر، بیضاوي رح وایي چي عسیٰ او لعل او سوف په مواعید کي د ممالکو یعني د بادشاهانو لکه مجزوم دي، او دوی چي دا الفاظ محتمل وایي لپاره د اظهار د خپل وقار او پردې تنبیه کوي چي زموږ اشاره لکه تصریح د بل چا، او بعض مفسرین وایي چي عسیٰ او لعل په کلام کي د خدای واجة الوقوع دي راجع و قول ته د بیضاوي دي، یعني د عذاب په موضوع کي وعدة عفو یې روا ده په شرط د ایمان، واما الکافر فلایستحق العفو اذا مات کافرًا وعلیه یدل الآیات والآحادیث وعلیه الاجماع.

وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

په تحقیق ستا خدای جل جلاله خاوند د فضل دی پر خلګو فیغفر للمؤمن العاصي ان شاء ولایستعجل الکافر بالعذاب بلکه مهلت ورکوي او هم له دې سببه د فضل دده (اهل مکه په دیارلس (۱۳) کاله د بعثت کي د رسول الله ﷺ په مکه کي پر اهل مکه یې عذاب نه کړی نازل، کذا قال المقاتل رح) لکن اکثره د خلګو حق د نعمت د

خدای ﷻ چي شکر دی نه پېژني بلکې علاوه ازآن د جهل په سبب طلب د استعجال د عذاب کوي.

وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾

او په تحقيق ستا خدای ﷻ خبر دی په هغو شيانو چي خلق يې پټ ساتي په سينو کي يعني په زړو کي او په هغو شيانو چي خلک يې ښکار کوي، يعني اهل مکه چي ستا سره هم پټ عداوت لري او هم په رسوا ددې آيت، معنی او حاصل دادی چي جزاء به ورکړي په دنيا او آخرت کي يعني تاخير د عذاب ددوی څخه په سبب د خفاء د حال ددوی نه دی.

وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٧٥﴾

نسته يو شی چي ډېر پټ وي د خلکو څخه په اسمان کي او په مځکه کي، مګر هغه پټ شی نوشته دی په کتاب کي ظاهر البيان يعني اللوح المحفوظ او پر هغه شي د خدای ﷻ علم احاطه کړې ده، وبالفارسية: **وهيچ چيز نيست پوشيده درآسمان و زمين، مگر نوشته است در کتاب روشن يعنی لوح محفوظ وباو علم حق تعالی محيط است.**

فائده: لفظ د غائبة من الصفات التي تدل الشدة والغلبة نو تاء يې لپاره د تانيث نه ده بلکې لپاره د مبالغې ده کتاء العلامة والخافية والراوية، نو ددې آيت حاصل دادی چي غيب عن الناس او شهادت و خلکو ته په اسمان او مځکه کي د خدای ﷻ په علم سره برابر دی، په بحر الحقائق کي وايي چي دا آيت دلالت کوي پر دې چي نه دی غائب له علمه څخه د خدای شی من المغيبات بالنسبة الی الخلق که موجود او که معدوم او برابر دی په علم کي د خدای ﷻ وجود او عدم يعني په حال د عدم د شي خدای ﷻ پر هغه شي علم لري چي وروسته تر وجود به هغسي کېږي، نو معلومات له عدم څخه تغيير پيدا کوي په وجود سره وکذا کل موجود يتغير من حال الی حال آخر کالجنين في بطن يتغير بالولادة ثم وثم الی وقت الهرم والموت..... تغييرات في المعلومات ولايتغير علمه تعالی بجميع حالاته انتهی په پښتو ژباړه، شيخ سعدي قدس سره په بوستان کي وايي:

یکی متفق بود بر منکری (۱) ...... گزر کرد بروی نکو محضری (۲)
نشست او خجالت عرق کرده روی (۳) ...... که آیا خجل گشتم از شیخ کوی (۴)
شنید این سخن شیخ روشن روان (۵) ...... برو بر بشورید و گفت ای جوان
نیاید همی شرم از خویشتن ...... که حق حاضر است و شرم داری زمن
چنان شرم دار از خداوند خویش ...... که شرمت زبیگانه گانست و خویش
الى اخير الابيات الطيبة.

(۱) يعني يو بد كاريې كاوه (۲) يعني يو ښه پاک سړى (۳) يعني د هغه كار څخه كښېنستى او پر مخ يې له خجالت څخه د شيخ خوله راغله (۴) يعني د كوڅى څخه د شيخ خجالت راته پېښ سو (۵) يعني نېک روح.

إِنَّ هَٰذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾

په تحقيق دا قرآن بيانوي وه بني اسرائيلو ته ډېر هغه شيان چي دوى په هغه كي اختلاف سره كاوه، يعني عن امور دينهم او دوى ډلي ډلي سوه او يو پر بل يې طعن او عيب سره وايه، د مثال په توګه عيسىٰ عليه السلام چي هم خداى جل جلاله بني اسرائيلو ته نبي را استولى ؤ نو بني اسرائيلو د عيسىٰ عليه السلام په باب داسي اختلاف درلودى د افراط او تفريط، بعضو به ويل چي عيسى ابن الله دى، او بعضو به ويل چي عيسى په خپله خداى دى، او بعضو به ويل چي عيسى ثالث ثلثه دى، يعني اول خداى دى، او بل خداى مريم دده مور ده، او دريم خداى عيسى دى، فهذا كله افراط في حقه عليه السلام، او بعضو به ويل چي عيسىٰ ؑ نعوذ بالله كاذب او ابن الزنٰى دى او مريم رضي الله عنها ته يې نسبت د زنا كاوه، دا ټوله تفريط دى په حق كي د عيسىٰ ؑ او بعضو به ويل چي عيسىٰ ؑ يو بنده او نبي د خداى جل جلاله دى لكه نور انبياء كرام عليهم السلام وهذا هو التوسط بين الافراط والتفريط، او قرآن مبارک هم دغه مذهب تائيد كړى دى يعني ان عيسىٰ عبد الله ورسوله والانجيل كتابه حقًّا، او په باره كي د نبي المبشر به في التورات هم يهودانو اختلاف كاوه، بعضو به ويل چي نبي مبشر په تورات كي يوشع ؑ دى او بعضو به ويل چي نبي مبشر في التورات عيسىٰ ؑ دى او

بعضو به ویل چي نبي مبشر به في التورات تر اوسه نه دی راغلی په اخیر کي د زمان به راځي، نورو ورته اختلافات ددوی درولوده.

وَإِنَّهُ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾

او په تحقیق قرآن هدایت دی (الحمل مبالغة وکذا رحمة) او رحمت دی د مؤمنانو لپاره چي مؤمنانو پر قرآن نفع واخستل چي ایمان یې راوړی دون الکفار من اهل الکتاب والمشرکین.

إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُم بِحُكْمِهِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٧٨﴾

په تحقیق ستا خدای جل جلاله یا محمد (ﷺ) به فیصله وکړي په منځ کي د مختلفینو (یعني په ورځ د قیامت په خپل حکم سره او اهل حق والباطل به سره جلا کړي فریق في الجنة وفریق في السعیر) او خدای جل جلاله غالب دی چي دده قضاء څوک نسي ردولای، او خبر دی په حقیقت د هرشي.

سوال: د قضاء معنی خو حکم دی، نو د بحکمه به څرنګه تعلق پوري صحیح سي، ددې مثال دادی لکه یو سړی چي وو ایي ینصر بنصره وهذا لایجوز؟

ځواب: د حکمه معنی دلته قضاء نه ده، بلکې معنا یې بحکمته، او یا یې جواب دادی چي حکم په معنی د محکوم به دی یعني یحکم بما حکم به في القرآن.

فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ۖ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ ﴿٧٩﴾

یعني اذا کان الامر کذالک، نو ته توکل او اعتماد پر خدای جل جلاله وکړه، په تحقیق ته یا محمد (ﷺ) پر حق ښکاریې، چي حق والی یې ظاهر دی و منصف ته دون المتعصب او المعاند، نو مبین د ابان لازمي په معنی دی کما قال اهل اللغة ان ابان یستعمل لازمًا ومتعدیًا، حاصل ددې آیتو دادی چي آنحضرت ﷺ ته خدای جل جلاله وویل چي په عداوت سره د من عداک پرواه مه کوه، بلکې توکل پر خدای جل جلاله وکړه.

إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ

په تحقیق ته نسې اورېدلای په مړو خپل وعظ.

پوښتنه: چي مراد له مړو څخه کفار دي، دوی یې مشابه کړه د مړو سره په دې

سبب چي لكه مړي چي فائده نسي اخستلای پر مايتلى عليهم باندي، كافران هم پر هغه نفع نه اخلي.

فائده: په دې آيت كي نفي د سماع الموتى يعني چي مړي نه اوري نه ده، لما في الحديث البخاري چي د بدر په غزاء كي چي اوويا (٧٠) كسه د كفار مكه قتل سوه چي په هغو كي فرعون هذه الامة ابو جهل هم ؤ، او ټوله دا مړي يې ويو څاه ته واچول، عليه الصلوة والسلام راغلی د څاه پر غاړه ورته ودرېدی او نوم په نوم يې دوی ته وويل يا فلان بن فلان يا فلان بن فلان هل وجدتم ماوعدكم ربكم فانا قدوجدنا ماوعدنا ربنا، عمر رض وويل چي دوی خو مړه دي روحان نه لري، نو ته خطاب ورته كوې؟ عليه الصلوة والسلام ورته وويل چي اوري خو يې لكنهم لايجيبون انتهى الحديث بالاختصار او كما قال رسول الله ﷺ، فلا دليل في هذه الآية على عدم سماع الموتى كما زعم بعض الناس.

وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَآءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِيْنَ ﴿٨٠﴾

او ته نسې اورېدلای په كڼيانو بلنه، چي دوی راهي سي او شا دروګرځوي.

پوه سه: چي صم جمع د اصم ده چي كاڼه ته وايي.

پوښتنه: ددې قيد يعني اذا ولوا آه څه فائده ده، ولي چي كوڼ خو اواز نه اوري كه تولى وكړي او كه نه، بعض مفسرين وايي چي دا قيد لپاره د تاكيد د عدم سماع الاصم دی، او بعض مفسرين وايي چي ددې قيد فائده داده چي اصم كه عارضي كوڼ وي چي په زوره سړی ناره پر وكړي اوري يې چي مخامخ وي وچي اصلي كوڼ وي يعني مورزاده چي هغه نو ګونګی كېږي هم، هغه مخامخ ولاړ وي يا په اشاره سره يا د شونډانو په ښورېدلو سره په يو څه پوهېږي يا په كتابت سره چي بعض ګونګيانو ته په ممالكو خارجيه وو كي تعليم الكتابة كړل كېږي، او چي د ګونګي شاسي هيڅ امكان د پوهېدلو يې نسته، والحاصل ان الكفار لفرط اعراضهم د ممايدعون اليه څخه لكه مړي دي لاسبيل الى استماعهم وافهامهم.

وَمَآ اَنْتَ بِهٰدِى الْعُمْىِ عَنْ ضَلٰلَتِهِمْ ط

او ته نسې كېدای لارښود وړانده ته، عمي جمع د اعمى ده "عن ضلالتهم"

يعني ما انت بمرشد من اعمیٰ الله بصيرة قلبه عن الايمان، لکه چي ړانده ته لار نسي ورښوولی کېدلای.

إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُم مُّسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

نسي اورېدای (کلمه د ان نافيه ده) مګر په هغه چا چي ايمان يې راوړی وي پ آياتو زموږ، نو هغه مخلصان دي.

پوه سه: چي مستثنٰی محذوف ده يعني لاتسمع ولاينفع اسماع القرآن احدًا الا من آه.

وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ

پوه سه: چي مراد له وقوع څخه چي په صيغه د ماضي راغلې ده دنو والاقتراب يعني نژدې والی دی کما قوله تعالی اتی امر الله، او مراد له قول څخه ماينطق عن الساعة من الآيات القرآنية ومافيها من الاهوال (جمع د هال ده په معنیٰ د خوف) التي کان المشرکون يستعجلونها کمامر في الآيات السابقة.

فائده: غالبًا چي لفظ د وقع په قرآن مبارک کي راسي مراد ځندي عذاب او شدائد دی ای اذا ظهرت امارات القيامة.

أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ

موږ به راوباسو دوی لره يعني په هغه وخت کي چي ژوندي وي که مؤمنان او کافران وي يوه دابه له مځکي څخه بقدرته تعالی لکه ناقه د صالح عليه السلام چي يې له غره څخه راوه ايستل.

پوه سه: چي دابه په لغت کي مايدب على الارض ای يتحرک فيها من ای نوع کان وان کان في العرف العام لايطلق الدابة على الانسان التحقيق في باب دابة الارض، صحيح داده چي عيسی عليه السلام به ژوندی وي او طواف پر بيت الله شريفي به کوي چي دابة الارض به له مځکي څخه راووځي، والدليل عليه ما رواه احمد والطيالسي وتميم بن حماد وعبد بن حميد والترمذي، چي دا حديث ترمذي حسن هم بللی دی، وابن ماجه وابن جرير وابن المنذر وابن ابی حاتم وابن مردوية والبيهقي، في البعث عن ابی هريرة رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله عليه وسلم تخرج دابة الارض

ومعها عصا موسیٰ ؑ وخاتم سلیمان ؑ، نو به دا روښانه کړي مخ د مؤمن په خاتم سلیماني سره يعني پر تندي به د مؤمن لفظ ځليږي، او پر پزه به ووهي کافر په عصا د موسیٰ ؑ يعني پر تندي به يې کافر نوشته سي، نو پر يوه سترخوان به خلک سره ناست وي مؤمن او کافر به سره پيژندل کيږي.

درويش وايي: چي د دابة الارض په باره کي روح المعاني يوه صفحه قولونه راوړي دي په رواياتو مختلفه وو سره، او مظهري تخمينًا يو نيم مخ روايات راوړي دي او روح البيان يو مکمل مخ روايات راوړي دي، لکن په بحر مواج کي د سمرقندي رح وايي چي علماء او راويانو اختلاف کړی دی (۱) په ماهيت کي دديْ چي انسان دی او که بل حيوان دی (۲) شکل د دابة الارض څرنګه دی؟ (۳) له کوم ځای څخه راوځي (۴) څونده جسم يې دی (۵) څو واره راوځي (۶) له دي څخه څه پيدا کيږي (۷) ماتفعل بالناس (۸) چا دا راوه ايستل؟ اختلافًا مضطريعارض بعضها بعضًا اعرضنا عن ذکره (ای الاختلاف) لان نقله تسويد للاوراق بما لايصح وتضييع لزمان نقله انتهٰی قول البحر، روح المعاني وايي وهو کلام حق، او روح المعاني د خپلو ډېرو رواياتو راوړلو داسي عذر ويلی دی، وانما نقلت بعض ذالک لشهوة من يحب الاطلاع علی حالها واخبارها صدقًا کان او کذبًا، روح المعاني په اخير کي ويلي دي، وقصاری ما اقول في هذه الدابة انها دابة عظيمة لها اربة قوائم ليست من نوع الانسان اصلاً يخرجها الله تعالی في آخير الزمان من الارض.

درويش وايي: چي فقير د کم علمی سره سره دا تحقيق د دابة الارض په باره کي وکړی بحسب الطاقة، والعلم عند الله ولايکلف الله نفسًا الا وسعها.

تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾

او دا دابة الارض خبري کوي د عربو سره په عربي فصيح او د عجمو سره په عجمي، سدي رح وايي چي خبري يې دادي چي ټوله اديان منسوخ دي پرته له دين اسلامه، او بعض وايي چي کلام د دابة الارض دغه دی ''إِنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ'' مقاتل رح وايي چي دابة الارض په عربي د خدای جل جلاله د قول حکايت ورته کوي.

وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا

پوه سه: چي يوم منصوب دی په فعل مقدر سره يعني اذكر چي مخاطب يې عليه الصلوة والسلام دی ای لقومک.

فائده: مقصود د يوم په ياد سره اصلاً مقصود تذكير د ماوقع في هذا اليوم ای القيامة كي من الحوادث لكن ظاهرًا يې اضافت د تذكير و طرف ته وكړی.

فائده: حشر په لغت كي جمع كولو ته وايي او مراد دلته له حشر څخه جمع كول د كفارو د عذاب لپاره و دوږخ ته وروسته تر حشر كلي د ټولو مخلوق كه مسلمانان وي او كه كافران، والامة هغه جماعت ته وايي چي رسول وراستول سوی وي كذا في القاموس، والفوج يو جماعت ته وايي چي په پښتو يې ډله بولي لكه زمرة چي يې هم بولي كما في المحيط (د لغت د كتاب نوم دی لكه قاموس)

مِّمَّن يُكَذِّبُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾

له هغو كسانو څخه چي تكذيب يې كاوه يعني په دنيا كي، نو دوی سره جمع كړل كيږي يعني اول د دوی و اخير ته څنډول كيږي كما مر هذا التفسير في هذه السورة في قصة سليمان ؑ، په دې جمع كېدلو كي حكمت دادی چي تابعان او متبوعان به سره يو ځای په ډلييزه توګه و دوږخ ته ګېل كړي، ابن عباس ؓ وايي مراد له فوج څخه رئيسان د هر امت دي چي خلګو به د دوی متابعت كاوه په كفر او په تكذيب كي تا چي تابعان يې هم پسي راورسيږي لكه ابو جهل بن هشام، او وليد بن المغيرة و شيبة بن ربيعة، وامثالهم من رؤسا اهل مكة.

حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوا

چي دوی راسي الى موقف السوال والجواب.

پوه سه: چي كلمه د حتى ابتداء د كلام ده او په شرطيه كي داخل نه دی، نو دا سوال نه وارديږي چي د دمخه آيت څخه خو دا معلومه سوه چي د سوال او جواب حال خو دمخه ؤ اوس خو يې و دوږخ ته ټيله كول وه فافهم.

قَالَ أَكَذَّبْتُمْ بِآيَاتِي وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا عِلْمًا

خدای پاک ورته ووایي یعني په ذریعه د ملکي آیا تاسي تکذیب وکړی یعني په دنیا کي، الاستفهام للتوبیخ (سرزنش) او تاسي احاطه نه وکړه بر هغو آیاتو از روی علم.

پوه سه: چي علمًا تمیز دی له فاعل څخه د تحیطوا والمعنی چي علم ستاسي احاطه نه ده کړې د آیاتو پر معنی یعني په اول الامر او بادي النظر کي مو تکذیب او غور او فکر مو نه دی کړی په معنی کي د هغو آیاتو چي دا آیتونه د تصدیق وړ دي او که د تکذیب.

فائده: کلمه د ولم آه لپاره د حال ده.

أَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾

او یا تاسي څه عمل کاوه بېله تکذیبه، حسیني وایي: چه کار کردید بعد از آنکه بخدا و رسول ایمان نیاورديد آه ای لم یکن لکم عمل غیر الجهل والتکذیب والمعاصي، ګویا تاسي خدای ﷻ د دغو کارو لپاره پیدا کړي واست مع ان الامر لیس کذالک لان الانسان خلق للایمان والعلم والطاعة وتصدیق الرسل که نه وي نو د حیواناتو او د انسانانو څه فرق سته.

وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾

او واقع سو قول د خدایَ یعني د مدلول د قول د خدای ﷻ چي عذاب دی پر دوی، کلمهٔ باء سببیة وکلمهٔ ما مصدریه ای بسبب ظلمهم وتکذیبهم بآیات الله "فهم لاینطقون" یعني دوی د عذرو ویلو خبري نسي کولای لعدم العذر لهم او یا معنی داده چي دوی ته د عذر ویلو اجازه نه ورکوي، او یا معنی داده چي د هیڅ خبرو توان نه لري، ولي پر خولو یې مهرونه وهل سوي دي.

أَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ

پوه سه: چي مراد له رؤیت څخه رؤیت القلب دی چي علم دی "جعلنا اللیل" ای خلقنا اللیل.

پوه سه: چي استفهام لپاره د انکار دی او نفي د نفي اثبات دی يعني دوی پر دې علم درلودی.

لِيَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا

چي تاسي ارام او خوب او استراحت وکړئ په شپې کي (او ستړيا د ورځي او سرګرداني به مو په آرام او استراحت بدله سي) او ورځ ليدونکې، ای پيدا کړې ده ورځ د ليدلو يو د بل سره زمانه او يا د عمومي شيانو د ليدلو وخت.

پوه سه: چي اصل د کلام خو داسي ؤ على منوال السابق يعني لتسكنوا فيه ليبصروا فيه كما ترجمنا بذالک لکن مبالغةً يې ابصار يو حال د احوالو څخه د ورځي وګرځاوه چي له ورځي څخه نه جلا کيږي.

فائده: انا جعلنا آه قائم مقام د مفعولي د الم تروا دی لان الرؤية ههنا علمية، والمعنى چي دوی علم نه لري چي پر له پسې راتله د نور او د ظلمت پر وجه مخصوص باندي كما يعلمه كل واحد من الناس، لپاره د منافعو او د مصالح د ژوندانه چارو د خلګو او د اخرويه چارو د دوی پر دې دلالت کوي چي دې مصنوعاتو لره خالق حكيم او قادر او غالب سته، نو هغه ذات پر دې هم قادر دی چي رسولان دي راواستوي تاچي خلګو ته دعوت د توحيد او اطاعت د هغه ذات ورکړي او هغه ذات به يې همتا قادر پر انعام او انتقام دی على طاعته وعصيانه، او قادر دی پر حيوة بعد الموت كما هو قادر على ابدال الظلمة بالنور، والنوم باليقظة.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾

په تحقيق په دغو مذکوره شيانو کي (غرض دادی چي شيان خو ډېر دي په تاويل د ماذکر اشاره په مفرد لفظ ورته صحيح ده) دلائل دي پر توحيد د خدای ج او پر صدق د رسول الله ﷺ (نو مکذب لره څه عذر به وي په ورځ د قيامت) او قوم يې په يؤمنون سره مقيد کړی که څه هم هدايت د قرآن مبارک عام دی، او دا مذکوره صنائع د خدای جلت قدرته د ټولو خلګو لپاره دي لکن نفع مؤمنانو پر واخستل.

وَيَوۡمَ يُنفَخُ فِى ٱلصُّورِ

اى اذكر يوم آه معطوف على قوله ويوم نحشر آه.

پوه سه: چي نفخ پوه كولو ته د خولې وايي او صور قرن ته وايي چي اسرافيل[ع] پكښي پوه كوي، كما روى عن ابن عمر[رض] چي يو صحرائي د عليه الصلوة والسلام څخه پوښتنه وكړه د صور په باره كي، قال[ع] قرن ينفخ فيه، رواه ترمذي و ابو داؤد والنسائي وابن حبان والحاكم عن ابن مسعود[رض]، ونحوه رواه مسدد بسند صحيح عن زيد بن الارقم[رض]، قال كيف انعم (زه به څرنګه خوشالي كوم) وصاحب القرن (يعني اسرافيل[رض]) قد التقم القرن (په خوله كي نيولى دى قرن) واحنى جبهته (او تندى يې لوړ نيولى دى) واصغى السمع (او غوږ يې نيولى دى و اورېدلو ته) متى يؤمر (چي كله به امر راكړل سي د خداى جل جلاله له خوا څخه چي پوه يې كړي) دا خبره چي اصحابو واورېدل پر دوى بوج راغلى يعني ورته خبره ور معلومه سوه، نو رسول الله ﷺ ورته ويل: قولوا حسبنا الله ونعم الوكيل يعني دا بوج به در څخه دفع سي، قرطبي[رح] وايي چي علماء د امت مرحومه متفق دي پر دې خبره چي نافخ الصور اسرافيل[رض] دى.

فَفَزِعَ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَن فِى ٱلۡأَرۡضِ

نو وبېرېږي هغه څوک چي په اسمانو كي دي من الملائكة وارواح المؤمنين او هغه څوک چي په مځكه كي دي من الانس، روح البيان وايي چي مراد له دې نفخه څخه ثانيه ده چي خلګ په راژوندي كېږي، وقال واذكر يا محمد[ع] لقومك يوم ينفخ في الصور نفخة ثانيةً يعني ينفخها اسرافيل[ع] يوم القيامة لرد الارواح الى اجسادها.

سوال: دا نفخ خو په مستقبل كي د زمانې ده، نو ماضي صيغه څرنګه راوړل سول؟

ځواب: لپاره د وقوع دغه نفخ لان السمتقبل الموعود من فعل الله متيقن الوقوع كالماضي لان اخبار الله تعالى حق، روح البيان وايي چي دا فزع و تهولو ته كه مؤمن او كه كافر وي پيښېږي، ولي چي دوى ووينې امور هائله خوفناك خارقة للعادات في الانفس والافاق كالجنة والنار.

إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ط

مګر نه هغه څوک چي د خدای ج مشیت وي، یعني هغو ته بېره نه پېښېږي من الانبیاء والاولیاء والشهداء الذین لاخوف علیهم ولاهم یحزنون، والملائکة الاربعة وحملة العرش وخزنة الجنة والنار والحور وغیرهم.

درویش وایي: چي د روح البیان له عبارت څخه دا واضح سوه چي دی نفخ دوې بولي، ولي چي ددې ترجمه چي د نفخ په ثانیه سره وکړه، نو اول نفخه دده په نېز هغه نفخه ده چي ارواحان د موجودینو في ذالک الزمان من الانس والجن والحیوان په قبض کېږي، نو دده په نېز نفخة الصعق چي په بل آیت کي راغلې ده او نفخه اولی سره یو دی، او شیخ محي الدین ابن العربي قدس سره وایي چي نفخات درې دي (١) نفخة الفزع ده چي خلګ په فزع او بېره کي واقع کړي حتی چي اهل القری خپل مواشي او نور حیوانات په صحراء کي خوشي کړي او دوی و لویو ښارو ته نقل سي د بېري له سببه (٢) نفخة الصعق ای الموت چي ټوله د خلق موجود في الزمان ددې نفخه څخه مړه سي (٣) نفخة البعث چي ټوله مخلوق راژوندي سي للحساب والجزاء، دی وایي چي دا آیت پر اوله نفخة الفزع دلالت کوي، او هغه آیت چي په بل ځای کي راغلی دی ونفخ في الصور فصعق من في السمٰوات ومن في الارض الا من شاء الله پر نفخة الصعق دلالت کوي، ونفخ فیه اخریٰ فاذا هم لقیام ینظرون په باره کي د نفخة البعث راغلي دي، او امام قرطبي رح لکه صاحب د روح البیان نفخه دوې بولي، دی نفخة القرع او نفخة الصعق سره یو بولي، دا قدر د روح البیان او قرطبي فرق دی چي روح البیان نفخة الفزع چي په دې آیت کي ذکر سوه نفخة ثانیه د بعث بعد الموت بولي، او قرطبي نفخة الفزع اول نفخه بولي چي نفخة الصعق یې هم بولي، التي جائت في قوله تعالی ونفخ في الصور فصعق من في السمٰوات والارض.

درویش وایي: چي دا وو بیان د دوو لویو مفسرینو په نفخه اسرافیل ع کي او په دې باب کي مظهري ډېري خبري کړي دي او سوال او ځواب یې راوړی دی او ډېر اوږده حدیثونه یې راوړي دي، او روح المعاني تر مظهري لا ډېر دا بحث څېړلی دی، فقیر غواړي د خپل د متعلمینو د تفسیر ایوبي په نظر نیولو سره خبري پر

داغه ختم كړم، كه ځوک مزيد تفصيل غواړي او نقض و ابرام غواړي، نو تفسير د علامه بغدادي روح المعاني او تفسير مظهري للقاضي ثناء الله پاني پتي دي مطالعه کړي، او روح المعاني په اخير کي ويلي دي چي دوه واره نفخة الصور صحيح ده، والله اعلم بما في كتابه.

وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾

"وكل" مبتداء ده تنوين د كل عوض دى له مضاف اليه ځخه اى كل واحد من اهل السموٰات والارض "اتوه" اخبر دى اى حاضرون في المواقف يعني بعد نفخة البعث او يا راجعون الى امره تعالى "داخرين" صاغرين اى اذلاء وبالفارسية (خوارشده گان)

پوښتنه: د اتوه ضمير او د داخرين ضمير خو راجع دى و كل ته او هغه مفرد لفظ دى او ضميرونه دواړه جمع دي؟

ځواب: هو! راجع و كل ته خو دي، لكن نه په اعتبار د لفظ د كل بلكې په اعتبار د معنى وهو جمع بهذا الاعتبار... سعدي شيرازي قدس سره وايي:

بجائیکه دهشت خورد انبیاء...... توعذر گناه راچه داری بیا

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ

او ته به وينې اې كتونكې غرونه (يعني وقت نفخة الفزع عطف على ينفخ داخل معه في حكم التذكير، ستا به خيال سي اې ناظره چي دا غرونه ولاړ دي پر خپل حالت يعني لكه پخوا چي وه، او سره ددې چي دا غرونه روان دي لكه تګ د وريځي په چابک والي كي يعني په وريځ چي باد پسې وي تا چي دا غرونه ولوېږي په كښتو ځايو كي د ځمكي چي ځمكه سره برابره سي.

فائده: دا جمله حال ده له فاعل ځخه د ترٰى يا د مفعول لان فيها ضمير الفاعل والمفعول كليهما.

پوښته: جمله "وهي تمر آه" حال ده له مفعول ځخه د تحسبها چي غرو ته راجع ؤ.

درویش وايي: چي ددې رؤيت د غرو ثابت پر خپل ځای او حال هم دادی چي غرونه په سرعت سره روان وي، وجه يې داده چي يو لوی جسم لکه غرونه او يا يو لوی جماعت د خلګو چي سترګي پر شاوخوا احاطه نسي کولای، نو که څه هم ذوی روان وي لکن د ناظر په سترګو ثابت هرځای معلومېږي، كذا قال روح البيان والمظهري وروح المعاني وغيرها.

تنبيه: په دې کي اختلاف دی چي دا مذکور هيئت د غرو به کله وي، روح البيان ويلي دي چي دا وروسته تر نفخهٔ ثاني عند حشر الخلق دی، دليل يې دا ويلی دی چي خدای ﷻ ځمکه بدله او فراخه کوي او غرونه له منځ لېري کوي، نو ددې لپاره چي اهل محشر هم دا هيئت هائلة ووينې، نو ځکه وروسته حشر الناس بالنفخة الثانية دا مذکوره هيئت د غرو رونما کېږي، او مظهري په بيان کي د وقت ساکت دی، او روح المعاني د ارشاد العقل السليم څخه نقل کړی دی چي دا مذکوره هيئت د غرو چي په سرعت سره روان وي او د ناظرينو په ليدلو ثابت معلومېږ او وروسته تر نفخه ثانيه دی او دليل يې هم ذکر کړی دی لکه فقير د روح البيان څخه رانقل کړی آنفًا.

پوښتنه: په بل ځای کي د قرآن مبارک خو داسي راغلي دي يوم ترجف الارض والجبال وكانت الجبال كثيبًا مهيلاً. دا خو په وخت کي د نفخه اول ده، او داغه رنګه په بل آيت کي داسي راغلي دي: فاذا نفخ في الصور نفخة واحدة وحملت الارض والجبال فدكتا دكة واحدة فيومئذ وقعت الواقعة آه، له دې آيت څخه هم دا فهمېږي چي د غرو لېري کېدل دمخه تر حشر الناس ده چي په نفخه ثانيه کي کېږي يعني په نفخه اولی کي دا کار کېږي؟

ځواب: ددې سوال په ځواب کي روح البيان داسي ويلي دي وهي وان اندكت يعني غرونه که څه هم ټوک سوي په نېز د نفخه اولی فتسيرها وتسوية الارض بها انما يكونان بعد النفخة الثانية.

درويش وايي: چي وهذا توجيه بعيد، او روح المعاني داسي په زړه پوري توجيه ددې آيتو کړې ده چي فقط د يوم چي په دې آيتو کي راغلی دی دا نوم د حين فراخه چي شامل سي هغه واقعوته چي په نفخة اولی کي پېښېږي يا په نفخه ثانيه

کي ښنبېږي، او سفاريني رح وايي چي مراد په دې آيت کي قبل النفخة الثانية ده قال صاحب روح المعاني ومن تتبع الاخبار وجدها ظاهرة في ذلک والله اعلم.

درويش وايي: چي خپله رايه ښکاره کول کوم حرج نه دی، نو په دې هر سړی پوهېږي چي د غرو له منځو څخه د تلو او مځکه هموارول او تبديل الارض غير الارض په عرض او طول کي زياتول حمکت دادی چي اهل محشر من لدن آدم ؑ الی يوم القيامة پر ځای سي که مسلمانان دي او که کافران دي، نو بايد له نفخة الاولی څخه دا کار سر انجام سي، د مثال په توګه يو سړی چي ډېر خلګ يې راغوښتي وي بايد د مخه تر راتلو د هغو ځای فراخه په اندازه د خلګو ورته جوړ کړي والعلم عند الله تعالی.

صُنْعَ اللّٰهِ الَّذِیْٓ اَتْقَنَ كُلَّ شَیْءٍ ؕ اِنَّهٗ خَبِیْرٌۢ بِمَا تَفْعَلُوْنَ ﴿۸۸﴾

پوه سه: چي نحات په ورته ځای کي وايي، هذا مصدر لمضمون جملة متقدمة لا محتمل لها غيره چي دوی دي تاکيد لنفسه وايي ای صنع الله ذالک صنعًا، والمراد بذالک ما صنع الله من وقت نفخ الصور وما ترتب عليه جميعًا ''الذي اتقن کل شيئ'' هر مخلوق چي ده پيدا کړی دی پر مناسب هيئت او وضع يې پيدا کړی دی، وبالفارسية: استوار کرده همه چيزها راوبيا راست بروجهی که شايد ''اِنَّهٗ خَبِیْرٌۢ بِمَا تَفْعَلُوْنَ'' په تحقيق خدای جل جلاله خبر دی په هغه عملو چي تاسي يې کوئ، نو پر دې ترجمه ما موصوله دی والعائد محذوف ای ما تفعلونه، او يا معنی دا چي خدای جل جلاله خبر دی په فعل ستاسي، نو کلمه د ما مصدريه ده، وعلی کل تقدير مقصود دادی چي هر چاته که مطيع وي او که عاصي وي جزاء به ورکړي مناسب د ده د عمل سره، په وروسته آيت کي خدای جل جلاله بيان د اعمالو د مکلفينو کوي.

مَنْ جَآءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهٗ خَیْرٌ مِّنْهَا ۚ

پوه سه: چي ابراهيم رح (د يو مفسر نوم دی) به قسم اخستی او ان شاء الله به يې هم نه ويل چي مراد له حسنة څخه لا اله الا الله د اخلاص د لاري دی، دليل يې دادی چي کلمة التوحيد من کل الوجوه حسنة ده او احسن الحسنات ده، او قتاده وايي چي مراد له حسنة څخه اخلاص دی او عام رواة وايي چي مراد له حسنة هر طاعت ماموربها من الفرائض والواجبات والسنن وغيرها دی.

درويش وايي: چي لفظ د خير اسم تفضيل نه دی بلکې من سببية دی که مراد له حسنة څخه کلمة التوحيد وي، اذ لا شيئ خير من قول لا اله الا الله، فالمعنى يحصل له خير وهو الثواب والامن من العذاب من جهة تلک الحسنة يعني لا اله الا الله وبسببها، او محمد بن کعب او عبد الرحمن بن زيد رح وايي چي کلمه د من تفضيليه ده يعني که مراد له حسنة څخه مطلق طاعات وي نو معنا داده چي هغه حسنة ثواب يې په لس مثل دی تر اووه سوه (۷۰۰) پوري الى ما شاء الله تعالى من التضاعيف، فافهم هداک الله لدرک دقائق القرآن الكريم.

وَهُمْ مِّنْ فَزَعٍ يَّوْمَئِذٍ اٰمِنُوْنَ ﴿٨٩﴾

او دوی به له بېرې څخه په دغه ورځ يعني نفخ الصور په امن کي به وي.

پوه سه: چي قراء د کوفې فزع په تنوين سره وايي لپاره د تنکير او يومئذ په نصب سره وايي على الظرفية والتنكير يفيد الاستغراق، ولې دا جمله په قوت د نفي ده، ولې چي دا قول آمنون په معنى د لايخافون ولا يحزنون، وقد تقرر في علم النحو وغيره ان النكرة في سياق النفي يفيد الاستغراق، او نور قاريان فزع بې تنوينه وايي، يعني فزع و يومئذ ته مضاف بولي، والاضافة ايضًا تفيد الاستغراق.

وَمَنْ جَآءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوْهُهُمْ فِى النَّارِ ط

او څوک چي راسي په بدو سره (پوه سه چي مراد له سية څخه شرک دی بدليل مابعده) نو پر مخانو به اورته يعني دوږخ ته ولوېږي او يا مراد له وجوه څخه انفس ددوی دي.

فائده: دا جمله عطف ده پر محذوف باندي د جزاء لپاره نه ده لان فاء الجزاء لاتدخل على المعاضي بغير لفظ قد كما تقرر في النحو، فالتقدير من جاء بالسيئة فله جزاء السيئة او يا استحق العذاب فكبت وجوههم الخ.

هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿٩٠﴾

الاستفهام للانكار بمعنى النفي يعني جزاء نه درکول کېږي مګر جزاء د هغو عملو چي تاسي کوله.

پوښتنه: مشرکان خو خالدًا په دوږخ کي دي، بنص القرآن في مواضع عديدة وبالاحاديث المتواترة وباجماع الامة المرحومة، او ددوی شرک خو مدة عمرهمؤ نو جزاء تر جرم ددوی بالا نه سوه او که څرنګه؟

ځواب: د دوی ټوله عمر په دنیا کي او د آخرت ورځ یوه ورځ ده شپه نه لري پر بله خوا، نو ددوی عمر خو ټوله په شرک کي تېر سو، نو دا بله ورځ چي قیامت دی ټوله به په اور کي وي، نو جزاء ابدي په قیامت کي ددوی د ټوله عمر سره د دنیا برابره سوه.

تنبیه: پوه سه: چي کفر او شرک اعظم د جرائمو او ګنهو دي، چي په بدوالي د هغه مماثل نسته، او د دوږخ سخت ترین د جزاء دی، فاشد الجزاء لاشد المعصية فافهم.

سوال: په مخه آیت کي خو کفار په صیغه د غائب راغلي وه یعني وجوههم في النار او په دې آیت کي مخاطب سوه هل تجزون مخاطب سوه حکمت یې څه دی؟

ځواب: په علم بیان کي وایي چي د خبرو اقسام درې دي (۱) التكلم نحو انما مانحن یاضربت بضم التاء (۲) والخطاب نحو انت وانتم یا ضربت بفتح التاء (۳) والغيبة نحو هو هم یا ضرب زید، د عربو دا عادت دی چي یو وار د تکلم خبري کوي بیا خبره واړوي یا خطاب ته یا غیبت ته، او یا مخاطب خبري کوي تر یو وخته بیا خبري تکلم ته واړوي یا غیبت ته، یا اول خبري د غیبت کوي وروسته یې خطاب یا تکلم ته نقل کړي چي مجموع شپږ (۶) قسمه کېږي، دې تبدیل ته دوی التفات وایي چي مثالونه د ټولو په علم بیان کي موجود دي، په دې نقل کي مقصود توجه د مخاطب و خبرو ته ایقاظ دی دده، دا ټوله اقسام د التفات په قرآن مجید کي موجود دي لانه نزل على قانون العربية فافهم، په دې مانحن فيه کي یعني هل تجزون آه ګویا خزنة النار دوی ته خطابًا وایي هل تجزون آه.

إِنَّمَآ أُمِرۡتُ أَنۡ أَعۡبُدَ رَبَّ هَٰذِهِ ٱلۡبَلۡدَةِ ٱلَّذِي حَرَّمَهَا

زه امر کړل سوی یم له جانبه څخه د خدای ﷻ چي زه به عبادت د رب ددې ښار چي مکه ده کوم.

پوه سه: چي رب یې مضاف کړی و هذه البلدة تشريفًا للمضاف اليه تنبيهًا على ان في الكعبة الحسناء من التجليات المخصوصة من جناب ربها "الذي حرمها"

صفت د رب دی يعني جعلتها حرمًا محترمًا لا يسفک بها دم ولا يظلم بها احد واعظم المظالم فيها عبادة غير الله فيها ولا ينفر صيدها الى اخير الحديث الوارد.

پوه سه: چي په دې احسان او منت اچول دي پر قريشو چي خدای ﷻ ستاسي استوګن ځای په امن کي وګرځاوه چي په نورو عربو کي شائع دی مفار او فساد نسته په کښي.

وَلَهٗ كُلُّ شَيْءٍ وَّ اُمِرْتُ اَنْ اَكُوْنَ مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ ﴿۹۱﴾

او خدای ﷻ لره دي هر شی ملګا وخلقًا چي په عموم کي دا بلدة الحرام هم داخل دي (دا عطف دی پر حرمها، والتقدير الذي له کل شئ)

پوه سه: چي کلمه د باء مقدر ده دمخه تر ان يعني بان، والمعنى زه امر کړل سوی یم چي زه ګرځم له منقادينو څخه د خدای ﷻ یا معنى دا من الثابتين على ملة الاسلام والمآل واحد، دا جمله عطف ده پر امرت ان اعبد آه باندي.

وَاَنْ اَتْلُوَا الْقُرْاٰنَ ۚ

او په دې امر کړه سوی یم چي زه به تلاوت د قرآن کوم يعني په تلاوت د دعوت د خلګو و ایمان ته، لامجرد التلاوة، بيضاوي وايي چي خدای پاک امر کړی رسول الله ﷺ چي ته دوی ته دا خبره وکړه وامرت آه وروسته تر دې چي د مبدء او معاد او شرح د احوالو د قيامت وکړه سوه چي اوس ماته امر وکړه سو چي دعوت او بلنه د خلګو و خدای ﷻ ته پوره سوه او حقوق د ماکان في ذمته عليه الصلوة والسلام هم پوره سوه، اوس پر عليه الصلوة والسلام اشتغال په خپل ځان سره پاته دی والاستغراق في عبادة ربه تبارک وتعالى، والتقدير قل لهم انما امرت آه چي تلاوت د قرآن کریم په غور سره يو د هغو شيانو دی چي سړي ته استغراق في عبادة ربه ورته په نصيب کوي.

درويش وايي: چي پر تقدير د بيان د بيضاوي مراد له تلاوت څخه تلاوة التبليغ نه دی کما قلنا سابقًا متابعةً لبعض المفسرين.

فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدِيْ لِنَفْسِهٖ ۚ

که چا هدايت پيدا کړی او توحيد د خدای ﷻ یې شروع په عبادت سره یعني

ستا په دعوت سره، نو دده لار د حق پيدا کول دده نفع ده چي له عذاب څخه د دنيا او آخرت يې ځان خلاص يعني هغه سړی دی پر تا احسان نه اچوي.

وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنذِرِينَ ﴿٩٢﴾

او که چا د حق لار نه کړه پيدا بعد تمام الدعوة من جانبک ته و هغه ته ووايه چي زه نه يم مګر له بېرونکو څخه ستاسي له عذاب څخه د خدای ﷻ يعني ستاسي پر هدايت وکيل نه يم ولا علي الا البلاغ المبين او ستاسي د ضلال وبال زما په ذمه کي نه دی.

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا ۚ

او ته ووايه الحمد لله (يعني على نعمة النبوة والتوفيق على آداء الرسالة اليكم والدعوة الواجبة عليک) ژر دی چي خدای ﷻ به ووينې په تاسي ايها الضالون المکذبون دلائل د قدرت خپل چي دلالت به وکړي زما پر حقيت د رسالت يا په دې دنيا کي بې تاسي ووينئ کما وقع في يوم بدر من قتل (۷۰) واسر (۷۰) والفرار والهزيمة في يوم بدر الى غير ذالک من المعجزات الباهرات کشق القمر باشارته[۴] وتسبيح الحصیٰ في يد ابی جهل وشهادة ان لا اله الا الله او يا په آخرت کي من عذاب النار "فتعرفونها" او دغه آيات به تاسي ته معلوم سي چي محمد ﷺ رسول بر حق ؤ، لکن معرفت د آخرت وه تاسي ته فائده نه کوي، سعدي شيرازي قدس سره وايي:

تو پيش از عقوبت دری عفو کوب...... که سودی ندارد فغان زير چوب

وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

او نه دی ستا خدای ﷻ غافل او ناخبره له هغو کارو څخه چي تاسي عمل کوئ کلمه د ما يا مصدريه ده ای عن عملکم او يا موصوله ده والعائد محذوف ای ما تعملونه، پر هر تقدير مراد دادی چي هر چا ته به جزاء ورکړل سي مطابق دده د عمل سره[۵].

درويش وايي: چي الحمد لله والمنة وعلى سيدنا محمد الصلوة والتحية وعلى آله وصحبه الکملة البررة، چي تفسير د سورة النمل د دوشنبې په ورځ پر لس بجې پنځه د محرم الحرام سنه (۱۴۳۱) ه پای ته ورسېدی، يا الله منک واليک تبارکت وتعاليت، تر دې وروسته تفسير د سورة القصص شروع کيږي ان شاء الله تعالى.

پوه سه: چي روح البيان وايي چي سورة القصص مكية دى او آيتونه يې اته اتيا دي على ما في التفاسير المعولة من المختصرة والمطولة او روح المعاني وايي چي دا سورة مكية دى تول وهو مذهب الحسن وعطاء وطاؤس وعكرمه رحمهم الله او مقاتل وايي چي دا آيت الذين آتيناهم الكتاب الى قوله تعالى لانبتغي الجاهلين مدني دى، او طبراني له ابن عباس رض څخه روايت كړى دى چي دغه آيتونه يعني الذين آتيناهم الكتاب الى قوله تعالى لانبتغي الجاهلين او اخير د سورة الحديد په اصحابو كي د نجاشي چي مديني منوري ته راغلي وه او په غزاء كي د احد حاضر وه، او بل روايت د ابن عباس رض داسي راغلى دى چي دا آيت مذكوره په جحفة كي نازل سوى دى چي عليه الصلوة والسلام هجرت كاوه او بعض مفسرين وايي چي په منځ كي د مكة المكرمة او د جحفة نازل سوى دى والله اعلم.

سُوْرَةُ الْقَصَصِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ ثَمَانٌ وَثَمَانُوْنَ اٰيَةً وَّتِسْعُ رُكُوْعَاتٍ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

طٰسٓمّٓ ۝۱ تِلْكَ اٰيٰتُ الْكِتٰبِ الْمُبِيْنِ ۝۲

درويش وايي: چي بيان د حروف متشابهه ؤ او مقطعات قرآنيه ؤ په اول كي د سورة البقرة تېر سوى دى، او مذهب د علماؤ هم بيان سوى دى لكن قال الله تعالى ومايعلم تاويله الا الله، بالوقف اللازم وهو مذهب ابى حنيفة رح ومحققي المذهب الاخر، اما سره د هغه روح البيان والا چي ستر حنيفي او نامور صوفي هم دى د طٰسم لوى نژدې و يوه مخ ته تاويل كړى دى.

پوه سه: چي تلک اشاره ده ودې سورت ته او اشاره د بعيد يې لپاره د تعظيم ده، آيتونه مخصوصه دي د قرآن كريم چي ظاهر دى اعجاز دده (دا د مبين ترجمه ده)

پوه سه: چي دا ترجمه پر دې تقدير ده چي باب د ابان چي مبين ځندي مشتق دى لازمي رغلى دى او ابان متعدي هم راغلى دى چي پر هغه تقدير يې ترجمه داده چي قرآن بيانونكى دى د حرام او حلال او د نورو احكامو شرعيه ؤ او د مافيها من القصص والامثال والوعد والوعيد الى غير ذالک.

نَتْلُوْا عَلَيْكَ مِنْ نَّبَاِ مُوْسٰى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُّؤْمِنُوْنَ ۝۳

التلاوة القرائة المتتابعة يعني بتلاوة جبرئيل ؑ (في مدة ۲۰/۲۳، سنة) پر تا باندي، د خبرو څخه د موسىٰ ؑ او فرعون، د هغه قوم لپاره چي پر خداى جل جلاله او رسول او قرآن ايمان لري، قيد به لان المنتفعون بهذا هم المؤمنون كه څه هدايت د قرآن عام دى ولذالک ورد في موضع آخر هدًى للناس.

پوه سه: چي بالحق ظرف مستقر دى، حال دى له نباء څخه اى مقرونًا بالصدق، او يا حال دى له فاعل څخه د نتلوا اى محققين و متلبسين بالصدق.

درويش وايي: چي د سورت القصص مناسبت د ماقبل سره يعني سورة الشعراء و سورت النمل دادى چي په دې سورت كي تفصيل دى د ما اجمل في السورتين المذكورتين، جلال الدين السيوطي رح وايي چي خداى جل جلاله چي حكايت وكړى د قول د فرعون و موسىٰ ته الم نربک نبينا وليدًا الى قوله ففررت منكم لماخفتكم (يعني بسبب قتل القبطي الى اخير الآية) هذا ما في سورة الشعراء، بيا

په سورة النمل کي خدای ﷻ حکایت وکړی د قول د موسیٰ لاهله اني آنست نارًا الی اخیر الآیة چي دا قول د موسیٰ وروسته تر فرار د فرعون څخه ؤ او دا دواړه قولونه د شعراء او طس پر طریق د اجمال وه، نو په دې سورت کي خدای ﷻ تفصیل د ما اجمل في السورتین المذکورتین وکړی، نو په دې سورت کي ابتداءً تمام حالات د فرعون او دې قصې ته ډېر بسط ورکړی وروسته یې سبب د قتل د قبطي بیان کړی دی، او بیا د موسیٰ ورتګ و قریې ته د شعیب او تزویج د موسیٰ د ابنة شعیب سره، نو ګویا دا سورت شرح د سورت طس او د سورت الشعراء ده، عن ابن عباس و جابر بن زید ان الشعراء نزلت ثم نزلت طس ثم سورة القصص انتهی، قول السیوطي ونقل البغدادي عنه.

إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا

په تحقیق فرعون، چي نوم یې مصعب بن الولید بن الریان ؤ، تکبر او تجبر او لوړوالی یې شروع کړی په مځکه کي د مصر حتی چي تجربې د خدایي و دعوې ته ورساوه، او ده وګرځول اهل د مصر ''شیعًا'' جمع د شیعة ده ای فرق مختلفه، چي بعض فرق ته یې نهایت اعزاز ورکړی وهم القبط، او د بعضو ډېر سپکاوي لاره یې په مخه واخستل وهم بنو اسرائیل، او په بني اسرائیلو یې کښتونه کول او په بعضو به یې اوښان، مېږي او پسونه وغیره پوول، او بعض یې د سرایو او د ګل کاری په کارو اخته کړي وه، او ددوی د ښځو پر غاړه به یې د قبطیانو د کورو خدمت په غاړه اچولی ؤ تاچي دوی وده ته متفق نسي او مملکت د لاسه ځندي ونه باسي.

يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ

ضعیف او خواریې استعمالول بعض ددوی یعني له اهل څخه د مصر چي بني اسرائیل وه کما مر عنقریب.

پوهسه: چي دا جمله استینافیه ده، جواب د سوال ده چي څرنګه یې شیع ګرځولي وه، او یا حال ده له فاعل څخه د جعل.

يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ ۚ

دا جمله بیان ده د یستضعف چي ده به حلالول (ذبح کول) زامن ددوی بعد

وضع الحمل، نسبت د ذبح يې و فرعون ته وکړی لانه سبب الامر لذالک الذبح،
ددې سبب دا ؤ چي فرعون يوه شپه خوب ليدلى ؤ چي له بيت المقدس څخه يو اور
راووځي او پر مصر شاوخوا راوګرځي او قبطيان ټول ه پکښې وسوځل سي او بني
اسرائيل سالم پاته سي، نو ده چي له کاهنانو څخه پوښتنه او تعبير ددې خوب
وپوښتی هغو ورته وويل چي په بني اسرائيلو کي به يو مولود وزېږي چي ستا
مملکت به درخراب کړي، کذا اخرج عبد الرزاق وعبد بن حميد وابن المنذر عن
قتادةؒ، نو ده احمق تدبير د تقديره سره پر لار واچاوه ''وَيَسْتَحْيِ نِسَآئَهُمْ'' اى
يترکو بناتهم حتى تکبروا، يا له دې سببه چي د ښځو سره خو دده کار نه ؤ، ولي
چي کاهنانو هغه د خوب سړی نر ورته معرفي کړی ؤ، او يا ددې لپاره چي د
قبطيانو د کورو کارونه به کوي.

پوه سه: چي جمله ''وَيَسْتَحْيِ نِسَآئَهُمْ'' بدل ده من قوله يَسْتَضْعِفُ.

درويش وايي: چي بد هي ضعف د بني اسرائيلو دی چي دوی د نوزاده شرين
زامنو ذبح نسوای دفع کولای.

إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلْمُفْسِدِينَ ۝٤

په تحقيق ؤ فرعون له فساد پېشه ظالمو کسانو څخه چي ډېر کوچنيان د انبياؤ
له نسل څخه يې په قتل ورسول د خيال فاسده لپاره، ولي چي قتل ده ته فائده نه
کول لان الکاهن ان کان صدق فما الفائدة في القتل وان کذب فما الوجه للقتل.

وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ

او موږ اراده وکړه ددې چي تفضل او احسان وکړو پر هغه ډله چي فرعون
ضعيف استعمالول يعني بني اسرائيل يعني د فرعون له ظلم څخه يعني د ظالم له
ظلمه يې خلاص کړم.

سوال: نريد خو مضارع ده يا د حال يا د استقبال لپاره ده، او ددې آيت مضمون
خو په زروګونو کلونه دمخه تر نزول القرآن ؤ؟

ځواب: دې ته استحضار د حالت ماضيه وايي يعني چي په ماضي زمانه کي

یو تعجب آمېزه کار پېښ سوی وي حاضرینو کسانو ته یې حاضره وي چي تعجب ورته وکړي.

وَنَجْعَلَهُمْ اَئِمَّةً وَّنَجْعَلَهُمُ الْوٰرِثِيْنَ ﴿۵﴾

او وګرځوو دغه مستضعفین "ائمة" جمع د امام ده وهو من یقتدی به في امور الدين ودعاة الخير كذا قال مجاهد رح (وفي كشف الاسرار ای انبیاء او په منځ کي د موسیٰ او د عیسیٰ علیهما السلام زر نبیان وه له نې اسرائیلو څخه) او وګرځوو موږ دوی میراث خواره د فرعون او دده د قوم.

فائده: وراثت یې تر امامت وروسته کړی لانحطاط ربتة الوارثة عن الامامة یعني که څه هم وراثت د ملک فرعون پر امامت دمخه دی ونمكن لهم في الارض، او موږ دوی ته ځای د بودوباش ورکړو چي په امان پکښي اوسېږي په مځکه کي یعني د مصر او شام او په ځایو کي به ددوی امر چلېږي.

وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ وَنُرِىَ فِرْعَوْنَ وَهَامٰنَ وَجُنُوْدَهُمَا مِنْهُمْ مَّا كَانُوْا يَحْذَرُوْنَ ﴿۶﴾

او موږ ووینو په فرعون او په هامان چي دده وزیرؤ کل اختیار "منهم" د بني اسرائیلو له خوا څخه هغه شی چي دوی ځندي بېرېدل چي زوال د مملکت او وزارت پر لاس د یوه سړي وي د بني اسرائیلو څخه، نو خدای جل جلاله هغه په ولیدل پر لاس د موسیٰ ؑ من بني اسرائیل، حسین کاشفي رح وایي: ودیدن این صورت رادرو فتیکه دردریا علامت غرق شدن مشاهده کردند واسرائیل تفرج کنان بر ساحل بنظر دراوردند که بسبب ظلم وتعدی مغلوب ومقهور شده مظلومان و بیچاره گان بمرادر سیده وسرافراز شدند وسراین مقوله ``یوم المظلوم علی الظالم اشد من یوم الظالم علی المظلوم`` آشکارا شد انتهی.

درویش وایي: چي په دې عبارت کي د حسیني رح هغه سوال دفع سو چي فرعون او هامان او لښکرونه ددوی چي غرق سوه، نو کومه دی چي دوی ولیدی د بني اسرائیلو له خوا ما کانوا یحذرون، ولي چي دوی د دغه سره سمدستي مړه سوه، وحاصل الدفع چي فرعون او هامان او جنود ددوی علامات ولیدل په

سترګو چي درياب کوڅه کوڅه دی او بني اسرائيل د درياب پر هغه بله غاړه سيل کونکي ولاړ دي، نو دوی پوه سول چي دا کوڅې کوڅې درياب زموږ د غرق لپاره دی فافهم، حسيني رح وايي:

اى ستمگار بر انديش ازان روز سياه...... كه تراشوى ظلم افگند از جاه بجاه

او په حديث نبوي صحيح کي راغلي دي، اسرع الخير ثوابًا صلة الرحم، واعجل الشر عقوبة البغى آه اى الظلم..... شيخ سعدي رح ميگويد:

خبر يافت گردن كشي در عراق........ كه ميگفت مسكيني از زير طاق

توهم بر درى هستى اميدوار........ پس اميد بر در نشينان بر آر

نخواهى كه باشد دلت در مند........ دل در مندان بر آور زبند

پريشانى خاطر داد خواه........ بر اند از دار مملكت بادشاه

تحمل كن اى ناتوان از قوى......... كه روزى توانا تر ازوى شوى

وَ اَوۡحَيۡنَاۤ اِلٰۤى اُمِّ مُوۡسٰۤى

او موږ وحي وکړې و مور ته د موسٰی ؑ، بغوي رح وايي چي د ټوله امت د علماؤ پر دې اجماع ده چي دا وحي د ام موسٰی ؑ وحي د نبوت نه دي او پر دې اتفاق دی چي نبي نه وي مګر نر، قال قتاده رح قذف في قلبها وهو الالهام في اصطلاح الصوفية، او له دې جنسه څخه دی منام صادق الموجب لليقين واطمنان القلب.

مسئله: دا آيت پر دې دلالت کوي چي الهام هم له اسبابو څخه د علم دی وان كان علمًا ظنيًا كما في كتب العقائد، لكن المعتبر الهام القلوب الزاكية والنفوس المطمئنة.

سوال: د الهام او د وسوسې څه فرق دی؟

ځواب: په الهام کي زړه مطمئن وي، او په وسوسه کي زړه متردد او مشوش وي، او علم الهدی فرموده كه شايد رسول يعني ملك فرستاده باشد، يعني اتاها ملك كما آتى مريم من غير وحي نبوة، قال الله تعالى واذ قالت الملائكة يامريم الآية.

درويش وايي: چي فرعون چي په اثر د خپل خوب کشت وخون د ابناء د بني

اسرائیلو شروع کړی چي تخمینًا اوویا زره (۷۰۰۰۰) یا څه بالا کوچنیان یې قتل کړه او د بني اسرائیلو په قوم کي وباغوندي مړینه جاري سوه، نو مشران د قبط فرعون ته ورغله چي تا په کشتار د زامنو د بني اسرائیلو لاس پوري کړی دی او د بلې خوا په بني اسرائیلو وبایي مرض ګډ سوی دی، اخیر الامر که دا دواړه اسباب جاري وي، نو بني اسرائیل به یکلخته ختم سي او کاروبار به قبطیانو ته پاته سي، او هیڅ قبطي به د خدمت سړی نه لري، نو فرعون پر دې فیصله وکړه چي یو کال دي د بني اسرائیلو کوچنیان وژل کېږي او بل کال دي نه وژل کېږي، نو هارون^ع چي تر موسٰی^ع مشرؤ په هغه کال پیدا سو چي کوچنیان د بني اسرائیلو یې نه وژل نو دی پاته سو، او هغه کال چي موسٰی^ع د مور یعني یوخابز بنت لاوي بن یعقوب^ع وه چي حمل د موسٰی^ع یې په رحم کي سو او دا کال هغه کال ؤ چي فرعون کوچنیان د بني اسرائیلو وژله.

پوښتنه: په بني اسرائیلو کي هر کال په زرو ښځي امیدواره کېدلې، نو فرعون څه په خبرېدی چي دې په زرو ښځو نر وزېږاوه او که ښځه؟

ځواب: فرعون په ډېر که پیمانه دایي ګانې ښځي د بني اسرائیلو پر کورو ګومارلې وې چي هره میاشت به ورتلې او د حواملو ښځو درک به ورمعلومېدی، نو د بني اسرائیلو ښځه چي به یې حامل په خیال ورغله د هغې معلومات د وضع الحمل به یې کاوه، چي وخت د زېږېدلو به یې رانژدې سو هغه دایي به ورغله که به یې نر راوړی قتل به یې کړی او که به ښځه وه پرې به یې ښول.

سوال: تاسي دمخه وویل چي موسٰی^ع په هغه کال پیدا سو چي فرعون د بني اسرائیلو هلکان وژل، نو هغه دایي چي د موسٰی^ع د مور کور ته ورتله هغې ته درک د حمل نه معلومېدی او که څرنګه؟

ځواب: د موسٰی^ع مور چي امیدواره سوه هیڅ اثر د حمل په قدرت د رب العزة پر دې نه معلومېدی، یعني چي یا دې نس لوی سي یا دې رنګ لکه امیدواره ښځي متغیر سي یا دې په تیو کي شیدې پیدا سي وذالک شیئ یمن الله عزوجل به علی بني اسرائیل حتی چي د موسٰی^ع مور د شپې لنګه سوه چي نه قابله وه او نه شیطانت کونکې، ولم یطلع علیها احد من القوابل الموکلة من جانب فرعون علی حبالی بني اسرائیل ولاغیرهن الا اخت موسٰی^ع یعني مریم، قال و اوحینا الی ام موسٰی آه کمامر.

أَنْ أَرْضِعِيهِ

پوه سه: چي ان مفسره دي په معنی د ای دی یعني د او حینا تفسیر دی یا ان مصدریه دی، والباء محذوفة ای بان والمعنی ته شیدې خپلي ورکوه تر هغه وخته پوري چي ته يې پټ ساتلای سې، بغوي رح وايي چي په مده کي د شیدو ورکولو د مور اختلاف دی، بعض مؤرخین وايي چي اته میاشتي مور په کور کي موسیٰ ؑ ته خپلي شیدې ورکولې، او بعض وايي ځلور میاشتي وې، او بعض وايي درې میاشتي وې، او مور به يې موسیٰ ؑ په غېږ کي پرې ایستی تی به يې ورکاوه او په قدرت د خدای جل جلاله نه موسیٰ ؑ ښوریدی او نه يې ژړل.

فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي

پس هغه وخت چي ته وبېرېږې پر ده باندي یعني چي جاسوسان د فرعون به يې ویني او فرعون به په خبر کړي او فرعون به يې راځخه قتل کړي، نو دوی وغورځوه د نیل په رود کي او ته بېرېږه مه چي رود به يې مړ کړي، او غم مه کوه په فراق کي دده.

إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝٧

موږ به بیرته رد کړو تاته یعني په لږ وخت کي چي باره به ته بېغمه دی روزې او دیکه بال به يې کوې (دا جمله علت دی د فالقیه ترپایه پوري) او دی ګرځوو یعني په استقبال بعید کي د رسولانو له ډلې ځخه، دا بل بشارت ؤ و مورته د موسیٰ ؑ.

فائده: عطاء او ضحاک رح له ابن عباس رض ځخه روایت کړی دی چي اول بني اسرائیل په مصر کي په ډېر کثرت کي وه، لکن چونکه دوی معاصي شروع کړه او له امر بالمعروف او نهي عن المنکر ځخه لاس پر سر سوه، نو خدای جل جلاله پر دوی قوم قبط مسلط کړه چي مشري يې فرعون ولید بن مصعب بن الریان کوله، نو هغه ؤ چي پر بني اسرائیلو خدای جل جلاله دې د ذلت ژوند مسلط کړی کمامر من قبل، حتی چي بیا دوی ته خدای جل جلاله د عزت ژوند ورپه برخه کړی د موسیٰ ؑ د رسالت په برکت.

فائده: د موسیٰ علیه السلام د ولادت موضوع فقیر په تفصیل سره وڅېړل چي د موسیٰ په ولادت کي هیڅ قابله له قوابلو ځخه د فرعون نه ده خبره سوې، لکن ابن عباس رض

وایي چې د ام موسیٰ د ولادت وخت چې نژدې سو یوه قابله یعني دایي د هغو
قوابلو څخه چې فرعون پر امیدوارو ښځو د بني اسرائیلو ګمارلې وې، یوه قابله د
موسیٰ د مور سره ډېره جوړه وه، نو څه وخت چې د موسیٰؑ مور ته درد زِه ښکاره
سو هغه قابله یې راوغوښتل، نو د موسیٰؑ مور ورته وویل چې پر ما خو د
زېږنتوب وخت راغلی زما او ستا دیرینه محبت به ماته څه فائده وکړي؟ هغې
ورته وویل نعم، نو قابلې خپل د دوا وغیره د لاري خپل عمل شروع کړی، موسیٰؑ
چې له موره جلا سو او پر مځکه ولوېدی، نو نور او رڼا د موسیٰ د سترګو تر منځ
وځلېده، نو د قابلې ټوله بند ونه په حرکت سوه ددې نور له هیبته، او خدای ﷻ د
قابلې په زړه کي تر اندازه تېر محبت د موسیٰؑ ورواچاوه، نو قابلې ام موسیٰؑ ته
وویل ماجئت الیک حین دعوتني الا ومن ورایي قتل مولودک یعني جاسوسان د
فرعون راپسې دي لکن وجدت لابنک حبًا ماوجدت حب شیئ مثل حبه، قابلې
ورته وویل چې خپل زوی دې ساته زه نه کار په لرم یعني د قتل او نه یې نورو
قوابلو ته جاسوسي کوم، قابله چې ووتل نور جاسوسان راغله دروازې ته چې کور
ته ورسي درک ځان ته معلوم کړي، نو د موسیٰؑ خور چې په دروازه کي حرس
ولیدل وه یې ویل: یا اماه هذا الحرس بالباب، مور یې ژر په هول موسیٰؑ په یو
ټکړه کي وپېچی په تنور کي چې اور هم پکښې بل ؤ وایې چاوه، حرس چې راغله د
موسیٰؑ مور ناسته وه رنګ یې هم د لنګې ښځي پر ډول تغیر نه وکړی، نو هغو ام
موسیٰ ته وویل چې قابلې څه کول چې ستا کور ته رغلې وه؟ ام موسیٰؑ ورته
وویل چې زما اشنایه وه زما د ملاقات لپاره راغلې وه، نو جاسوسان چې له کوره
ووتل د ام موسیٰؑ عقل سر ته ورغلی، نو خپلې لور د موسیٰ خور ته یې وویل چې
ما کوچنی څه کړی؟ هغې ورته وویل لا ادري! اخیر ام موسیٰ د کوچني ژړا له
تنوره واورېدل، سمدستي ورولاړه سوه که ګوري موسیٰؑ په ټوکر کي پېچلی
پروت دی، راوه یې کښېنی خدای عزوجل و موسیٰؑ ته اور د تنور بردًا وسلامًا ګرځولی
ؤ کما لابراهیم علیه السلام، راوي وایي چې چونکه د موسیٰؑ مور ولیدل چې فرعون په
طلب کي د هلکانو د بني اسرائیلو سرګرم کوشان دی، خافت علی ابنها، نو
خدایﷻ ددې په زړه کي الهام ورواچاوه چې تابوت یعني صندوق جوړ کړه.

درویش وايي: چي تابوت په اصلاح هغه د لرګو صندوق مثل ته وايي چي مړي پکښي ایږدي، نو د موسیٰ ؑ مور ته چي الهام وسو چي په دې تابوت کي موسیٰ ؑ پرې باسه او رود نیل ته يې وغورځوه، نو ام موسیٰ ؑ یو نجار ته چي د فرعون د قوم يعني قبطيؤ ورغله او یو کوچنی تابوت يې ځندي رانيوی، نو نجار ورته وويل چي دا کوچنی تابوت ته څه په کوې؟ دې ورته وويل چي زما کوچنی زوی دی په دې تابوت کي يې پټوم د قاتلانو څخه يعني رشتيا يې ورته وويل، خير ام موسیٰ ؑ چي تابوت رانيوی او یو يې وړی، حسين کاشفي درتفسير حسيني ميګويد: که نام آن نجار خربیل بن صور بود ابن عم فرعون، چون صندوق تیار کرد و بمادر موسی داد، وپیش از این مادر موسی بدو گفته بود که ما کودک نوزاده درو نگاه میکنم از گماشته گان فرعون، آن نجار نزد گماشته گان فرعون امد که حال طفل بنی اسرائیل بایشان برساند تا اورا بکشد، آنجا که رسید زبانش بسته شده هیچ گفته نمی توانست بخانه خود آمد خواست که نزد فرعون برود و اورا از حال کودک اسرائیلی آگاه کند بقدرت خدا چشمش نابینا شد، بس او دانست که آن طفل اسرائیلی که کاهنان بفرعون خبر داده بودند اینست في الحال نادیده باو ایمان اورد بصدق واخلاص، زبان ودیده او بر حال خود گشته وپسان کی درقرآن کریم می آید مؤمن از آل فرعون هم اوست انتهی بتغیر یسیر وزیادت قلیله.

نو وروسته مور د موسیٰ ؑ هغه د صندوق په عبارت د تابوت غارونه او چاکونه په قار (چي لکه لوک داسي دي) بند کړه د دننه د خوا يې وربند کړه او موسیٰ ؑ ته يې دننه په صندوق کي ځای ور او ار کړی دی يې پر پرې ایستی او سر يې پسي بند کړی و رود نیل ته يې وروه غورځاوه د شپې په وخت کي، ابن عباس رضی الله عنهما او نور راويان هم وايي چي فرعون يوه لورد درلوده چي بل اولاد يې هم نهٔ و او پر فرعون ډېره ګرانه هم وه، او هره ورځ به دې درې حاجته و خپل پلار فرعون ته ويل او هغه به اجراء کول، او دې نجلۍ شديد پيس چي په عربي يې برص بولي پر مخ درلودی او فرعون د دې د علاج لپاره طبيبان د مصر جمع کړي وه خو چا يې علاج نسوای کولای، بيا يې ساحران سره جمع کړي وه هغو چي د فرعون د لور په برص کي غور او فکر وکړی، نو يې دې ته وويل لاتبرئی الا من قبل البحر (يعني رود نيل) چي په رود نيل کي مشابه

د انسان پیدا کېږي د هغه نارې چي ته په برص پوري و موږې پس به دي جوړ سي، او ساحرانو تاريخ او ورځ هم ورته بيان کړې وه چي په فلانۍ ورځ په وخت کي د راختلو د لمر دا انسان به په رود نیل کي په يو تابوت کي پيدا سي، نو چي ورځ د دوشنبې سوه فرعون د لمر خاته په وخت کي و هغه مجلس ته چي د رود نيل پر غاړه به دی کښېنستی ورغلی او دده ماینه آسيه بنت مزاحم هم ورسره وه او د فرعون لور سره د نورو مينځيانو هم راغله چي د رود نيل پر غاړه کښېنستی او بازۍ يې سره کولې او يو پر بل به يې اوبه پاشلې چي ناګاه په رود نيل کي تابوت را روان دی او څپې د رودنيل يې ګاهي ډوب ګاهي ښکاره کړي، فرعون و هم نشينو ته وويل چي په رود نيل کي دا يو شی چي د درختي په ښخ کي بند سو، خدمت ګارانو ته يې وويل چي ورسئ رايې وړئ دستي نفر په کښتيو کي سپاره سوه د هر طرفه خو تابوت يې په ډېره چټکۍ سره د فرعون مخ ته کښېښو، فرعون و خلګو ته وويل چي خلاص يې کړئ، د هيڅ چا په خلاسېدلو کي طاقت نسو پيدا، بيا فرعون امر وکړ چي سر يې پر مات کړئ. هغه يې هم له وسه نسوه پوره، نو آسيه د فرعون ماينه ورته راغله، نو دې په دننه کي نور وليدی چي بل هيڅ چا دا نور نهٔ ليدلی، دې چي معمولي کوشش وکړ د تابوت سر خلاس سو، دننه يو کوچنی پکښې پروت ؤ او په تندي کي يې يو نور برېښېدی او بتهٔ ګوته يې په خوله کي وه رودل يې، دې چي دا ګوته يې له خولې څخه ځندي را وکښل شيدې تر توی سوې، نو خدای جَلَّ جَلَالُهُ د آسيې په زړه کي ډېر لوی محبت د موسٰی ؑ پيدا کړی، او فرعون ته چي يې ورښکاره کړی د هغه محبت پر راغلی ابنة فرعون چي مخ يې پيس ؤ په چټکۍ راغله او د موسٰی ؑ له خولې څخه يې دده نارې راوکښلې او په برص پوري يې ومښوولې، ځای پر ځای ددې پيس جوړ سو، نو دې موسٰی ؑ مچ کړی او په زړه پوري يې ټينګ ونيوی، وروسته د قبط بعض ګمراهانو فرعون ته وويل ايها الملک انا نظن ان ذالک المولود الذي تحذر منه من بني اسرائيل هو هذا المولود رموه في البحر خوفًا منک، نو فرعون يې هم نيت او قصد د قتل وکړی، لکن آسيې ورته وويل کما سيجيئ في القرآن الکريم ''قرة عين لي ولک لا تقتلوه عسی ان ينفعنا او نتخذه ولدًا'' وکانت آسية لا تلد بعد البنت المذکورة، نو آسيې و فرعون ته وويل چي دا کوچنی ماته راوبخښه زه به يې تربيه کوم خپل زوی به

يې وګرځوم، فرعون ورته وويل چي زه خو هيڅ ضرورت نه ورته لرم ستا يې قرة العين، وفي الحديث الصحيح قال رسول الله ﷺ چي که فرعون په هغه ورځ ويلي وای هو قرة عين لي كما هو لک فهداه الله كما هدا ها الله عزوجل، نو آسيې ته يې وويل چي نوم پر کښېږده، آسيې ورته وويل چي نوم يې موسیٰ دی لانا وجدنا بين الماء والشجر، مو اوبو ته وايي، سیٰ درختي ته وايي.

فَالْتَقَطَهٗۤ اٰلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُوْنَ لَهُمْ عَدُوًّا وَّحَزَنًا ؕ

نو واخستی موسیٰ ؑ جنود ده فرعون چي وګرځي دغه موسیٰ چي د درياب نيل څخه راوخستی ددوی لپاره دښمن چي رجال بې وروژني او غم وګرځي چي ښځې ددوی خپلي مينځياني وګرځوي.

پوښتنه: فرعون او جنود دده موسیٰ ؑ ددې لپاره له دريابه نه دی راکښلی چي ددوی لپاره غم جوړ سي، بلکې آسيې دی بنوت او د قرة اعين لپاره واخستی؟

ځواب: لام د ليکون لپاره د غرض نه دی بلکې دې ته لام عاقبت وايي يعني عاقبة الامر ددوی لپاره دښمن او غم وګرځېدی وفي العربية لمثل هذه اللام امثلة كثيرة كما قيل لدوا للموت، زېږئ لپاره د مرګ يعني عاقبت مو مرګ دی. وابنوا للخراب، او بناوي کوئ لپاره د خرابېدلو يعني عاقبت د بناء که څه هم ډېره محکمه وي خراب دی، او بعض ملايان وايي چي دا دوې جملې حديث دی لکن صحيح دا ده چي مقوله ده.

اِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامٰنَ وَجُنُوْدَهُمَا كَانُوْا خٰطِـِٕيْنَ ۝۸

په تحقيق فرعون او هامان او ددوی جنود لښکر وه خطاوتلي په هغه فعل کي چي د موسیٰ په طلب کي دوی په زرو اطفال د بني اسرائيلو ووژل چي موسیٰ به پيدا کېږي بيا په تربيه د هغه پيل وکړي اخير الامر چي هغه موسیٰ لوی سي ددوی سره به هغه وکړي چي دوی څنډي بېرېدله.

وَقَالَتِ امْرَاَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِّيْ وَلَكَ ؕ لَا تَقْتُلُوْهُ ۖ

او وويل ماينې د فرعون يعني آسية بنت مزاحم بن عبيد بن الريان الذي كان فرعون مصر في زمن يوسف، او بعض وايي چي د فرعون ماينه آسيه د بني

اسرائیلو ښځه د سبط ښځه ده كانت من خيار النساء وكانت من بنات الانبياء وكانت ام المساكين چې رحم یې پر کاوه او صدقات یې ورکولې.

درویش وايي: چې وهب بن منبه رح ویلي دي چې تابوت چې یې په حضور کې د فرعون خلاص کړی او موسیٰ ع پکښې پروت ؤ، فرعون چې ورته وکتل وه یې ویل عبراني من اهل الاعداء چې دا کوچنی عبراني دی یعنې د بني اسرائیلو ښځه دی چې زما دښمنان دي د فرعون درياب د غم او غصې پر جوش راغلی غوښتل یې چې مړ یې کړي، آسیه یې و څنګ ته ناسته وه هغې ورته وویل چې د هلک عمر تر یوه کال بالا دی او تا خو امر د وژلو د سږ کال د کوچنیانو د بني اسرائیلو کړی دی نو دا هلک ماته راپرېږده، او وه یې ویل: قرة عين ولک " خبر د مبتداء محذوفي دی ای هو "لاتقتلوه" که څه هم مخاطب د آسیه خو فرعون یواځې ؤ لکن صیغه د خطاب یې جمع راوړه تعظیمًا لفرعون، او په یوه روایت کې راغلي دي چې آسیه ورته وویل چې دا کوچنی له بلې مځکې ښخه رود نیل راوړی دی لیس من بني اسرائیل.

فائده: لوړ کسان و ماینې ته لکه غلامان وي، آسیې ورته زیاته کړه.

عَسٰۤى اَنْ يَّنْفَعَنَاۤ اَوْ نَتَّخِذَهٗ وَلَدًا وَّهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ ۝٩

شاید دا طفل به موږ ته فائده وکړي (ولې چې دې علامات د برکت په طفل کې ولیدل، او ددې نفع یې مشاهده کړې (۱) دې د موسیٰ ع د سترګو د منځ نور ولیدی (۲) بته ګوته یې رودل او شیدې تر راوتلې (۳) او پیس د بنت فرعون دده په ناړو جوړ سو) یا به یې موږ وګرځوو خپل زوی چې په عربي یې متبنّیٰ بولي، نو فرعون هم د آسیې قول ومانه.

پوه سه: چې وهم لایشعرون حال دی من آل فرعون، والتقدير فالتقته آل فرعون وقالت امرئته کیت وکیت او حال دادی چې آل فرعون پر لوی خطاء وه چې موسیٰ ته یې د نفع او تبنی امید وکړی.

وَاَصْبَحَ فُؤَادُ اُمِّ مُوْسٰى فٰرِغًا ؕ

ای صبا وګرځیدی (دا عطف دی پر هغه جمله قالت امرئة فرعون) زړه د مور د موسیٰ "فارغًا" ای خالیًا عن العقل په سبب د شدة خوف چې دې واورېدی چې

ستا زوی د فرعون په لاس ورغلی کقوله تعالی، وافئدتهم هوا، ای خلاء لاعقل فیها، او اکثر مفسرین وایي چي زړه د مور د موسیٰ خالي ؤ د هر شي غیر له ذکر څخه د موسیٰ ؑ یعني دغه د موسی غم یې ټوله ذکر ددې ؤ اخرجه الفریابي وابن ابی شیبة وعبد بن حمید وابن الجریر وابن المنذر وابن ابی حاتم والحاکم رحمهم الله عن ابن عباس رضي الله عنه وروی ذالک عن ابن مسعود رضي الله عنه والحسن ومجاهد رحمه الله.

پوښتنه: د مخه تېره سوه چي خدای جل جلاله دې ته الهام کړی ؤ، ان ارضیعه فاذا خفت علیه فالقیه في الیم ولا تحزني انا رادوه الیک الآیة، نو ددې ولي زړه فارغه وه له هر شي څخه بېله موسیٰ ؑ؟

ځواب: حسن رحمه الله وایي فارغًا ای ناسیًا للوحي الذي اوحی الله الیها کما مر یعني الهام یې هېر ؤ، او په عین حال کي شیطان ورته راغلی چي ته بېرېدلې چي فرعون به زما زوی قتل کړي نو فرضًا که فرعون قتل کړی وای تاته خو به خدای ثواب درکړی وای، اوس تا څه وکړه په خپله دي قتل کړی، ولي چي دریاب ته دي واچاوه غرق دي کړی، فلما جائها الخبر بان فرعون و اصحابه في النیل قالت انه وقع في ید عدوله فانساها عظم البلاء ماکان من عهد الله ووحیه الیها، او مظهري وایي چي ددې غم له دې سببه ؤ هر سو چي الهام د اولیاء خو دلیل ظني دی احتمال د خطاء في الالهام په زړه کي ورګرځېدل.

اِنْ کَادَتْ لَتُبْدِیْ بِهٖ

پوه سه: چي کلمه د ان مخفف له مثقل څخه دی چي اسم یې ضمیر شان محذوف دی او کادت یې خبر دی یعني قریب وه چي مور د موسیٰ دي اقرار وکړي او اظهار دي وکړي ''به'' ضمیر راجع دی و موسیٰ ؑ ته په حذف د مضاف ای بامر موسیٰ چي موسیٰ زما زوی دی ما په تابوت کي رود نیل ته غورځولی دی، دا په سبب د نهایت غم چي دا خبره سوه چي موسیٰ د فرعون په لاس کي دی.

سوال: د ان مخفف من المثقل او د ان نافیه فرق په څه سره کولای سو؟

ځواب: په کلمه د لام د لَتُبْدِیْ چي هغه په ځواب کي د مخفف راځي وبس، او عکرمه رحمه الله وایي عن ابن عباس رضي الله عنه انها کادت ان تقول وا ابناه، او مقاتل رحمه الله وایي چي مور

د موسیٰ ؑ چي وليدی چي تابوت د موسیٰ یوه څپه د رود نیل يې پورته کوي او بله يې کښته کوي خشيت عليه الغرق فكادت تصيح چي بغاري دي کړي له ډېره شفقته.

درويش وايي: چي نور ورته روايات روح المعاني او مظهري راوړي دي والقول الاول هو المختار.

لَوْلَآ اَنْ رَّبَطْنَا عَلٰى قَلْبِهَا

پوه سه: چي على قلبها ظرف لغو دی متعلق په ربطنا پوري دی.

فائده: ان ربطنا په تاويل د مصدر مبتداء ده خبر يې محذوف دی وهو موجود دی يعني لولا ربطنا على قلبها موجود آه، او ځواب د لولا هم محذوف دی چي دليل يې ماقبل دی يعني لابدت به، او معنی د آيت داده چي که موږ ټينګ کړی نه وای زړه د ام موسیٰ بالصبر والثبات او يا ورپيادولو د وحي الهامي د خدای ﷻ چي زه به موسیٰ وتا ته رد کړم او له رسولانو څخه به يې وګرځوم.

لِتَكُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿۱۰﴾

کاشفی رحمه الله میگوید: واین لطف کردیم تا باشد آن زن از باور دارنده گان وعده مارا.

پوه سه: چي لتكون متعلق دی په ربطنا پوري.

سوال: د موسیٰ ؑ مور خو ښځه وه، نو جمع مذکر يې ولي راوړه او مؤمنات يې نه وو ايه؟

ځواب: لتعظيم شانها ولي د دومره غمه سره سره صبر کول د ښځو له شان څخه بعيد ؤ فافهم.

وَقَالَتْ لِاُخْتِهٖ قُصِّيْهِ

وويل مور د موسیٰ دده و خور ته، ته تلاش وکړه د خبر د موسیٰ چي په کور کي د فرعون دی چي فرعون څه چار چلند ورسره کوي.

سوال: اخت موسیٰ خو ددې لور وه، نو ولي يې بنتها نه وويل؟

ځواب: لپاره د باعث کولو د محبت د موسیٰ ؑ چي مدار يې اخوة دی، بعض مفسرين وايي چي نوم د اخت موسیٰ مريم ؤ موافق د نامه سره د مريم ام عيسیٰ، او

بعض مفسرين وايي چي نوم يې كلثومۇ لا امريم والله اعلم.
پوه سه! قالت عطف دی پر اصبح.

فَبَصُرَتْ بِهٖ عَنْ جُنُبٍ وَّهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ ⑪

نو اخت موسیٰ وليدی خپل ورور موسیٰ له لېري څخه يعني د ستر ګو تر ېڅو يې ورته کتل چي څوک را ونه پوهېږي.

فائده: عن جنب حال يا له ضمير مرفوع څخه په بصرت کي يا له ضمير مجرور څخه د به ''وَهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ'' او فرعون او اهل بيت دده نه پوهېدل چي دايه خور ده او دده معلومات کوي.

وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ

او موږ حرامي ګرځولي وې پر موسیٰ.

پوه سه: چي مراد له تحريم څخه شرعي تحريم نه دی بلکې مراد منع په قدرت د خدای ﷻ ده چي تحريم تکويني يې بولي، والمراضع مرضع د مرضعة نه ده، ولي چي تی ورکول د ښځي صفت خاصه دی، لکه حوامل چي جمع د حامل ده، والمعنی موږ دی منع کړی دی له تي رودلو څخه د هري ښځي چي ده ته به يې تی په خوله ورکړی موسیٰ ؑ به د هغې ښځي شيدې نه رودلې ''من قبل'' دمخه تر ورتګ دده د خور، ابن عباس ؓ وايي ان امرئة فرعون كان همها من الدنيا ان تجد له مرضع ډېري ښځي امرئة فرعون راغوښتي وې چي د شيدو ډک تي به يې درلودل لکن موسیٰ تی په خوله کي نه نيوی، او په قصه کي راغلي دي چي موسیٰ ؑ اته شبانه روزه تی د ښځي نهۇ رودلی او بغاري به يې وهلې.

سوال: اته شبانه روزه موسیٰ ؑ څرنګه ژوندی ۇ؟

ځواب: اولاً به دا ژوند دده اته شبانه روزه و قدرت ته د رب جل وعلا وسپارو او د عالم له لاري به ووايو چي ده غو شيدې د ښځو نه رودلې شايد غزا دده اته شبانه روزه په تورو چايو يا په ورکولو د ايشوولو د بارتنګ به وه، الی غير ذالک، د موسیٰ ؑ خور چي اضطراب د امرئة فرعون وليدی، نو.

فَقَالَتْ هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰٓى اَهْلِ بَيْتٍ يَّكْفُلُوْنَهٗ لَكُمْ وَهُمْ لَهٗ نَاصِحُوْنَ ﴿١٢﴾

وويل خور د موسیٰ ؑ ''قالت'' عطف دی پر حرمنا، آیا زه درو ښییم یو اهل خانه چي ذمه واري واخلي ستاسي لپاره ددې کوچني د شیدو ورکولو او تربیت، او دوی یعني اهل البیت به تقصیر ونه کړي په ارضاع کي دده او په تربیه کي دده، دا جمله حال ده له فاعل څخه د یکفلونه، ابن جریجؒ او السديؒ وایي چي اخت موسیٰ چي دا خبره وکړه یعني وهم له ناصحون فرعون او اهل بیت دا ټینګه کړه چي تا خو دا کوچنی وپېژندی نو چابک یې کور راوښیه، دې ورته وویل چي زه یې نه پېژنم ما خو داسي وویل چي هغه اهل البیت د ملک فرعون خیرخواه دي یعني مخلصان یې دي، او یا یې ورته وویل چي ما خو دا خبره د ملک د خوشالی لپاره وکړه، نو هغو ورته وویل چي دا ښځه څوک ده؟ دې ورته وویل چي زما مور ده، فرعونیانو ورته وویل چي ستا مور پر تي بل کوچنی لري؟ دی ورته وویل هو! نوم یې هارون دی چي په هغه کال زو کړی دی چي ملک د بني اسرائیلو کوچنیان نه وژل، دوی ورته وویل صدقت، ورسه مور دي راوله، اخت موسیٰ ولاړه مور یې په ټوله ماجری خبره کړه، نو مور یې راوستل مور چي موسیٰ راواخستی او په غېږ کي یې د تي ورکولو لپاره پرې ایستی، پر موسیٰ د مور بوی ولاړ سو قبل ثدیها ویمصها مصًا شدیدًا، او په ډېر شدت او شوق سره یې رودی حتی چي نس یې ډک سو، نو فرعون او دده مایني ورته وویل چي دې کوچني ته به ته تی ورکوې او د ورځي یوه طلا یعني دینار ستا اجرت دی، ام موسیٰ ورته وویل چي کوچنی خو د شپې او د ورځي وخت او بېوخته ضرورت لري، نو زه خو همېشه ستاسي په کور کي ګذاره نسم کولای، خپل کور لرم، فرعون او مایني یې ورته وویل چي دا خبره دي پر ځای ده، بو یې څه کور ته صرف یې په هفته کي یوه ورځ راوله.

سوال: له اخت موسیٰ څخه چي د فرعون، مایني او نورو پوښتنه وکړه چي ته دا کوچنی پېژنې، دې وویل یا، نو دروغ یې ولي ورته وویل؟

ځواب: په ځای کي د ضرورت دروغ روا دي، په ټولو شرائعو کي.

سوال: د موسیٰ ؑ مور څرنګه اجرت پر ارضاع قبول کړی، ارضاع خو پر دې حق مستحق ؤ شرعًا؟

ځواب: مال د فرعون خو مال د حربي ؤ، مال د حربي خو حلال دی.

فَرَدَدْنٰهُ اِلٰٓى اُمِّهٖ كَیْ تَقَرَّ عَیْنُهَا

رد کړی موږ موسیٰ و خپل مور ته، ددې لپاره چي دد ې سترګې په خنکي سي، وبالفارسیة: تا روشن شود چشم او.

درویش وایي: چي دواړې ترجمې کنایه له نهایت خوشالی ځخه دي.

وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَّلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا یَعْلَمُوْنَ﴿۱۳﴾

او دا غم ونه کړي په فراق د زوی.

جامي رح: ... چه خوش باشد که بعد از انتظاری .... بامید رسد امیداوری

او دا پوه سي او یقین یې سي چي وعده د خدای جل جلاله په رد د موسیٰ ودې ته حق ده لکن ډېر کسان نه پوهېږي چي وعده د خدای ج حق ده.

درویش وایي: چي مراد له اکثر الناس ځخه کافران دي، ولي که دوی پوهېدای اعظم د جرائم چي کفر دی (او خدای جل جلاله وعده کړې ده د کافرانو سره د ابدي دوږخ) به یې نه کولای، او روح البیان له اکثر الناس ځخه آل فرعون مراد کړي دي، او هغه ترجمه چي مظهري کړې ده حیث قال والا لما ارتکبوا منهیات الله خوفًا من وعیده وما ترکوا اوامره في وعده زیبا او لائق معنی نه ده، ولي تر دې مسلمانان هم لاندي کېږي، ولي چي مسلمانان خو هم بعض منهیات کوي او بعض اوقات فرائض پرېږدي او سره ددې چي د مسلمانانو خو دا یقین دی چي وعده د خدای جل جلاله حق ده والا لکان کافرًا فتدبر.

مفسرین ټوله وایي چي موسیٰ ع د مور سره ؤ چي د رضاع مده یې ختمه سوه او له تي ځخه یې پرې کړی، و فرعون او آسیې ته یې ور رد کړی، لکن مور به یې هم ګاهي ګاهي د لیدلو لپاره ورتله، نو فرعون او آسیې ښه تربیه کاوه او خپل زوی یې ګاڼه، نو موسیٰ یوه ورځ د فرعون په حضور کي بازی کولې یو لرګی ور ځخه ؤ سات یې په تېراوه نابېره یې فرعون پر داسر په لرګي وواهه، فرعون ته درد ورغلی او په دې وهلو کي یې بد فالي وکړه، آسیې ته یې وویل چي دغه زما دښمن دی زه یې قتل کوم، آسیې ورته وویل ایها الملک لا تغضب او ته دا ضرب پر ځان مه

درنوه، ولي چي موسیٰ کوچنی دی ستا په احترام نه پوهیږي، آسیې ورته وویل که یې نه منې په یو غاب کي سره غمیان ورته کښېږده او په بل غاب کي سکروټي د اور ورته کښېږده ته وګوره چي کوم یو اخلي په لاس کي، فرعون هم داغسي وکړه، موسیٰ ؑ چي لاس د سرو غمیانو و خواته غځاوه ملکي یې لاس رد کړی د سکروټي و خواته، موسیٰ ؑ سکروټه واخستل خولې ته یې واچول بیرته یې وغورځول چي ژبه یې په وسوه، نو آسیې و فرعون ته وویل چي ما نه درته وویل چي کوچنی دی په شي نه پوهیږي، نو فرعون پر خپل عزم پښېمانه سو او د آسیې تصدیق یې وکړی، علماء وایي چي هغه بندیز د ژبي چي په ژبه کي د موسیٰ ؑ وُ قبل النبوة هغه تاثیر د دغي سکروټي وُ چي ده خولې ته واچول او ژبه یې وسول، لکن وروسته تر نبوت هغه عقدة خلاسه سوه، ولي چي ده خدای ﷻ ته خواست وکړی: واحلل عقدة من لساني يفقهوا قولي.

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰٓ

هغه وخت چي ورسېدی موسیٰ و اشد ته.

پوه سه: چي اشد جمع د شدة ده په معنی د قوة لکه نعم جمع د نعمت ده یعني داسي حد ته د عمر ورسېدی چي بالا یې نشوه او نما ختمه سوه، کلبي رحمه الله وایي چي له اتلسو کالو څخه شروع کېږي تر دېرشو کالو پوري، او مجاهد رحمه الله او نور وایي چي تر دري دېرشو کالو پوري "واستوی" او عقل یې ښه قوي سو، له ابن عباس رضي الله عنه څخه روایت دی چي مده د استوٰی څلوېښت کاله ده، روح البیان هم دا مسلک چلولی دی، لکن روح المعاني وایي والحق ان بلوغ الاشد في الاصل هو الانتهاء الی حد القوة وذالک وقت انتهاء النمو وغایته وهذا مما یختلف باختلاف الاقالیم والاعصار واحوال الشخص ولذا وقع له تفاسیر مختلفة في کتب اللغة والتفسیر، وروسته ده ویلي دي چي اولیٰ داده چي بلوغ الاشد عبارت دی له هغه قدر عمر څخه چي د سړي قوتونه د بدن قوي سي او بالا نما یې ختم سي او استواء اعتدال د عقل دی وکماله، ولاینبغي تعیین وقت في ذالک في حق موسیٰ ؑ الا بخبر یعول علیه، لکن في الاغلب هغه سن د څلوېښتو (۴۰) کلو وي، انتهٰی بعبارته وترجمتهما.

اٰتَيۡنٰهُ حُكۡمًا وَّعِلۡمًا ؕ

اى النبوة او معرفت د خداى ﷻ او د احكامو د خداى ﷻ.

پوښتنه: نبوت خو موسٰی ؑ ته په طور کي ورکړل سو چي د مدين قريه شعيب ؑ سره د اهل راستون سو؟

ځواب: مظهري رح ددې سوال په ځواب کي ويلي دي چي عطف په واو سره لپاره د مطلق جمع دى ولادليل فيه على الترتيب كما تقرر في النحو.

سوال: نبي والى چي د موسٰی ؑ وروسته تر هجرت ؤ، نو دلته يې ولي راوړى؟

ځواب: لپاره ددې چي هغه وعده چي خداى ﷻ د مور سره دده کړې وه ورپياد او ذکرسي. قال الله تعالى انا رآدوه اليک وجاعلوه من المرسلين فافهم.

درويش وايي: چي د هر چون او چرا څخه خلاص تفسير هغه دى چي روح المعاني د بعض مفسرينو څخه نقل کړى دى چي مراد له علم څخه هغه علم دى چي په انبياء عليهم السلام کي خداى پيدا کړى قبل النبوة او د علم څخه د دين او شريعت، او بعض کسان وايي چي مراد له حکم څخه سيرة د انبياء عليهم السلام دى فكان موسٰی ؑ لايفعل فعلاً قبيحًا يعيب به، كما لنبينا ﷺ فانه ما فعل فعلاً يستقبح في شريعته بعد النبوة حتى لم يسجد لصنم ولاشرب خمرًا قبل تحريمها في شريعته وهكذا، وهذا معنى العصمة قبل النبوة لكه چي ددې خبري درويش پوره تحقيق کړى دى په يوه رساله کي چي نوم يې "كشف الغطاء عن عصمة الانبياء" وهي انفع من تفاريق العصاء، روح المعاني په اخير کي ويلي دي ورجح بانه اوفق لنظم القصة بما تقدم لان استبنائه ؑ بعد وكز القبطي والهجرة الى مدين ورجوعها منها كما مر، فتدبر وخذ ماصفٰى ودع ماكدر.

وَكَذٰلِكَ نَجۡزِى الۡمُحۡسِنِيۡنَ ۝١٤

اى لكه موږ جزاء ورکړې موسٰی ؑ او مور ته دده، موږ جزاء ورکوو ټولو محسنينو ته پر احسان ددوى.

تنبيه: په دې آيت کي اشاره ودې ته ده چي موسٰی او مور دده محسنين وه په عمل کي.

فائده: احسان هغه عمل ته وايي چي په حديث طويل كي چي روايت يې عمر رض كړى دى او بخاري و مسلم دواړو راوړى دى چي جبرئيل ع چي په صورت كي د يوه ناشناخته سړي يعني اصحابو رض نه پېژندى كه څه هم رسول الله ﷺ مسجد نبوي ته راغلى ؤ، او د عليه الصلوة والسلام څخه يې د ايمان پوښتنه وكړه، او عليه الصلوة والسلام د ايمان په باره كي ځواب وركړى، او عليه الصلوة والسلام يې تفصيلي بيان ورته وكړى او جبرئيل ع صدقت ورته وويل، بيا يې د اسلام پوښتنه ځني وكړه، عليه الصلوة والسلام يې مفصل ځواب وركړى، هغه صدقت ورته وايه، او بيا يې ورته وويل ما الاحسان؟ رسول الله ﷺ ورته وويل الاحسان ان تعبد الله كانك تراه فان لم تكن تراه فانه يراک الى اخير الحديث.

درويش وايي: چي حاصل د معنى د احسان وه اخلاص في العمل ته راجع دى چي ددې سره تقوىٰ هم لازمه ده، نو دلته يې معنى داده چي موسىٰ ع او مور دده د محسنينو او متقينو له جملې څخه وه، كريمه: هل جزاء الاحسان الا الاحسان.

درويش وايي: چي زموږ تولو اعضاء د خداى جل جلاله احسان دى پر موږ يې شكر واجب دى.... سعدي رح:

زبان امد از بهر شكر و سپاس...... به غيبت نگردانش حق شناس
گذرگاه قرآن وپند است گوش...... به بهتان و باطل شنيدن مكوش
دو چشم از پي صنع باري نكوست...... زعيب برادر فروگير و دوست
برو شكر كن چون بنعمت دري...... كه محر و مي آيد ز مستكبري
گر از حق نه توفيق خيري رسد...... كي از بنده خيري بغيري رسد
ببخش اى پسر كه آدمي زاده صيد...... باحسان توان كرد و وحشي بصيد
مكن بد كه بد بيني از يار نيك...... نيايد ز تخم بد بار نيك

وَدَخَلَ الْمَدِيْنَةَ عَلٰى حِيْنِ غَفْلَةٍ مِّنْ اَهْلِهَا

او داخل سو موسىٰ و ښارته "على حين" حال اى كونه في وقت غفلة، قال ابن عباس رض دخلها في الظهيرة وقت قيلولة الناس او بازار خالي ؤ، روح البيان

وايي چي موسیٰ (ع) د قصر فرعون او مصر معهود ته راغلی.

پوښتنه: قصر فرعون چیري ؤ؟

ځواب: پر يو طرف ده چي هغه د قصر ځای ته يې منف وايه من ارض مصر وهي مدينة فرعون موسیٰ چي دی به ګاهي هورې نازلیدی وفيها كانت الانهار تجري تحت سريره وكانت في الجانب الغربي د رود نيل وه پر ددولس ميله مسافت باندي من مدينة فسطاط مصر، چي ننه ورځ معروف په مصر قديمه دی، تاريخ وايي چي منف اول ښار دی چي په مصر کي جوړ سوی دی وروسته تر طوفان نوح، او دغه منف په قديمه زمانه کي پای تخت د مصر ؤ، او السدي رح وايي چي دا قريه په نامه د مدين من ارض مصر (يعني لا مدين التي فيها شعيب (ع)) او مقاتل رح وايي چي نوم ددغې مديني خانين چي ؤ چي دوه فرسخه له مصر څخه لیري وه، او بعض راويان وايي چي يوم يې عين الشمس ؤ، او جلال الدين المحلي وايي چي نوم يې منف ؤ، تاريخ وايي چي موسیٰ (ع) ته خلګو ابن فرعون وايه او د فرعون پر شخصي آسانو به سپریدی، او کالي يا دريشي به يې ورته د فرعون وه، نو يوه ورځ فرعون د خپل قصر خوا ته سپور سو موسیٰ حاضر نه ؤ دی چي راغلی نو چا ورته وويل چي فرعون قد ركب، نو موسیٰ (ع) پسي سپور سو، نو پر موسیٰ (ع) غرمه راغله په منف کي، نو په عين نصف النهار کي کي منف ته داخل سو، فكان ما كان كما سيجئ.

درويش وايي: چي بحر العلوم په روايت د ابن عباس (رض) د قريې نوم منف ښوولی دی، او ابن اسحاق په روايت د روح المعاني وايي چي مراد له مديني څخه مصر دی، ولي چي موسیٰ (ع) مجاهرة ای علانية داسي خبري کولې چي فرعون او دده د قوم به نه وې خوښي، نو باره يې د بيري ځان پټ ساته او د فرعون او دده له قوم څخه به ګوښه ګوښه کیدی، يوه ورځ په هيئت متنكره کي په وخت کي د نصف النهار مصر ته ورغلی چي خلګ د قيلوله په سبب په کورو کي وه.

فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَٰذَا مِن شِيعَتِهِ وَهَٰذَا مِنْ عَدُوِّهِ

ده پيدا کړه يعني وه يې ليدل دوه کسه (يقتلان صفت د رجلين دی) چي سره خصومت او نزاع يې وه، دا يو دده له قوم څخه ؤ يعني من بني اسرائيل، دا جمله سره د ما عطف عليها په ځای کي د حال ده لکن واو للحال يې نه دی ورسره راوړی نحو کلمته

فوه الی في ''وهذا من عدوي'' او هغه بل دده د دښمن له قومه څخه ؤ یعني القبط.

سوال: موسیٰ خو ځواني تر ډوله د فرعون په کور کي تېره کړې وه حتی چي په ابن فرعون سره یې شهرت درلودی، نو ده څرنګه خپل قوم بني اسرائیل پېژندل؟

ځواب: د موسیٰ مور خو ژوندۍ وه، هغې د وخته دی خبر کړی ؤ چي ته د بني اسرائیلو له قوم څخه یې قبط نه یې، او بل ځواب دادی چي فرعون خو هم موسیٰ خپل نسبي زوی نه باله بلکې متبنّٰی یې باله، او بل ځواب دادی چي د مخه تېره سوه چي خور د موسیٰ و فرعون ته اظهار وکړی چي زما مور پر تي بل زوی لري چي نوم یې هارون ؤ او په هغه کال زوی کړی دی چي ملک کشنیان نه وژل فافهم.

فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِيْ مِنْ شِيْعَتِهٖ عَلَى الَّذِيْ مِنْ عَدُوِّهٖ ۙ

نو طلب د کومک وکړی هغه چا چي موسیٰ د هغه له قوم څخه ؤ پر هغه چا چي دده له دښمنانو څخه ؤ یعني پر قبطي چي د دښمن فرعون له قوم څخه ؤ، نو موسیٰ ته درد ورغلی فرعوني ته یې وویل خل سبیله، قبطي ورته وویل چي ستا د پلار فرعون لرګي پر وړم، د موسیٰ او د قبطي تر منځ خبرو تاؤ واخستی، موسیٰ ته یې وویل چي زه قصد لرم چي ستا پر شا یې ورسوم، موسیٰ په بدن غایته قوي ؤ او غضب یې هم بلا نهایته ډېر ؤ، کریمه: رب اشرح لي صدري.

فَوَكَزَهٗ مُوْسٰى فَقَضٰى عَلَيْهِ ۡ

نو موسیٰ قبطي وواهه په سوکه، او بعض وایي چي په لغته یې پر ځیګر وواهه، بعض وایي پري یې واهه، په هر صورت ''فقضٰی علیه'' ای قتله یعني قضی الهي پر راغله په یوه سوکه یې مړ کړی، دستي یې په معاونت د اسرائیلي په رېګو کي ښخ کړی، او د موسیٰ غرض خو قتل نه ؤ، بلکې تادیب ؤ چي دا نه قتل عمد او شبه عمد دی او نه خطاء ده لکه یو ښکاري چي ښکار ولي غشی یې خطاء سي په سړي کي و منښلي او مړ سي، ولي چي په مذکوره صورت کي خو آله قاتله استعمال سوه چي غشی دی، او په قتل د قبطي خو موسیٰ آله قاتله نه کړه استعمال او سوک خو آله قاتله نه وه، نو دا شبه خطاء ده، نو موسیٰ پر دې سوکه وهلو هم پښېمانه سو او وه یې ویل:

قَالَ هٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطٰنِ ۖ اِنَّهٗ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِيْنٌ ﴿۱۵﴾

وه يې ويل (دا جمله مستانفه ده) هٰذا يعني دا قتل د قبطي له عمل څخه د شيطان ؤ چي ماته يې غضب راوستی و قبطي مي په سوکه وواهه (ولي چي موسٰی ؑ خو په امن کي ژوند کاوه په قبطيانو کي، نو دا غتيال خو حق دده نه ؤ) په تحقيق شيطان چي دی دښمن دی ګمراه کونکی ښکاره.

سوال: انبياء عليهم السلام خو معصوم دي له ګنهو څخه بالاجماع قبل النبوة وبعدها لکه چي فقير ددې مسئلې تحقيق کړی دی په يوه رساله کي چي نوم يې کشف الغطاء في عصمة الانبياء؟

ځواب: دا قتل منافي له عصمت سره نه دی لانه خطاء بل شبه خطاء.

سوال: چي داسي وه نو ولي موسٰی ؑ عمل الشيطان وباله او ظلم يې وباله او طلب د بخښني يې وکړی؟

ځواب: دا د مقربينو بندګانو عادت دی چي محقرات الذنوب چي ددوی څخه صادر سي دوی يې پر ځان لويه ګناه بولي، حسنات الابرار سيئات المقربين.

قَالَ رَبِّ اِنِّيْ ظَلَمْتُ نَفْسِيْ فَاغْفِرْ لِيْ فَغَفَرَ لَهٗ ۭ

ده وويل ای زما خدايه ما ظلم وکړی پر خپل ځان چي قبطي مي ستا بې امره مړ کړی، ماته ددې ګناه بخښنه وکړه "فغفرله" عطف دی پر قال يعني غفر الله يعني خپل حق يې وروه بخښی، او قبطي خو حربي ؤ معصوم الدم نه ؤ فلا يرد ان المغفرة من غير قصاص او دية او عفو المقتول او وژنه غير متصور فافهم

اِنَّهٗ هُوَ الْغَفُوْرُ الرَّحِيْمُ ﴿۱۶﴾

په تحقيق خدای پاک بخښونکی دی د ګناه د بندګانو بعد التوبة وبغير التوبة لمن يشاء، او مهربان دی خدای جل جلاله پر دوی.

قَالَ رَبِّ بِمَآ اَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ اَكُوْنَ ظَهِيْرًا لِّلْمُجْرِمِيْنَ ﴿۱۷﴾

وويل موسٰی (جملة مستانفة اخرٰی)

پوه سه: چي كلمه د باء لپاره د قسم ده او جواب يې محذوف دی، او فلن اكون پر هغه جواب محذوف عطف دی، والمعنى اقسم بانعامك علي (نو كلمه د ما مصدريه ده) بالمغفرة لاتوبن (دا جواب محذوف دی) زنه ګرځم ابدًا (دا معطوف پر جواب محذوف دی) كومكي د مجرمانو لكه پرون چي مي د اسرائيلي كومك وكړی ابن عباس رض وايي ای للكافرين، مفسرين وايي چي كه دا روايت له ابن عباس رض څخه په صحيح روايت ثابت وي، نو له دې څخه دا معلومېږي چي اسرائيلي چي موسیٰ ؑ كومك ورسره وكړی كافر ؤ، او قتاده رح وايي معناه لن اعين بعد هذا على خطيئة.

فَاَصْبَحَ فِى الْمَدِيْنَةِ خَآئِفًا يَّتَرَقَّبُ

موسیٰ ورځ تېره كړه په ښاركي د مصر چي هغه قبطي دده په يوه سوكه مړ سو، بېرېدی پر خپل ځان انتظاريې ددې كاوه چي ورثه د مقتول خبره سوې وه چي دا قبطي موسیٰ وژلی دی، نو زما څخه به انتقام واخلي، او يا يې انتظار كاوه د كومك من عندالله، پر هر تقدير خائفًا او يترقب دواړه حال دي له فاعل څخه د اصبح.

فَاِذَا الَّذِى اسْتَنْصَرَهٗ بِالْاَمْسِ يَسْتَصْرِخُهٗ ؕ

كلمه د اذا لپاره د مفاجات ده ای نابېره هغه اسرائيلي چي له موسیٰ څخه يې طلب د نصرت وكړی پر قبطي چي په نتيجه كي قبطي مړ سو، بيا يې استغاثه يعني طلب د كومك وكړی، يستصرخه مشتق دی د صراخ، يعني ناره پر موسیٰ ؑ وكړه، ابن عباس رض وايي چي پر فرعون اولياء د مقتول عرض وكړی چي يو بني اسرائيلي زموږ قبطي وژلی دی، نو زموږ حق ځندي واخله! فرعون ورته وويل چي تاسي قاتل پيدا كړئ او شاهدان پر تېر كړئ زه ستاسي كسات يعني قصاص ځندي اخلم، بيله شاهدانو زه حكم نسم كولای، نو اولياء د مقتول تلاش كاوه د قبطي د قاتل په دمخه ورځ كي شاهد يې نسو ای پيدا كولای چي كوم اسرائيلي دا قبطي وژلی دی، دوی په دغه تلاش كي وه چي هغه اسرائيلي چي د بل قبطي سره يې جنګ ؤ د موسیٰ ؑ څخه يې كومك وغوښتی پر دې بل قبطي او دمخه تېره سوه چي موسیٰ ؑ پښېمانه ؤ پر هغه قتل د قبطي پرون ورځ.

قَالَ لَهٗ مُوْسٰٓى اِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُّبِيْنٌ ﴿۱۸﴾

وویل و هغه اسرائیلي ته موسیٰ چي ته حتمًا ګمراه یې ښکاره چي یو وار سبب د قتل د قبطي وګرځېدې پرون او نن دي بیا د بل سړي سره جنګ دی، او زما څخه کومک غواړې، راوي وایي چي دا خبره موسیٰ ؑ و فرعوني ته وکړه چي ته غوي مبین یې چي پر اسرائیلي ناحقه ظلم کوې.

فَلَمَّآ اَنْ اَرَادَ اَنْ يَّبْطِشَ بِالَّذِيْ هُوَ عَدُوٌّ لَّهُمَا ۙ

چي اراده وکړه موسیٰ چي حمله وکړي پر هغه چا چي هغه دښمن ؤ د موسیٰ ؑ او اسرائیلي لانه (ای القبطي) لم یکن علی دینهما او لان القبط کانوا جمیعًا اعداء بني اسرائیل، د اسرائیلي دا خیال سو چي دا پېښ رو یې ماته وواهه او اوس ما وژني.

قَالَ يٰمُوْسٰٓى اَتُرِيْدُ اَنْ تَقْتُلَنِيْ كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًۢا بِالْاَمْسِ ۖ

وویل اسرائیلي ای موسیٰ ته اراده لرې چي ما مړ کړې لکه چي تا مړ کړی یو څوک پرون ورځ؟

اِنْ تُرِيْدُ اِلَّآ اَنْ تَكُوْنَ جَبَّارًا فِى الْاَرْضِ

ستا اراده نه ده مګر دا چي ته جبار یعني قتال چي درد درسي، په مځکه کي د مصر او پر موږ حکمراني کوې و عاقبت ته نه ګورې.

وَمَا تُرِيْدُ اَنْ تَكُوْنَ مِنَ الْمُصْلِحِيْنَ ﴿۱۹﴾

او ستا اراده نه ده چي د متنازعینو تر منځ صلح وکړې او ددوی تخاصم په ښه طریقه ورخلاس کړې، نو ورثه وو د قبطي مقتول بالامس دا خبره د اسرائیلي چي واورېده اترید ان تقتلني کما قتلت نفسًا بالامس، هغه پوه سوه چي قاتل د پرون ورځي زموږ د قریب هم دغه موسیٰ دی، نو قبطیان په چټکۍ سره فرعون ته ورغله چي زموږ قریب پرون موسیٰ وژلی دی او قصه یې ټوله و فرعون ته وکړه، فرعون فرمان عام صادر کړی چي موسیٰ دي قتل کړل سي.

وَجَآءَ رَجُلٌ مِّنْ اَقْصَا الْمَدِيْنَةِ يَسْعٰى ز

او راغلی یو سړی چي مؤمن د آل فرعون ؤ او فرعون يې په ايمان نه ؤ خبر (بعض مفسرين وايي چي نوم د هغه حزئيل ؤ او بعض وايي چي نوم يې شمعون ؤ او بعض وايي چي نوم يې سمعا ؤ، او بعض وايي چي نوم يې حزبيل ؤ چي د فرعون د اکا زوی ؤ) د لېري ځای څخه، وبالفارسية: از دور جای از شهر از بارگاه فرعون که بر یک کناره شهر بود "يسعٰی" چي راځغاستی يعني په ډېر تلوار، روح البيان وايي چي يسعٰی صفت د رجل دی حتی وصل الی موسٰی ؑ، مفسرين وايي چي هغه سړی پر لنډه لار راغلی موسٰی ؑ ته.

قَالَ يٰمُوْسٰى اِنَّ الْمَلَاَ يَاْتَمِرُوْنَ بِكَ لِيَقْتُلُوْكَ

هغه سړي وويل ای موسٰی اشرافو د قوم د فرعون مشوره سره وکړه په سبب ستا يا ستا په باره کي يا ستا د قتل قبطي په سبب چي تا قتل کړي.

فَاخْرُجْ اِنِّيْ لَكَ مِنَ النّٰصِحِيْنَ ﴿۲۰﴾

نو له ښاره ووځه په تحقيق زه ستا لپاره چي امر د خروج درته کوم د نصيحت کونکو څخه يم، وبالفارسية: از نيک خواهان شما ايم.

فائده: لک متعلق په محذوف سره دی يعني اني نافع لک، او داسي نه ده روا چي لک دي متعلق په ناصحين پوري سي لان معمول الصلة (معمول لک دی او صلة صالحين د چي صله د ال موصوله په معني د الذي) لايتقدم على الموصول فافهم.

فَخَرَجَ مِنْهَا خَآئِفًا يَّتَرَقَّبُ ز

موسٰی علیه السلام بلا تراخي ووتی له مدينه (ښار) څخه چي بېرېدی پر ځان له قتل څخه د اعوان د فرعون، خائفًا حال دی له فاعل څخه د خرج "يترقب" چي انتظار د طلبونکي د شا دخوا کاوه، او بعض مفسران وايي چي انتظار د نصرت د رب عزوجل يې کاوه.

پوښتنه: له دې آيت څخه خو دا معلومه سوه چي پر انبياء علیهم السلام بېره د غير الله روا ده او سره ددې چي خدای پاک ددوی په شان کي ويلي دي "لا يخشون احدًا الا الله" نو توافق ددې دوو آيتو به څرنګه وي؟

ځواب: خوف پر ځان له دښمن څخه مقتضیٰ د طبیعت بشري او اختیاري هم نه ده او په هغه کي چي لا یخشون آه راغلی د هغه مراد دادی چي انبیاء په رسولو کي دا وامرو او منهیاتو د خدای ﷻ د چا څخه نه بېرېږي یعني چي دا تبلیغ به ماته ضرر وګرځي بېله خدایه، بخلاف سائر الناس فانهم یخشون الناس کخشیة الله او اشد خشیة.

قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّٰلِمِينَ ﴿٢١﴾

وویل موسیٰ ای زما خدایه نجات را کړې ماته له قوم څخه د ظالمانو یعني فرعون و قومه قبط.

پوهسه: چي قال یا جمله مستانفه ده او یا حال ده په تقدیر د کماهو القانون النحوي في الماضي الواقع حالاً، او حال ده له فاعل څخه د خرج.

فائده: فرعون چي خبر سو چي موسیٰ ؑ وتښتېدی، نو نفرېې و استول په طلب کي دده، عسکرو ته یې وویل چي پسي سپاره سئ عمومي لاري ورته ونسئ، ولي چي ده ته د لاري درک نه معلومېږي.

وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ

هغه وخت چي موسیٰ متوجه سو وه طرف ته د لاري د مدین، زجاج ؒ وایي ای سلک الطریق التي یلاقي فیها مدین چي د یو قریې نوم دی چي مدین بن ابراهیم ؑ یې باني ؤ، نو دده په نامه مشهوره سوه، او موسیٰ ؑ له ډېر تلوار او خوف څخه نه یې د سپرتیا شی درلودی او نه توښه او نفقه ورسره وه، او مدین له مصر څخه پر مسافت د اتو ورځو لاروه چي د فرعون پر مدین سلطنت نه ؤ.

فائده: لما ظرف دی چي معنی د شرط ورسره ده، متعلق دی په قال پوري، یعني موسیٰ ؑ توکلاً علی الله دا خبره وکړه.

قَالَ عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿٢٢﴾

وویل موسیٰ چي ژر به رب زما هدایت وکړي ماته (د سواء اضافت و سبیل ته اضافت د صفت و موصوف ته دی) والمعنی یهدیني السبیل السوي الذي لازحمة فیه (ای الازدحام) ولا اعوجاج (کږوالی) دا سوال یې له دې جهته وکړی چي موسیٰ ؑ د مدین اورېدلی ؤ او په دې هم خبر ؤ چي د فرعون پر مدین تسلطه

نسته مګر لار نه ورمعلومېدل، ده چي دا خواست وکړی ملکه د انسان په صورت
کي چي په لاس کي يې لکړه هم وه، نو موسٰی ته يې وويل چي راځه لار به زه
درو ښيم، مفسرين وايي چي د موسٰی ؑ سره نفقه نه وه د لاري په اوږدو کي يې د
درختو بلګونه خوړل يا نور وابښه حتی چي د هغو ښو او د درختو شين والی يې له
ظاهره څخه د بطن معلومېدی، او چوتي يې هم څيري سوي وې لڅي پښې روان ؤ،
ابن عباس ؓ وايي چي دا اوله ابتلاء د خدای جل جلاله وه په موسٰی ؑ سره، حافظ
شيرازي رح مطابق حال موسٰی درين سفر مدين چنان فرموده:

شب تاريک وبيم موج وگردابي چنين هائل .... کجادانند حال ماسبکساران ساحلها

وَلَمَّا وَرَدَ مَآءَ مَدۡيَنَ وَجَدَ عَلَيۡهِ أُمَّةً مِّنَ ٱلنَّاسِ يَسۡقُونَ

هغه وخت چي ورسېدی موسٰی ؑ و اوبو ته د مدين چي عبارت له يو څاه څخه
دی چي د مدين خلګو به خپل مواشي پر اوبول، وه يې ليدل پر هغو اوبو يعني
جانب البئر، يو جماعت کثيره د خلګو (نو تنوين د امة لپاره د تکثير دی) چي
خلګو خپل مواشي آبخوره کول.

وَوَجَدَ مِن دُونِهِمُ ٱمۡرَأَتَيۡنِ تَذُودَانِۖ

ده پيدا کړې يعني وه يې ليدلې په کښته ځای کي د نارينه وو تر ځای دوې
ښځي چي دوی منع کول خپل مواشي له اوبو څخه چي د نرانو په مواشيو ګډ نسي.
فائده: تذودان يا صفت يا حال دی له امرئتين څخه.

قَالَ مَا خَطۡبُكُمَاۖ قَالَتَا لَا نَسۡقِي حَتَّىٰ يُصۡدِرَ ٱلرِّعَآءُۖ

موسٰی وويل و دې دوو ښځو ته څه شان دی ستاسي چي خپل مواشي له اوبو
څخه منع کوئ؟ (والخطب الشان کما في القاموس، او بعض اهل لغت وايي چي
خطب مصدر دی په معنی د مخطوب يعني ما مطلوبکما من هذا المنع) هغو دوو
ښځو ورته وويل چي موږ خپل مواشي نه اوبه وو تر هغو چي شپنيان خپل مواشي
له اوبو څخه بو نه ځي.
درويش وايي: چي دا ترجمه پر قرائت د جمهورو قراؤ ده چي يُصدر په ضمه د

ياء او په كسره د دال چي د مضارع له بابه د افعال سي او متعدي سي، نو مفعول يې محذوف دی چي مواشيهم دی.

نكته: مفعول يې حذف كړی له دې سببه چي اصل غرض فعل دی دون المفعول لكه په يسقون وتذودان ولانسقى چي په دې ټولو كي مفعول چي مواشي دی محذوف دی، او عمرو او ابن عامر او ابو جعفر رحمهم الله له قراء سبعه وو څخه يَصدر په زور د ياء او په ضم د دال وايي چي فعل مجرد او لازمي دی، نو معنى يې داده حتى يرجع الرعاء، فافهم.

فائده: د موسیٰ؈ پر دې دوو ښځو زړه وسو، ولي چي دوی خپل مواشي منع كول مع الحاجة الى السقىٰ، په سبب د ضعف خپل چي ښځي وې او نرانو خپل مواشي اوبنان وغيرها پر دوی يې زړه نسو سره ددې چي ددوی مواشي پسونه وه، او بل په دې منع كي د خپلو مواشي عفت او پرهېزګاري ددوی معلومه سوه چي د رجال سره مخالطه او مزاحمت زړه غوښتي.

وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴿٢٣﴾

او زموږ پلار شيخ كبير السن دی چي پر سقي د مواشيو قادر نه دی، نو له دې سببه موږ مجبوره يو و اوبو ولو ته د مواشيو، دا جمله حال ده له فاعل څخه د لانسقىٰ.

پوښتنه: ددې ښځو جواب د موسیٰ د سوال سره چي "ماخطبكما" څرنګه سمون خوري؟

ځواب: موسیٰ؈ ددوی څخه سوال وكړی چي تاسي ولي خپل مواشي منع كوئ له اوبو څخه دوی په ځواب كي ورته وويل چي موږ اول خو ښځي يو چي ضعيف يو او بل دا چي مستورات يو پر مزاحمت د نرو قدرت نه لرو او شرمېږو د مخالطت څخه د نرانو، نو چاره نه لرو چي موږ به خپل مواشي منع كوو او سقىٰ به يې ځنډوو تر څو چي رجال ولاړ سي او پلار مو سپين ږيری دی پر سقىٰ قادر نه دی بغوي رح وايي چي په نامه كي د پلار يې اختلاف دی، مجاهد، الحسن، سدي او ضحاک رح وايي چي د پلار نوم يې شعيب؈ ؤ وهو الاشهر في التفاسير، او وهب او سعيد بن جبير رح وايي چي نوم يې ثيرون ؤ چي د شعيب د ورور زوی ؤ، دوی وايي

چي شعيب ؑ چي په سترګو ړوند سو وفات سوی ؤ د مخه تر ورتګ د موسیٰ ؑ
فدفن بين مقام ابراهيم ؑ وبئر زمزم، والله اعلم، او روح البيان بيله کوم اختلافه د
شعيب ؑ نوم اخستی دی، او روح المعاني وايي وابوهما عند اکثر المفسرين هو
شعيب ؑ، بيا روح المعاني هغه دمخه چي ذکر سول اختلافات په نامه کي د ابوهما
ذکر کړي دي وهو المختار عند الفقير. مصرع: وللناس فيما يعشقون مذهب.

فَسَقٰى لَهُمَا

نو موسیٰ ؑ د دې ښځو پسونه ور اوبه کړه، ابن عباس رضی الله عنه وايي چي موسیٰ ؑ قوي
سړی ؤ نو د نرو په منځ يې ځان ورګډ کړی او يوه خوا او بله خوا يې سره پري وهل
د څاه له غاړي څخه او د ښځو پسونه يې ور اوبه کړه، او بعض مفسرين وايي چي د
خلګو هورې دوه څاهان وه چي يوه ورځ به يې پر يوه څاه مواشي اوبوله پر هغه بل
څاه به يې دومره غټه ډبره ايښوه وله چي په لسو کسانو به يې پر ايښوول، او بله
ورځ به يې د هغه څاه ډبره په لسو کسانو پورته کړه بيا به يې مواشي پر هغه بل اوبه
ول، موسیٰ په قدرت الهي ورغلی د هغه بل څاه ډبره يې ايسته کړه او اوبه يې
ځندي راوکښلې د ښځو پسونه يې ور اوبه کړه، او بعض مفسرين وايي چي
موجوده څاه چي خلګو اوبه ځندي راکښلې يوه سولاغه يې ځندي راوکښل
خدای جل جلاله برکت پکښې واچاوه او د ښځو پسونه په اوبه سول.

ثُمَّ تَوَلّٰٓى اِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ اِنِّيْ لِمَآ اَنْزَلْتَ اِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيْرٌ ﴿۲۴﴾

وروسته تر اوبه ولو د ښځو د مواشيو ورغلی په سايه کي د يوې درختي
کښېنستی لشدة الحر (وروسته چي لوږه او ستړيا او بې کسي د موسیٰ ؑ ډېره وه
نو شکايت يې و خپل بادار ذو الجلال ته وکړی) نو موسیٰ وويل اې ربه زما په
تحقيق زه و يو شي ته چي ته يې نازلوې ماته يعني راکوې يې ماته د يو خير څخه
که قليل او که کثير وي محتاجه يم، اکثره مفسرين وايي چي مراد ځندي طعام دی
بقرينة المقام چي دی وږی ؤ کمامر بيانه.

يوه سه: چي شکايت وبادارته وغيرته د خدای جل جلاله شکايت نه دی او يا د
خدای ج څخه شکايت نه دی روا، وعليه انعقد الاجماع.

پوه سه: چي تنوین د خیر لپاره د شیوع دی یعني هر مقدار چي وي.

سوال: موسٰی ؑ خو طالب د طعامؤ نو باید ده تعین په مضارع کړی وای یعني لما تنزله او ده تعبیر په ماضي سره اعني انزلت وکړی؟

ځواب: تعبیر په ماضي سره لپاره د جلب د رحم د خدای ﷻ دی لکه تعبیر په رب سره یعني ګویا تا ماته طعام راکړیؤ زه اوس اخبار د هغه کوم لکه یو سائل چي یو مهربان غني ته ورسي د ډوډی یا د نقد د سوال لپاره، نو هغه ووایي چي تا خو ماته ډوډی او نقود راکړي وه مقصد یې دا وي چي را یې کړه.

فائده: انزال په قول کي د موسٰی په معنا د اعطاء دی کما یقال انزل الله تعالی نعمه او نعمته علی الخلق ای اعطاهم ذالک، او انزال ګاهي په انزال د شي بعینه وي کانزال القرآن او انزال المطر، او ګاهي په معنی انزال د اسبابو د هغه شي او هدایت و هغو اسبابو ته، کما في قوله تعالی وانزلنا الحدید یعني د اوسپنې و منافعو ته مو لار وښوول، ابن عباس ؓ وایي چي موسٰی ؑ سوال وکړی خدای ﷻ ته د یوې ګولې ډوډی چي ملا په سم سي، او امام باقر ؒ وایي لقد قالها وانه لمحتاج الی شق تمرة، او سعید بن جبیر ؒ هم په روایت د ابن عباس ؓ وایي لقد قال موسٰی ؑ رب اني لما انزلت آه، او حال داؤ چي اکرم د خلګو پر خدای ﷻ دی ؤ، وقد افتقر الی شق تمرة.

درویش وایي: چي مظهري ؒ نور توجیهات هم کړي دي لکن روح المعاني راوړي دي او رد کړي یې دي حیث قال وانت تعلم ان خلاف الماثور الذي علیه الجمهور انتهی.

تجدید نظر علی مامر من الفقر (جمع د فقرة ده یعني پر د مخني جملو نوی نظر) روح المعاني دا سوال مطرح کړی دی چي څرنګه نبي الله شعیب ؑ ته روا وه چي په لوښو یې رعٰی د پسو کوله او سره دده چي لوی ښځي وې، بیا یې ځواب ورکړی دی چي په دې کوي کوم محظور نسته، زموږ اسلام هم له دې څخه منع نه ده کړې، او بیا روح المعاني په ځواب کي دده سوال چي غیرت د سړي دده څخه اباء کوي چي ښځي دي شپني کوي، او بیا یې ځواب ورکړی دی چي عادات د خلګو په دې مختلف دي، احوال د عربو مخالف دي د احوالو سره د عجمو، او

مذهب د پونده وو خلکو مخالف دی له احوالو ځخه سره د ښارو او د قریو خصوصًا اذا کان الحال حال الضرورة، کما في قصة شعیب ؑ وابونا شیخ کبیر، کمامر، نو اوس بیرته د قصې پر لور: موسیٰ ؑ چي هغه خبره وکړه اني لما انزلت الي فقیر، د شعیب ؑ لوڼې وپوهېدلې چي دا سړی وږی دی، نو ځرنګه چي د شعیب ؑ لوڼې قبل الوقت المعتاد یعني چي په خوا به ډېري ناوخته راتلې په دې ورځ وختي راغلې، نو شعیب ؑ پوښتنه ځندي وکړه چي نن ولي دومره وختي راغلاست دوی قصه د موسیٰ ؑ بتمامها ورته وکړه او دا یې هم ورته وویل چي دا سړی زموږ په خیال ډېر وږی ؤ، نو شعیب ؑ یوې لور ته چي مشره لور یې وه او نوم یې صفوریاء ؤ علی الاشهر چي ورسه دعوت ورکړه چي راسي او موږ ډوډی ورکړو، قال الله تعالی.

فَجَآءَتْهُ اِحْدٰىهُمَا تَمْشِيْ عَلَى اسْتِحْيَآءٍ

نو موسیٰ پر هغه ځای سایې ته ناست ؤ چي لور د شعیب ؑ ده ته راغله، چي دا په حیاء کي چي لستوڼی د قمیص یې پر مخ نیولی ؤ استحیاءً.

پوه سه: چي جمله د تمشي حال ده له فاعل ځخه د جائت، ابوبکر بن طاهر په سبب کي د حیاء د بنت شعیب ؑ داسي ویلي دي لتمام ایمانها وشرف عنصرها وکریم نسبها ولهذا قال علیه الصلوة والسلام الحیاء من الایمان ای شعبة من الایمان.

سوال: ځرنګه روا وه شعیب ؑ ته چي یوازي یې لور و بېګانه سړي ته واستول د مهمانی لپاره؟

ځواب: شعیب ؑ لوی زوی نه درلودی چي ورواېې ستوي، او یا عفت او صلاح د موسیٰ ؑ وه ده ته د لوښو له بیانه ښکاره سوه، او یا په نور د وحي ورته معلومه سوه.

قَالَتْ اِنَّ اَبِيْ يَدْعُوْكَ لِيَجْزِيَكَ اَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا ط

لور د شعیب ؑ وویل موسیٰ ؑ ته چي زما پلار تا بولي چي تا ته درکړي مزدوري او مکافات د هغه کار چي تا زموږ پسونه را اوبه کړه، ابن عساکر رح او بغوي رح وایي چي سلمه بن دینار رح وایي چي موسیٰ ؑ چي لفظ د اجر واورېدی یو وارېې اراده دا سوه چي مه ورسره ځه، او یا له دې سببه چي بېګانه ښځه ده ته ځرنګه

ورسره ځي، او تا خو دا کار لپاره د رحمت پر دوی او يا لپاره د خدای ﷻ کړی ؤ، نو مزدوري څرنګه پر اخلې، لکن چونکه نهایت مجبوره ؤ او ډېر وږی ؤ ورسره راهي سو، نو ښځه د مخه سوه موسٰی ؑ وروسته پسي روان ؤ، لکن د خدای پاک امتحان ؤ باد پیدا سو چي د ښځي قمیص به باد وواهه ددې پنډی به ښکاره سوې، نو موسٰی ؑ ته دا ناجائزه معلومه سوه چي د بېګانه ښځي پنډی ووینې، نو يې ورته وويل چي تر ما وروسته راځه ماته لار په خوله راښیه که زه خطاوتم، نو ښځي هم دغسي وکړه چي د شعیب ؑ کره ورغله د ماخستن ډوډی تیاره پرته وه، وروسته تر ښه راغلي يې ورته وويل یا شاب (نوم خو يې نه ؤ زده) اجلس ډوډی دروا خله، موسٰی ؑ وويل اعوذ بالله، شعیب ؑ ورته وويل اعوذ بالله دي ولي وويل ته وږی نه يې؟ موسٰی ؑ ورته وويل هو! وږی خو یم لکن اخاف انیکون چي دا ستا ډوډی به عوض وي د ماسقیت لبناتک المواشي، او زیاته يې کړه چي موږ له داسي خاندان څخه یو چي پر یو عمل چي موږ يې د آخرت لپاره وکړو عوض د دنیا له چا څخه نه غواړو، شعیب ؑ ورته وويل لا والله یعني دا ډوډی ستا عوض د ښه کار نه ده، بلکې زما او زما د آباءدا عادت دی چي مهمان نوازي کوو، ونطعم الطعام للمسافرين والاضياف فجلس موسٰی واكل.

سوال: موسٰی ؑ ته خو د شعیب ؑ لور وويل ان ابی یدعوک لیجزیک اجر ماسقیت لنا، نو دا خو صراحةً دلالت پر دې کوي چي د موسٰی ؑ دعوت لپاره د اعطاء الاجر ؤ او موسٰی ؑ يې هم اجابت وکړی او د شعیب د لور سره ولاړی، چي یو واريې ددې اراده کړې وه چي مه ورسره ځه، نو بیا موسٰی ؑ څرنګه ورته وويل چي اخاف انیکون آه؟

درویش وايي: چي مظهري رحمه الله دا سوال راوړی دی اخیرًا يې دا حکم کړی دی چي دا قصه دروا غ ده او څه دلائل يې هم ويلي دي، د مظهري د سوال په ځواب کي روح المعاني ويلي دي ولا اقول ان الرغبة في سد الجوعة رغبة في استيفاء الاجر على عمل الآخرة او مستلزمة لها، او روح المعاني دغه قصه چي مظهري کړې ده ټوله يې راوړې ده او د غلط نوم يې نه دی پر ایښی، فکيف حكم المظهري رحمه الله بقوله فالآية تدل على بطلان هذه القصة، والله اعلم بالصواب، ولله در صاحب روح

البیان حیث قال: موسیٰ ع بجهت زیارت شعیب ع او به مناسبت اشنائی با او اجابت کردند نه برائ طمع و مزد سقیا، ولان موسیٰ ع کان بین الجبال خائفًا مستوحشًا او د شعیب ع د لور قبلونه یې وکړه، او نوره قصه یې پوره کمامر راوړې ده.

فَلَمَّا جَآءَهٗ وَ قَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ ۙ

چې موسیٰ ع راغلی شعیب ع ته او قصه د کوچنیوالي رانیولې بیا یې تر پایه پوري شعیب ع ته وکړه.

پوه سه: چې قصص مصدر دی په معنی د مقصوص دی.

قَالَ لَا تَخَفْ ٭ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ ﴿۲۵﴾

شعیب ع ورته وویل چې بېرېږه مه د فرعون او دده د قوم قبطیانو څخه تا نجات پیدا کړی د هغه قوم څخه چې دوی ظالمان وه یعني فرعون وقومه، ولې د دوی پر مدین تسلط نسته، مولوي معنوي جلال الدین الرومي قدس سره په خپل کتاب مثنوي کي وایي:

هر که را ترسد مرورا ایمن کنند ... مر دل ترسنده را ساکن کنند
انکه خوفش نیست چون گوئی مترس ... درس چه دهی نیست او محتاج درس

اویس القرني رض چې علیه الصلوة والسلام دده په شان کي ویلي دي اني لاجد نفس الرحمن من الیمن، وایي کن في امر الله کانک قتلت الناس جمیعًا یعني مغمومًا، شعیب بن حرب رح وایي چې ما چې به سفیان ثوري رح ته وکتل داسي به په خیال راغله لکه یو سړی چې په داسي ځای کي چې هغه د درندګانو ډک وي یعني دومره بېره به مي دده په مخ کي محسوسه کړه، او ما چې په وکتل د عبد العزیز بن ابی داؤد رح ومخ ته خیال به مي داسو چې دی تر یوې دربچې و قیامت ته ګوري.

او موسیٰ ع د فرعون په کور کي ظاهري نعمتونه ډېر درلودل چې د مصر څخه یې هجرت وکړی الی الله، او د لارو په اوږدو کي یې ډېر شدائد د سفر ولیدل او لوږې پر راغلې کمامر او لڅي پښې او غربت له کور او قوم څخه ور په برخه سو کمامر عوض یې خدای ﷻ په نعمت ظاهره والباطنه سره ور په برخه کړی کما سیجیئ بیانه ان شاء الله تعالی حیث قال له لاتخف نجوت الخ... سعدي رح وایي:

سعدیا حب الوطن گرچه حدیث است صحیح
نتوان مرد بسختی که من اینجا زادم

یوه محقق شاعر په عربي ژبه داسي ویلي دي

سافر تجد عوضًا عمن تفارقه .... وانصب فان اکتساب المجد في نصب
بلاد الله واسعة فضاء .... ورزق الله في الدنیا فسیح
فقل للقاعدین علی هوان .... اذا اضاقت بکم الارض فسیحوا

(انصب) یعني ځان ستړی کړه، (فسیح: ډېر دی) یعني که ځکه دربانديي تنګه سوه سیاحت وکړه بلي ځکې ته ولاړ سه

هرکجا با شدشه ما را بسا ط .... هست صحراء اگر بود سم الخیاط
هرکجا باشد یوسف رضی چو ماه ...... جنت است آن گرچه باشد قعر چاه

قَالَتْ إِحْدَىٰهُمَا يَٰٓأَبَتِ ٱسْتَـْٔجِرْهُ ۖ إِنَّ خَيْرَ مَنِ ٱسْتَـْٔجَرْتَ ٱلْقَوِىُّ ٱلْأَمِينُ ﴿٢٦﴾

یوې لور و پلار شعیب ؑ ته وویل (مشره لور یې وه چي موسیٰ ؑ ته یې دعوت د پلار ورساوه، وهي التي زوجها موسیٰ ؑ چي شعیب ؑ په نکاح ورکړه) یعني دغه مېلمه اجیر وګرځوه لپاره د پولو د پسو، مور له دې تکلیف څخه د رعی الاغنام خلاصي کړه، په تحقیق ښه مزدور هغه دی چي هم قوت والا وي او هم امین وي یعني خیانت په مزدورۍ کي نه کوي.

پوه سه: چي الف ولام په القوي الامین کي لپاره د جنس دی فیکون موسیٰ مندرجًا فیه.

په قصه کي ددې وینا د لور و پلار ته چي شعیب ؑ ؤ وه لور ته یې وویل چي ته په قوت د موسیٰ ؑ څه خبره یې؟ دې لور یې قصه د پورته کولو د لویي ډبري د هغه څاه څخه چي په لسو کسو به پورته کېدل او ده یوازي پورته کړه کمامر تفصیله، او شعیب علیه السلام ولور ته وویل چي ته یې په امین والي څه خبره یې، هغې ورته وویل چي تا چي زه ده ته د عوت لپاره ورواستولم ده سر کښته نیولی ؤ او زما مخ که څه هم ما پټ کړی ؤ ده نه کتل د خپلي پرهېزګارۍ له سببه، او بل دا چي ما دی کور ته راوستی ستا په امر ده راته وویل چي ته وروسته سه که زه په لار کي خطا وتم ته یې

په خوله رانبيه دا يې بله تقوٰی وه کمامر بيانه تفصيلاً، نو شعيب ؑ قناعت وکړی او وه يې ويل موسٰی ؑ ته.

قَالَ إِنِّيٓ أُرِيدُ أَنۡ أُنكِحَكَ إِحۡدَى ٱبۡنَتَيَّ هَٰتَيۡنِ

زه اراده لرم چي تاته په نکاح درکړم يوه د دغو دوو لوڼو چي ناستي دي، حرف تاکيد يې ددې لپاره راوړی چي زما دا عزم مصمم دی چي زه تاته په نکاح درکړم يوه د دوو لوڼو څخه چي دا ناستي دي، چي د يوې نوم صفوراءؤ او د بلې نوم ارياء ؤ، او ابن عباس ؓ وايي چي د يوې نوم صفورة ؤ او د بلې دا شرقاء ؤ، او بعض وايي چي د يوې نوم صفراء او د بلي کشري نوم اصفيراء ؤ، وهب بن منبه ؒ وايي چي کبرٰی يې په نکاح ورکړه، او اکثره مفسرين پر دې مذهب دي چي زوجه الصغرٰی وه اسمها صفورة، بخاري د انس ؓ څخه روايت کړی دی چي صغرٰی يې په نکاح ورکړه، او بغوي ؒ وايي له ابو ذر ؓ څخه اذا سئلت ای الامرتين انکحها، فقل الصغرٰی منهما، وهذا حديث مرفوع الی رسول الله ﷺ.

فائده: جمله د اني مستانفه بيانيه ده کانه قيل فما ذا قال شعيب ؑ في جواب البنتين.

سوال: د هاتين د لفظ څه فائده ده؟

ځواب: بعض وايي چي شعيب ؑ څلور نوري کوچنياني لوڼې درلودې، بعض وايي شپږ يې درلودې.

عَلَىٰٓ أَن تَأۡجُرَنِي ثَمَٰنِيَ حِجَجٖۖ فَإِنۡ أَتۡمَمۡتَ عَشۡرٗا فَمِنۡ عِندِكَۖ

يعني ځان به زما مزدور ګرځوې په رعٰی کي د اغنام، اته کاله که دي لس کاله پوره کړه هغه تفضل او حسان دی ستا له جانبه واجب پر تا نه دی.

پوښتنه: رعٰی د اغنامو خو مهر ؤ نو شعيب ؑ ولي وويل علی ان تاجرني، ولي مهر او مزدوري خو فرق سره لري او سره ددې مهر به مال متقوم وي زموږ په شريعت کي، او خدمت يا تعليم القرآن خو مال متقوم نه دی لقوله تعالی: ان تبتغوا باموالکم، او بله پوښتنه دا ده چي مهر خو حق د ښځو دی يعني المنکوحات، قال الله تعالی آتوا النساء صدقاتهن ای مهورهن زموږ په شريعت کي نکاح پر خدمت کولو يا پر تعليم القرآن نکاح خو صحيح ده لکن واجب مهر مثل دی، والجواب عن الاول

ان هذا کان جائز في شريعة شعيب؏ یعني خدمت چي مال متقوم نه دی دده په شریعت مهر گرځېدی، وجواب الثاني در عين المعاني اورده که در شرائع متقدمه مهر دختران پدر را بود وايشان ميگرفتند ودرشريعت ما منسوخ شده.

درويش وايي: چي بعض پښتانه اوس هم د لور وَلُوَرْ خپل ملک گرځوي، يو جزوي کالي او زېور ولور ته ورکړي چي ودوي يې هغه پاته ولور پلار نوشجان کړي وهذا عمل بالشريعة المنسوخة مخالف صراحةً للآية المذكورة، او بعض پښتانه دا حيله ورته جوړه کړي چي د ولور روپۍ چي راوړي لور ته ووايي چي دا خو ستا ولور دی او حق هم ستا دی ماته يې رابخښې، لور د شرمه ورته ووايي هو بابا ماتاته دربخښلې دی.

درويش وايي: چي بعض مفسرينو يوه ښايسته توجيه دد دې آيت کړې ده چي زړه د سالک لبيک ورته وايي، او د عين المعاني و توجيه ته هم ضرورت نه پيدا کېږي، هغه دادی چي شعيب؏ خو موسیٰ؏ ته داسي وويل اتاجرني يعني زما د رضاء لپاره په نکاح د بنت اته کاله به زما مزدوري کوې، داسي نه روته وايي ان تاجرها حتی چي ولور وگرځي، او هغه دوه سواله پر وارد سي.

پوښتنه: په نکاح کي مهر شرط دی مسمیٰ يا مهر مثل؟

ځواب: شعيب؏ د لور د خبرو يعني يا ابت استاجره الآية څخه دا ومفهول چي دا د ولور په باره کي انی د مهر چي عشر دراهم دي راضي ده، نو عين ممکنه ده چي شعيب؏ دي په وخت کي د عقد نکاح ادنیٰ د مهر شرعي ذکر کړی وي فافهم، ويدل عليه ما قال المظهري رح وهذا استدعاء لعقد النكاح يعني عقد نه دی، اذ لو کان عقداً لقال قد انکحتک هذه بتعيين احدهما، والظاهر انه جرى العقد على احدهما معينة بعد ذالک انتهیٰ.

درويش وايي: چي له دې عبارت څخه د مظهري رح دا معلومه سوه چي رعی الاغنام مهر نهٔ اته يا لس کاله، لکن مظهري رح چونکه د مذهب ډېره پابندي نه لري له دې سببه يې ورسته دا ويلي دي چي دد دې آيت ولايجوز ذالک عند ابی حنيفة رح في رواية الاصل (ای المبسوط) والجامع (ای الجامع الصغير) دابی حنيفه رح د قول دليل يې دا راوړی دی چي دليل په دې آيت سره نه دی روا الا اذا

ثبت كون الغنم ملگا للبنت لاجماع على ان المهر في شريعتنا يكون للزوجة لا لوليها، والغنم كانت لشعيب عليه السلام انتهى.

درويش وايي: چي هغه تفسير چي ما ذكر كړي دي چي ډېر زيبا دى او پر ذروة د تحقيق دي او د امام اعظم رح د مذهب سره پوره سمون لري.

وَمَآ أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ ۚ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٢٧﴾

زما اراده نه ده چي پر تا تكليف تېر كړم او مشقت دركړم، يا په پوره كولو كي د لسو كلو يا فوق العادة او په اعمال شاقه وو سره تا مكلف كړم يا په رعٰى د اغنامو سرزنش دركړم، ژر دى چي ته به ما ووينې د صالحانو له ډلې څخه يعني بالوفاء بالعهد بيني وبينك.

پوه سه: چي دا جمله تاكيد ده لقوله ما اريد ان اشق عليك د انشاء الله څخه فيما وعده من الصلاح فائده داده چي خداى جل جلاله دي ماته توفيق راكړي چي دا وعده پر ځاى كړم، او بله فائده يې داده چي پر خپل ځان باور نه ؤ ددې لپاره نه ده چي شعيب ؑ متردد ؤ په موعود كي.

قَالَ ذَٰلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ ۖ أَيَّمَا ٱلْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ

موسٰى ورته وويل چي دغه شرط زما او ستا تر منځ دى، هره يوه ددې دوو وعدو چي اته يا لس كاله دي ما پوره كړه، ايما منصوب په قضيت سره دى.

فَلَا عُدْوَٰنَ عَلَيَّ ۖ وَٱللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٢٨﴾ ٤

نو ته به اعتداء او تجاوز نه كوې پر ما باندي يعني بطلب الزيادة يعني لكه زه چي طلب د زيادت د اجرت نه كوم له تا څخه چي لس كاله پوره كړم ته به هم طلب د زيادت نه كوې كه ما اته كاله پوره كړه، او خداى جل جلاله زما او ستا پر وينا وو يعني فيما بيني وبينك وكيل دى يعني تفويض د امر و خداى جل جلاله ته دى لكن دلته په معنى د شاهد دى.

فائده في خشية شعيب عليه السلام من الله تعالى، شداد بن اوس رح روايت كړى دى چي اكثره تفاسيرو راوړى دى چي شعيب النبي عليه السلام به دومره ډېر ژړل چي په ستركو ړوند سو خداى جل جلاله بيرته بينا كړى، بيا يې ژړل ژړل چي بيا په ستركو ړوند سو

يعني له ډېري ژړا څخه بيا خداى عَزَّوَجَلَّ ستر گي وربينا كړې، نو خداى پاک ورته وويل: يعني جبرئيل ؑ يې ورته راواستاوه چي دا ستا ژړا د جنت له محبته ده او كه د دوږخ له بېري څخه ده؟ شعيب ؑ ورته وويل لا يا رب، يعني نه د جنت د محبت لپاره ژاړم او نه د دوږخ له بېري ژاړم بل شوقًا الى لقائک فاوحى الله تعالى اليه مبارک دي سه زما ملاقات يعني في الجنة ولذالک اخدمتک موسٰى ؑ، راوي وايي چي عقد تر منځ د شعيب او د موسٰى ؑ پناى ته ورسېدى كما مر في الآية السابقة، شعيب ؑ خپلي لور ته وويل چي ورسه د موسٰى په لاس لكړه وركړه چي پسونه په پيايي او درندگان په دفع كوي، او اكثر علماء او مفسرين وايي چي دا لكړه آدم عليه السلام له جنته راوړې وه او ميراث پر ميراث د شعيب عليه السلام لاس ته ورغله او دا لكړه بېله نبي بل چا په لاس كي نه ده اخستې (يعني يا حالاً يا مالاً لكه موسٰى ؑ فلا يرد ما يتوهم فتامل، يعني چي موسٰى ؑ خو په دغه وخت كي نبي نه ؤ، نو څرنگه لكړه دده په لاس ورغله) نو ځكه دې عصاء د عصاء الانبياء په نامه شهرت درلودى، او سدي رح وايي چي دا لكړه يوې ملكي چي په صورت د سړي وه شعيب ته اينبې وه، نو شعيب ؑ چي ولور ته وويل چي ورسه موسٰى ته لكړه راوړه لور چي يې ورغله هغه امانت لكړه يې ورته راوړل، چونكه د شعيب ؑ سره د ډېري نبيانو لكړې پرتې وې، لور چي يې هغه امانت لكړه ورته راوړل شعيب ؑ چي ورته وكتل لور ته يې وويل چي دا لكړه هلته كښېږده بله لكړه راوړه، بيا هغه لكړه په لاس ورغله بيا چي شعيب ؑ ورته وكتل لور ته يې وويل چي هورې يې كښېږده بله لكړه راوړه تر درې واره پوري، او بعض مفسرين وايي تر اووه واره پوري، نو وروسته شعيب ؑ هم په راضي سو او موسٰى ؑ ته يې هغه لكړه وركړه موسٰى ؑ پسونه وه ايستل لكړه ورسره وه، وروسته شعيب ؑ پښېمانه سو چي دا خو امانت لكړه وه، نو په موسٰى ؑ پسي وروتى او ورته وه يې ويل چي دا لكړه راكړه (يعني دا امانت ده) راځه بله لكړه به دركړم، موسٰى ؑ منع ورته وكړه، اخير يې فيصله پر دې سره وكړې چي اول چي هر سړى زما او ستا په مخه راغلى هغه به زما او ستا تر منځ محكم وي، خداى جل جلاله ملكه پر صورت د سړي اول په مخه وروستى، هغه سړي يعني ملكې دا فيصله وكړه چي دا لكړه وغورځوي هر چا چي راپورته كړه د هغه

ده، شعيب ؑ چي هر څه کوشش وکړي نه سوای پورته کولای، موسیٰ ؑ چي لاس ورواچاوه لکړه يې راپورته کړه، فترکها الشيخ يعني شعيب ؑ.

درويش وايي: چي راويان د تاريخ قديم وايي چي موسیٰ ؑ چي د رعی الاغنام لپاره ابتدائي ورځ راهي سو، شعيب ؑ ورته وويل چي ته چي هغه ځای ته ورسېدی چي دوې لاري په مخه درسي هغه د راسته لاس لار په مخه مه اخله يعني د رعی الاغنام لپاره، ولي وابنه که څه هم په هغه جانب کي ډېر دي لکن په هغو وبنوو کي ماران ستهٔ زه بېرېږم چي تا يا پسونه يعني مېږي او بوزې پر غلانځو باندي ونه خوري، موسیٰ ؑ چي هغه ځای ته اغنام ورنژدې کړه، پسو چي شنه وابنه وليدل د يوه مخه په ګډه سوه او د موسیٰ له قبضې څخه ووتل يعني منع يې نسوای کولای، نو وروسته په پسې سو، موسیٰ ؑ چي دا سرسبزه او شاداب مځکه وليدل او د پسو په هول هول خوراک يې وليدی، کرار ورته بيده سو، دی بيده دی له بله خوا يو مار پر ده را روان دی، مار چي وده ته رانژدې سوې دی د لکړي ورسره جنګ سوی دی يعني بقدرته تعالی وليکون لموسیٰ ارهاسًا (يعني الکرامة قل النبوة) خو مار يې وژلی دی او لکړه بيرته د موسیٰ ؑ وخنګ ته پرته ده لکه ده چي ايښې وه لکن په وينو رنګ وه، موسیٰ ؑ چي راويښ سو لکړه يې په وينو رنګ وليدل او مار يې مړ وليدی، مابنام چي د شعيب ؑ کور ته راغلی دا قصه يې ورته وکړه، شعيب ؑ ډېر خوشاله سو او په دې پوه سو چي موسیٰ او لکړه ډېر لوی شان لري.

تاريخ قديم: د موسیٰ ؑ خبري کوي چي موسیٰ ؑ چي خپله نيټه پوره کړه او شعيب ؑ خپل لور وده ته تسليم کړه، موسیٰ ؑ وخپلي کور والا ته وويل چي ستا پلار دي مور ته يو څو پسونه او مېږي راکړي، نو دې چي پلار ته دا خبره وکړه شعيب ؑ دا خبره ومنل په دوه سببه، يو لپاره د اکرام د موسیٰ چي د شعيب ؑ سره يې لس کاله تېر کړه په ښه مراعات سره او په ښه رعی د اغنامو او بل په سبب د صله رحمی د لور سره چي له کوره وځي او په مسافری د خپل خاوند سره مصر ته راهي ده، نو شعيب ؑ خپل لور ته وويل چي په دې کال چي مېږي لنګي سي هر ابلق (کمر) نر يا ابلقه ښځه چي راوړي هغه ستاسي دي، خدای ﷻ و موسیٰ ؑ ته وحي وکړې په خوب کي چي ته په لکړه خپل هغه اوبه وواهه چي په سقی کي د اغنام

ولاړي وې، نو موسیٰ ؑ هم داغسي وکړه او مېږي یې تهولي پر اوبه کړې هر څه مېږي چي د شعیب ؑ وې په دغه کال یې ابلق نر راوړه یا یې بلقاء ښځي وزېږولې، نو شعیب ؑ په نور د نبوت په دې پوه سو چي دا یو رزق ساقه الله الی موسیٰ ؑ، فوفی بالشرط او هغه ابلق او بلقاء وري یې ټوله موسیٰ او لور ته ورکړه.

درویش وايي: چي تر دې ځایه پوري د تاریخ قصه وه چي هم روح المعاني، روح البیان او مظهري راوړې وه، نو فقیر وايي چي دا پسونه خو یوائي موسیٰ ؑ او خپلي خانه وداني خو نسوای بېولای مصر ته کما یشهد به العقل، نو حتمًا شعیب ؑ شپانه هم ورسره کړي دي د لاري په اوږدو کي چي پر لاري د پسو رعٰی او حفاظت کوي، او وروسته به راسي چي د شعیب ؑ لور حمل هم درلودی، نو شعیب ؑ په پوهېدی چي د لاري په اوږدو کي به زما لور ته د وضع الحمل ضرورت واقع سي، او خدمتګاره او ورته ناست به څوک وي، نو یې منځه هم ورکړه.

درویش وايي: چي دا خبري دي متعلمین په یادُ ولري چي د شیعب ؑ له کوره څخه چي د مصر پر خوا راهي وه، موسیٰ ؑ، او د شعیب ؑ لور وه او شپانهؤ او یوه مینځه وه دا وروسته ستاسي د پوهني په ښه راځي ان شاء الله تعالی.

فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى الْأَجَلَ

نو څه مهال چي موسیٰ پوره کړی اجل موعود، سعید بن جبیر رض وايي چي زما څخه یوه یهودي پوښتنه وکړه چي موسیٰ ؑ کوم اجل پوره کړی یعني اته کاله که لس کاله،ما ورته وویل چي نه یم په خبر تر څو چي پوښتنه ونه کړم له حبر العرب څخه مراد د سعید بن جبیر رض له حبر العرب څخه رئیس المفسرین ابن عباس رض، نو له ابن عباس رض سره مي ملاقات نصیب سو هغه د یهودي د سوال پوښتنه مي ځندي وکړه ده راته وویل اکثرهما و اطیبهما (۱۰) کاله ان رسول الله ﷺ (ولو فیما سیئاتي) اذا قال فعل و اذا وعدوفي به) او مجاهد رح وايي چي موسیٰ ؑ اکثره یعني لس کاله د شعیب ؑ سره تېر کړه، لس کاله یې نور ورسره تېر کړه او شل کاله وروسته یې اجازه ځندي وغوښتل ي زه خپل ټاټوبي مصر ته ځم، نو شعیب ؑ هم اجازه ورکړه.

درویش وايي: چي روایت د ابن عباس رض اولی و احری بالقبول دی، روح البیان هم لس کاله ذکر کړي دي او روح المعاني هم لس کاله ذکر کړي دي.

راویان وایي چي موسٰی؏ چي آرزو د وطن مصر وکړه شعیب؏ وژړل چي ته څرنګه زما څخه جلا کیږي وقد ضعفت وکبرت، موسٰی؏ ورته وویل چي زما ډېر کلونه د جلا والي د خپلوانو څخه یعني د مور، خاله، ورور هارون؏ او د خور څخه تېر سول، ددوی و لیدلو ته ډېر مشتاق یم، نو شعیب؏ ولاړ سو لاسونه د دعای یې پورته ونیول او داسي دعاءیې موسٰی؏ ته وکړه یا رب بحرمة ابراهیم الخلیل واسماعیل الصفي والسحق الذبیح (درویش وایي چي اسحاق الذبیح چي ده یاد کړی پر مذهب د محققینو بناء دی چي اسحاق ذبیح الله دی لکن مشهوره داده چي اسماعیل ذبیح الله دی والله اعلم) وبحرمة یعقوب الکظیم (یعني غم دیده في فراق یوسف؏) وبحرمة یوسف الصدیق رد قوتي وبصري، او موسٰی؏ آمین آمین وایه پر دعاء دده چي خدای ﷻ دده سترګې روښانه کړې او قوت د ځوانی یې ورکړی، بیا یې موسٰی؏ ته وصیت وکړی په باره کي د خپل لور یعني چي ښه ګذاره ورسره کوه.

درویش وایي: چي په دې خبره کي ټوله مفسرین سره متفق دي چي د شیعب؏ لور د موسٰی؏ کور والا په دغه سفر کي امیدواره وه، صرف روح البیان وایي په حواله د کشف الاسرار چي د موسٰی؏ یو زوی د شعیب؏ په کور کي پیدا سوی ؤ او بل په حمل کي ؤ، والغیب عندالله.

وَسَارَ بِأَهْلِهِۦٓ ءَانَسَ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ نَارًا ۖ قَالَ لِأَهْلِهِ ٱمْكُثُوٓا۟

او راهي سو موسٰی د اهل سره (حتی چي ورسېدی یو بیابان ته نژدې و طور سینا ته في لیلة مظلمة شدیدة الشتاء، او ماینې ته یې د عیال درد ورپېښ سو) ده ولیدل د هغه جانبه څخه چي طور ته څرمه ؤ اور یعني دده په خیال اور ورتلی، ده وویل خپل اهل ته چي تاسي دلې کښېنی، مظهري وایي ضمیر د جمع که دا صحیح وي چي د موسٰی؏ سره بیله ماینې بل څوک نه ؤ لما کنی عنه بالاهل آه.

درویش وایي: چي مظهري په خپله دا قصه راوړې ده چي شعیب؏ و موسٰی؏ او لور ته پسونه ورکړه او دمخه یې وویل چي د پوسو تربیه او ساتنه بې شپانه څوک نسي کولای، نو دا پسونه موسٰی؏ بیول او که د شعیب؏ لور؟ او مظهري دلته هم ویلي دي چي د شعیب؏ لورته د عیال زېږېدلو درد پیدا سو چي شعیب؏ په

خبرۇ چي حمل لري، نو هغه خبري چي فقیریې پیش بیني وکړه ډېري صحیح دي چي شعیب^ع شپانه هم ورسره کړی او مینځه هم، نو ضمیر د جمع خو صحیح دی غاية ما في الباب، تذكيرِ د ضمير په اعتبار د تغليب د مذكر دی پر مؤنث باندې، او بله دا چي مظهري دلته چي ان صح په شک سره، نو هغه د پسو قصه چي ده هم کړې وه د شک څه معنا ده، او بل چي دی وايي چي که بل څوک نهٔ ورسره، نو ضمير لما كنى عنه بالاهل.

درويش وايي: چي ما كنى عنه بالاهل خو پر دغه تقدير يواځي ماينه ده، نو صحيح تفسير هغه دی چي روح البيان کړی دی، وكان في البرية، او ماښام دی يعني موسیٰ^ع ومن معه يو بيابان ته ورسېدل او شپه هم ډېره تاريکه وه او يخ هم ؤ، نو د شعيب^ع له کوره یې یو کوچنی خېمه هم راخستې وه هغه يې پر غاړه د وادي ودرول او ماينه يې پکښې کښېنول او باران هم شروع سو او برف باري (واوره) هم، او پسونه چي شعيب^ع ولور ته ورکړي وه سره تيت و پرک سول او شپانه په هغو پسي ځغاستی، او له خېمې څخه مينځي دېغ وکړی چي سخت يخ دی، ماينې ته د وضع الحمل درد ورپېښ سو، زند وواهه چي روڼا سي او يو څه اور بل کړو (زند په پښتو وورتک بولي) ده چي هر څو زند وواهه اور يې نه کاوه، نو په دې وخت كي آنس من جانب الطور الى اخير الآية.

پوه سه: چي طور نوم د جبل مخصوص دی، مفسرين وايي چي هغه انوار الٰهيه وه چي موسیٰ ته په صورت د اور ښکاره سوه.

إِنِّيٓ ءَانَسۡتُ نَارٗا لَّعَلِّيٓ ءَاتِيكُم مِّنۡهَا بِخَبَرٍ أَوۡ جَذۡوَةٖ مِّنَ ٱلنَّارِ

په تحقيق ما وليدی اور (دا جمله علت ده لقوله امكثوا) شايد زه به راتګ وکړم د اور په خبر دلاري د مصر، او د موسیٰ^ع لار هم ورکه وه، دده خيال دا ؤ چي اور چي بلېږي هرو مرو هلته خلک دي، زه به د لاري پوښتنه ځندي وکړم، دا خطاب د جمع و ماينې، مينځه او هغه شپانه ته دی چي شعيب^ع ددوی سره کړی ؤ، روح المعاني وايي چي د موسیٰ^ع سره دوه نور زامن ورسره وه چي د شعيب^ع په کور کي زو کړي وه، چي د مشر زوی نوم يې جيرشوم او د کشر زوی نوم يې اليعادر ؤ، في الحال دا په حمل دريم كي وه، نو خطاب د ضمير د جمع مذكر تغليبًا ورته صحيح دی.

سوال: موسیٰ ؑ لعل ولي ووایه جزمًا یې ولي نه وو ایه، چي زه خبر د لاري راوړم او اور به هم راوړم؟

ځواب: انبیاء علیهم السلام او اولیاء کرام رح په مستقبل کار جزمي خبره نه کوي لان جمیع الامور متعلقة بمشیة الله تعالی، نو یا ان شاء الله وایي یا لعل فافهم.

پوه سه: چي لفظ د جذوة مثلثة الفاء عند القراء قتاده او مقاتل وایي چي جذوة هغه لرګي ته وایي چي یوه حصه یې اور وي او باقي لرګی وي، جمع یې جذیٰ ده، او په قاموس کي وایي چي جذوة مثلثة الفاء یوې حصې ته د اور وایي او سکروټي ته هم وایي.

درویش وایي: چي د تفسیرو چي مظهري راوړي دي نقلاً ضرورت د وروسته کلمې د من د ذکر کولو نه ثابتېږي، نو صحیح تفسیر د بیضاوي دی چي هغه وایي چي جذوة پنډ لرګي ته وایي که یې په سرپوري اور وي او که نه، ولذالک بینه بقوله "من النار" او روح المعاني هم ورته بیان د بیضاوي کړی دی، بقوله عود غلیظ آه، او روح البیان هم په تفسیر کي د جذوة بعینه بیان د تفسیر د بیضاوي او د روح المعاني کړی دی قال عود غلیظ سواء في راسه نار اولا، الی اخیر تفسیر البیضاوي.

لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾

شاید تاسي به ځانونه په تاوده کړئ چي نور بتمي او خاشې پر واچوو، وقد مر ان اللیل کانت باردة.

فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِن شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ

موسیٰ چي راغلی هغه اور ته ناره پر وکړه سوه له جانبه څخه (چي معنی د شاطي ده) له هغې شېلې څخه چي پر راسته لاس د موسیٰ وه.

فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ

په هغه ځای کي چي مبارک نظروه موسیٰ ته وه ولي خدای جل جلاله بدون واسطة الملک خبري ورسره وکړې او نبي یې وګرځاوه، له یوې درختي څخه، بدل اشتمال دی له شاطي څخه، ولي دغه درخته شنه وه پر غاړه د شېلې، دا درخته د عناب وه په

روايت د ابن عباس رضي الله عنه څخه، او له ابن مسعود رضي الله عنه څخه روايت دى چي سمرة درخته وه، او ابن جريج او كلبي رحمه الله وايي چي عوسجة درخته وه وهو المذكور في التورات اليوم.

اَنۡ یّٰمُوۡسٰۤی اِنِّیۡۤ اَنَا اللّٰہُ رَبُّ الۡعٰلَمِیۡنَ ﴿۳۰﴾

پوهسه: چي ان مفسر دى د نودي، يا موسٰى په تحقيق زه الله يم چي رب العالمين دى.

پوښتنه: په سورت طٰهٰ كي داسي راغلي دي اني انا ربک، او په سورت النمل كي داسي راغلي دي انه انا الله العزيز الحكيم، او په سورت طٰه كي عبارت هم موجود دى اخلع نعليک انک بالواد المقدس طوٰى، اوپه بل سورت كي بورک من في النار ومن حولها الخ، نو ددې ټولو تطبيق به څرنګه کېږي؟

ځواب: مقصود الكل واحد فهو رواية بالمعنى في تلک السور، او امام رازي رحمه الله په تفسير كبير كي وايي انه تعالى حكى في كل من هذه السور بعض ما اشتمل عليه النداء.

درویش وايي: چي دا خبري چي په مذكوره سورتو كي راغلي دي، ټولي موسٰى ته خداى پاک کړي دي، لكن هر سورت د دغو خبرو يوه حصه خداى جل جلاله په قرآن كريم كي ذكر کړې ده، امام همام زياته کړې ده لما ان في المطابقة بين في المواضع الثلاثة تحتاج الى تكلف ما انتهى، او كاشفي په تفسير حسيني كي وايي: موسٰى در درخت نگاه كرد آتشى سفيد بى دود آيد، وبدل فرو نگريست شعله شوق معبود حقيقى مشاهده نمود اين درآتش نزديک بود كه شمع وجودش بتمام سوخته گردد.... بيت:

هست در من آتش روشن نميدانم كه چيست
اين قدر دانم كه همچون شمع مى كاهم دگر

دگر موسٰى عليه السلام از نداى ياموسٰى سوخته عشق الهي شده وگداخته شوق ديدار شوده درپيش درخته بايستاد وآن ندا دردل داشت كه اني انا الله رب العالمين.... بيت:

اى عاشق دل سوخته اندوه مدار ...... روزى بمراد عاشقان گردد كار

وَاَنْ اَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَآنٌّ

او ته وغورځوه لکړه ستا.

پوهه: چي دا جمله عطف ده پر ان يٰموسٰی، دواړي جملې د نودي مفسر دي "فلما راها" عطف دی پر محذوف تقديره فالقاها فصارت ثعبانًا (يعني لوی مار په جسم کي) واهتزت فلما رائها، چي چابک حرکت يې کاوه لکه کوچنی مار (چي کوچه ماريې بولي) په چابک چابک حرکت کي، په پښتو ژباړه، په بدن لکړه لکه اپي ماروه او په چابک حرکت کي لکه کوچه مار.

وَّلّٰى مُدْبِرًا وَّلَمْ يُعَقِّبْ ۭ يٰمُوْسٰٓى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ ۣ اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِنِيْنَ ﴿۳۱﴾

موسٰی مخ ځندي واړاوه په تېښته له دې کار څخه، مخ يې نه پر راواړاوه، خدای پاک ورته وويل: ای موسٰی مخ پر راواړوه او بېرېږه مه، په تحقيق ته د آمنينو څخه يې له چيچلو څخه د مار، او په بل ځای کي د قرآن کريم داسي راغلي دي: فانه لايخاف لدي المرسلون، نو موسٰی چي و لکړي ته چي اوس ماروه ورحمله کړه چي راپورته يې کړي هغه دده لکړه وه.

سوال: په دې القاء کي د لکړي او بيرته په راخستلو کي فائده څه وه؟

ځواب: فائده داده که دلته موسٰی ته تجربه نه وای حاصله سوې د فرعون په حضور کي چي لکړه مار سوې وای، موسٰی ؑ به په خپله ځندي بېرېدلای.

اُسْلُكْ يَدَكَ فِيْ جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوْٓءٍ ۡ

داخل کړه لاس په ګرېوان کي د قميص ستا، راوباسه خپل لاس په داسي حال کي چي تک سپين به وي وړينګې به يې پورته کېږي بيله عيبه لکه پس، يعني سپين والی به يې بد نه معلومېږي لکه د پيس چي په عربي يې برص بولي.

وَّاضْمُمْ اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ

پوهه: چي معنی د رهب بيري ته وايي، او جناح ټوله لاس ته وايي او يا بازو ته د لاس وايي، او جناح اصلاً په لغت کي وزر ته د مرغه وايي، نو لکه مرغه چي دوه وزره لري د انسان دواړه لاسه هم جناحان بولي تشبيهًا بجناحی الطائر او دا

اطلاق په عربي ژبه كي متعارف گرځېدلی دی فصار كالحقيقة، عطاء د ابن عباس څخه روايت کړی دی امر الله موسٰى ان يضم يديه اليه ليذهب عنه الخوف عند صيرورة العصا حية عند فرعون، او ابن عباس رض زياته کړې ده چي هر خائف وروسته تر موسٰى ع چي په وخت کي د خوف لاسونه پر ځيگر کښېږدي خوف يې زائلېږي، او مجاهد وايي چي څوک چي سخت وېرېږي دواړه لاسونه دي پر ځيگر کښېږدي او راسته لاس دي تر چپه تخرګ لاندي کړي وبالعكس ذهب عنه الفزع، او بعض مفسرين وايي چي له ضم څخه د جناح سكون او ثبات او اظهار د تجلد دی عند انقلاب العصا حية.

درويش وايي: چي دا عادت بعض خوانين او فوجي مشران هم لري د اظهار د غرض مذكور، نو پر دې تاويل دا حالت په انسان كي استعاره ده له حال څخه د مرغه چي په حال کي د خوف يې وزرونه خلاص نيولي وي او چي د امن په حالت کي او مطمئن وي وزرونه په ځان پوري جفت نسي، او بغوي رح وايي چي ارام کړه خپل زړه او سكون وركړه و خپل جانب ته يعني بدن ته لان من شان الخائف ان يضطرب چي زړه مضطرب وي او بدن يې رېږدي.

فَذٰنِكَ بُرْهَانٰنِ مِنْ رَّبِّكَ إِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهٖ ط

(فذٰنک) اشاره ده و عصاء او يد بيضاء ته، يعني دا دوه حجته دي ستا د صحت د دعوى د رسالت، يعني په نېز د فرعون طاغي، په قاموس کي واي البرهان بالضم اى بضم الباء الحجة كما يقال برهن عليه اى اقام "من ربک" له جانبه څخه د رب ستا، او روح البيان د برهانان ترجمه داسي کړې ده حجتان نيرتان ومعجزتان نيرتان.

پوه سه: چي كلمه د الى متعلق ده په محذوف سره اى مرسلاً بهما الى فرعون وجماعته اى القبط.

فائده: من ربک صفت دی د برهانان اى كائنان من ربک او الى فرعون يا صفت بعد الصفت دی د برهان يا استيناف دی متعلق په محذوف پوري دی اى اذهب بهما الى فرعون وملائه.

إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٣٢﴾

په تحقيق دوی وه او دي يو قوم چي په اعلی درجه کي د فسق دي چي فرعون د خدايي دعوی کړي ده او قوم دده يې عبادت کوي، دا جمله علت دی د موسیٰ په راسلت سره ودوې ته ای انهم احقاء بالرسالة اليهم.

قَالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾

موسیٰ وويل ما د فرعون د قوم يو سړی وژلی دی، چي اشاره يې و هغه قبطي ته وه چي د اسرائيلي سره يې جنګ ؤ او موسیٰ په سوکه وواهه هغه مړ سو کما مر في صدر القصة، نو زه بېرېږم چي ما به قتل کړي يعني قبل اداء الرسالة اليهم.

پوه سه: چي کسره د نون عوض دی د ياء محذوفي ای يقتلوني.

وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي

او زما د ورور هارون ژبه يې خلاص ده تر ما په خبرو کي او تبليغ کي، ولي د موسیٰ په ژبه کي عقده وه په سبب د هغه سکروټي چي ده خولې ته اچولې وه کما مر، نو هارون هم رسول کړه د ما سره چي زما کومکي (مرستيال) سي په وخت کي د تبليغ د رسالت.

إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾

زه بېرېږم (په سبب د بندو بندو خبرو چي څه لقنت د ژبې يې باقي ؤ) دوی به تکذيب وکړي زما.

پوه سه: چي بعض قراء يې په اظهار د ياء وايي يعني تکذبوني او بعض قاريان يې په حذف د ياء وايي ويجعلون الكسرة دليلاً على المفعول المحذوف كما في المصاحف المطبوة

قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا

خدای ﷻ ورته وويل چي ژر دی چي به ستا تقويه وکړم ستا په ورور هارون سره او هغه به هم رسول وګرځوم، چي هارون په دغه وخت کي په مصر کي ؤ، او موږ به وګرځوو غلبه او حجت پر دښمنانو.

فائده: شدة العضد په ايت کي مستعار دی د تقويت لپاره ، ولي چي په شدت ديد قوت د سړي دی په اکثر مزاولة الاعمال کي کما يدل عليه التجربة.

فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِآيَاتِنَا أَنتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾

نو فرعون دوی نسي رسېدلای يعني فرعون او دده قوم، تاسي ته په ضرر سره چي تاسي دي د مکر سره مخامخ کړي، تاسي دوه او هغه څوک چي ستاسي متابعت کوي غالبين به ياست پر فرعون او پر من اتبعوه.

درويش وايي: چي دا خو د موسیٰ او د هارون عليهما السلام د رسالت حال ؤ، پاته دا خبره ده چي موسیٰ ع له طور څخه برابر مصر ته روان سو او اهل او عيال يې پر ډاګ پرېښول او سره ددې چي موسیٰ ع چي پر طور اور نما مانندہ شی وليدی دوی ته يې وعده ورکړه په دې سره چي اني آنست نارًا تر اخيره پوري، دا خو هيڅ امکان نه لري چي اهل او عيال او پسونه او ښځه هم په حال د طلق وه يعني د عيال زېږېدلو په حال کي وه، نو بعض علماء وايي چي دی راستون سو او مانيه چي يې لنګه سوه، دا هغه او مينځه او شپانه بيرته د شعيب ع کره واستول، دا هم ډېره بعيده خبره ده، ولي د موسیٰ ع ورور په مصر کي ؤ او مور يې هم ژوندۍ وه او خور يې هم، موسیٰ ع څرنګه په دوه لاسه او دوو پښو مصر ته ووتی د تبليغ د فرعون او د قبط وخت وروسته ؤ کما سيئاتي، نو صحيح خبره داده چي موسیٰ ع سره د اهله او دوو زامنو او د شپانه او پسو چي شعيب ع وه لور ته ورکړي وه په ډېر عزت مصر ته روان سو چي د ورور، مور او خور سترګي په خنکي سي، مور به خپل مړور ويني او خور به خپل ورېندار ويني او هارون به هم خپل ورېندار ويني نو خوشالي به يې يو په سل سي، نو موسیٰ ع په داغسي آب وتاب مصر ته راهي سو، بعض ملايان وايي چي د موسیٰ اهل و عيال وغيره پر هغه ځای وه سهار بعض پونده وو دوی وپېژندل او د شعيب ع کور ته يې ورسول، دا روايت که څه هم په بل ځای کي ما راوړی دی لکن اشد ضعفًا دی، والصحيح الذي يقتضيه العقل خصوصًا عقل د موسیٰ رسول الله چي تقاضا کوي او غيرت انساني هم ددغه سره پوره سمون خوري، دغه روايت چي فقير وويل والصحيح خبره داده الخ.

سوال: دا خبري په قرآن مبارک کي ولي نسوې ذکر؟

ځواب: مقصود بالذات خو په دې ځاى کي رسالت د موسٰى او د هارون عليهما السلام وفرعون ته دى دا نوري خبري د توابعو څخه وې، نو د قرآن مبارک د ايجاز سره سم توابع په حيز د التواء پاته سوه والله اعلم والتفكر في ماقلنا مشروط، معاندان دي د عناد د سترګو څخه کار نه اخلي، هذا ما عند الفقير.

فَلَمَّا جَآءَهُم مُّوسَىٰ بِـَٔايَٰتِنَا بَيِّنَٰتٍ

پس هغه وخت چي ورغلی موسٰی (دا جمله معطوف ده تقديره فجاء موسٰى الى فرعون وقومه) زموږ په آياتو واضحاتو سره چي دلالت يې پر صدق د موسٰی په دعوه کي د رسالت چي عصاء او يد بيضاء ؤ په ابتدائي حالت کي، که څه هم نوري معجزې د تبليغ د زمانې په اوږدو کي هم ورښکاره کړې.

سوال: ضمير د جاء يې مفرد راوړی او سره ددې چي هارون خو هم رسول؟

ځواب: په سوال او ځواب کي خو موسٰى خبري کولې او هارون[۴] يې معاون ؤ، نو د اصل په سبب يې ضمير مفرد راوړی داسي نه ده چي هارون[۴] نه ؤ ورسره.

قَالُوا۟ مَا هَٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّفْتَرًى

نه دی دغه عصاء ونحوه مګر جادو دی يعني موسٰى د ځان څخه دا سحر کاري کړی دی او په درواغو يې و خدای ته منسوبوي، او يا معنی داده چي دا کار د موسٰى موصوف په افتراء سره دی لکه نوري انواع د سحر چي ټولي درواغ دي.

سوال: هذا يې ولي مفرد راوړی او سره ددې چي په اول وهلت کي خو موسٰى عصاء او يد بيضاء دواړه ورښکاره کړه؟

ځواب: افراد په سبب د تاويل په ماجاء به موسٰى.

وَمَا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِىٓ ءَابَآئِنَا ٱلْأَوَّلِينَ ۝٣٦

نه دی اورېدلی موږ دا سحر او دعوی د نبوت ورسره زموږ په پلرو او نيکه ګانو چي ترموږ دمخه تېر سوي دي.

وَقَالَ مُوسٰى رَبِّيْٓ اَعْلَمُ بِمَنْ جَآءَ بِالْهُدٰى مِنْ عِنْدِهٖ

وویل موسیٰ چي رب زما خبر دی (نو صیغه د تفضیل لپاره نه ده) په هغه چا چي راتګ یې کړی وي په هدایت سره یعني په حق سره چي توحید دی له جانبه څخه د هغه خدای ﷻ یعني خدای په دې خبر دی چي زه پر حق یم او تاسي پر باطل یاست چي وروسته تر لیدلو د آیاتو بیناتو هم انکار کوئ، او ستاسي په زړو کي خو یقین دی لکن د تکبر او د علو د لاري انکار کوئ.

پوه سه: چي جمله د وقال موسیٰ معطوف ده علی قالوا ماهذا آه، د من جاء بالهدیٰ څخه د موسیٰ ؑ ځان مراد ؤ.

وَمَنْ تَكُوْنُ لَهٗ عَاقِبَةُ الدَّارِؕ اِنَّهٗ لَا يُفْلِحُ الظّٰلِمُوْنَ ﴿۳۷﴾

او په هغه چا چي ده لره عاقبت محموده وي په دار الآخرة کي، او بیضاوي وایي چي مراد له دار څخه دار الدنیا دی او له عاقبت څخه مراد جنت دی لان الدنیا مزرعة الآخرة، او بعض محققین وایي چي لفظ د عقبی او د عاقبت مایعقب الحسنات چي وروسته پیدا کېږي تر نېکو عملو من الثواب والجنة ونعیمها، او لفظ د عقاب او عقوبة او معاقبة چي وروسته تر بدو اعمالو کېږي ویترب علیها من العذاب بقدر الجنایة ته وایي، کریمه: والعاقبة للمتقین، کریمه: ونعم عقبی الدار، کریمه: هو خیر ثوابًا وخیر عقبیٰ، کریمه: شدید العقاب، کریمه: وان عاقبتم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به، وهذه الآیات للعاملین في الدنیا السیئات.

``اِنَّهٗ لَا يُفْلِحُ الظّٰلِمُوْنَ`` په تحقیق فلاح نسي پیدا کولای یعني خلاصون له عذاب څخه د دنیا او آخرت نسي پیدا کولای کافران.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يٰٓاَيُّهَا الْمَلَاُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرِيْ

او وویل فرعون ای زما جماعت او قوم او سردارانو، نسته ما لره علم ستاسي لپاره پر معبود بېله ما څخه، یعني چي موسیٰ وایي چي خدای ته نه یې خدای ﷻ بل ذات مقتدر دی او زه یې رسول یم، دروغ وایي.

فائده: دا خبره فرعون هلته وکړه چي ساحران یې د معارضې او د مقابلې د

موسیٰ[۴] راغوندنه کړي وه او ددې خبرې د فرعون او د هغې خبره دده انا ربکم الاعلی تر منځ څلو پښت کاله تېر سوي وه؛

درویش وایي: چي فرعون دومره دسیسه قوم ته جوړه کړې وه چي داسي یې وویل چي نفي د علم یې وکړې پر بل خدای بې ځانه، او نفي د وجود د بل خدای یې نه وکړې یعني داسي یې نه وویل لیس لکم الله غیري، او د علم نفي خو نفي لره وجود نه دی مستلزم ضمنًا، دده دا شیطاني چم ښکاره کړی چي زه منصف یم که ما پر بل خدای ﷻ علم درلودای لکه موسیٰ چي وایي ما به یې هم متابعت کړی وای او ایمان به مي پر راوړی وای.

فَأَوۡقِدۡ لِي يَٰهَٰمَٰنُ عَلَى ٱلطِّينِ

بل که اور ای هامان (هامان د فرعون وزیر مشاور ؤ) پر ختو باندي یعني پخې خښتي راجوړي کړه، بعض علماء وایي چي اول سړی چي په پخو خښتو یې بناء کړې ده او د پخو خښتو صنعت یې جاري کړی دی فرعون ؤ.

فَٱجۡعَل لِّي صَرۡحٗا لَّعَلِّيٓ أَطَّلِعُ إِلَىٰٓ إِلَٰهِ مُوسَىٰ

یوه مناره ډېره بلنده (والتنوین للتعظیم) ده چي وویل ما علمت لکم الآیة چي معنا یې داوه چي په مځکه کي بېله مابل خدای نسته، نو چي موسیٰ وایي چي زما رب خالق السمٰوات دی، نو په اسمانو کي به وي زه به مړ کړم نعوذ بالله، بعض علماء لکه مظهري وایي چي فرعون دهري ؤ چي نسبت د ممکناتو یې واجب الوجود ته نه کاوه او دا یې عقیده وه چي یو څوک پر یو ولایت غالب راسي هغه اله د هغه مرز دی او مستحق د عبادت دی آه.

درویش وایي: چي دا توجیه منافي ده لقوله تعالی: وجحدوا بها واستیقنها انفسهم، دوی یعني فرعون او قبط انکار وکړی له آیاتو څخه د موسیٰ او یقین درلودی ددوی زړو یعني چي د موسیٰ آیات او معجزات سحر نه دی انکار یې صرفًا تعنتًا او تکبرًا او عنادًا ؤ، دا خبره چي زه اسمان ته خېژم او هورې که بل خدای وي زه جنګ ورسره کوم، نعوذ بالله من ذالک تلبیسًا او تمویها پر قوم کوله، په تفسیر الاسئلة القحمة کي وایي: لایظن ان فرعون کان شاګا في عدم

استحقاقه لدعوی الالٰهية اذ يعلم في نفسه من الحاجات ومحل الافات او اله خو بايد مستغني من كل الوجوه او له آفاتو څخه مبراء وي لكن كان معاندًا في دعوی الآلية من غير اعتقاد له في قلبه كمامر في الآية الواردة قريبًا، نو دي توجيه ته د مظهري رحمه الله څه ضرورت ؤ او څرنګه صحيح کېږي؟

وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٣٨﴾

او زما پر موسیٰ ظن غالب دادی چي دی د کاذبانو له ډلې څخه دی يعني په دې خبره کي چي مځکي او اسمانو لره معبود بالحق سته، بغوي رحمه الله وايي چي اهل التفسير وايي چي هامان سمدلاسه کارکونکي بنايان پنځوس زره سره جمع کړل سویٰ د اتباعو او مزدورانو او د پخو خښتو د جوړونکو، نو کارونه ډېر په چټکۍ روان وه، بعض نجارانو به لرګي تراشل، او بعضو به کچ جوړول بعضو به مېخونه پر ويشتل حتی دا مناره او صرح يې دومره لوړه کړه چي هيڅ چا پر روی زمين او نه بنيان د مخلوق ليدلې وه، اراد الله عزوجل ان يفتنهم فيه، او پر موسیٰ او هارون عليهما السلام ددې منارې د جوړولو لوی پرتم او غم ؤ، ولې چي کارونه چي يې کول په بني اسرائيلو يې کول.

درويش وايي: چي د بعض مفسرينو څخه روايت دی چي جګوالی ددې منارې يا قصر يا صرح پنځه زره ګزه ؤ او عرض يې درې زره ګزه ؤ، سبب د عرض مذکور دادی چي دومره عرض نه وي پر دومره طول انسان نسي درېدلای، او ځينې د خښتو يې په داخل کي وې او ځای پر ځای يې د روښا لپاره د ښيښو روښندانونه وه، مظهري وايي چي دا قصر چي تکميل سو د مظهري لفظ دادی چي فرعون او قوم دده پکښې وختل.

درويش وايي: چي مراد له قوم څخه بعض اشراف د قوم دي، او کاشفي رحمه الله وايي چي د فرعون طاغي دا ګمان ؤ چي زه چي ددې منار سر ته ورسېږم نو به اسمان نژدې وي، لکن دی چي د منار سر ته ورسېدی آسمان هغومره لېرې ښکارېدی لکه د مځکي څخه، يوه غشي ويشتونکي ته يې وويل چي لوړي خواته غشي وله، هغه چي به غشی وويشتی د لوړي خوا څخه به په قدرت د خدای جل جلاله په وينو ککړ راشوه سو، فرعون وويل چي نعوذ بالله، د موسیٰ خدای مي قتل کړ، فرعون سره د ملګرو مځکي ته راغلی او دا اعلان يې په مځکه کي هم وکړ،

فرعون چي مځکي ته راغلی خدای پاک جبرئیل[٤] امر کړی چي ورسه دا مناره او صرح په خپلو وزرو ووهه چي ټوټې ټوټې سي، جبرئیل[٤] چي قصر وواهه یوه ټوټه یې په دریاب کي ولوېدل، او بله ټوټه پر لښکرګاه د فرعون ولوېدل چي په زرو قبط پکښې مړه سوه، او بله ټوټله د مغرب پر خوا چي هغه بنایان او مزدوران پکښې وه چي د منار په کار کي یې برخه اخستې وه، هغه یې ټوله کشتار کړه، یعني هغه کسان چي پر دین د فرعون وه، او بني اسرائیل که څه هم په کار کونکو کي وه لکن هغه په خپل قدرت خدای جل جلاله ځندي وساتل.

دروېش وایي: چي دا بیان ټوله چي ما وکړی له دغو تفاسیرو څخه ماخوذ دی تفسیر روح البیان، تفسیر مظهري، تفسیر حسیني، تفسیر زاد المسیر وتفسیر فتح الرحمان، تفسیر البغوي، واما روح المعاني ففي تفسیر هذه الآیة تقدم رجلاً ویؤخر اخرٰی، ولله العلم جمیعًا.

پوښتنه: څه حکمت د حکیم مطلق ؤ چي فرعون چي د صرح څخه راکښته سو او خلګو ته یې دا ګمراه کن اعلان وکړی نعوذ بالله من ذالک چي قتلت اله موسٰی تر هغه وروسته خدای جل جلاله جبرئیل ته وویل چي منار په بل تعبیر صرح په بل تعبیر قصر په وزرو وواهه چي ټوټې ټوټې سي کمامر بیانه آنفًا چي فرعون او مشران د قوم دده په منار کي وه د څه حکمت لپاره یې جبرئیل نه کړی امر چي منار ټوټې ټوټې کړه چي فرعون او مشران دده د قوم پکښې مردار سوي وای؟

ځواب: حکمت الهي یو دا ؤ چي پر فرعون بل غم راسي او دی په خپلو سترګو ووېني چي په لښکرګاه کي دده پر زرو عسکرو د هلاک پرده اواره سوه، او بل حکمت دا ؤ چي په خپلو سترګو ووېني چي هغه بنایان او مزدوران چي دده دین یې پالی ټوله هلاک سوه، او بني اسرائیل که څه هم جبرًا د فرعون له خوا په دغو مزدورانو کي شامل وه هغو ته هیڅ ضرر ونه رسېدی، او بل حکمت دا ؤ چي فرعون که جاهل مطلق نه وای، دا به یې معجزه د موسٰی[٤] ګڼلې وای او ایمان به یې راوړی وای.

وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ

او طلب د کبر او لوړتیا وکړی فرعون او قوم دده په مځکه کي چي ده ځان و خلګو ته اله معرفي کړی او خلګو یې عبادت شروع کړی او کاوه یې، لکن دا

كبرياء دده ناحقه وه ولي چي كبرياء بالحق د هغه چا صفت دی چي نه تر ده لوړ وي او نه دده مثل وي بلكې تر ټوله تر ده دون وي، وما هو الا الله الجبار المتكبر خالق كل ماسواه ج وعظمت قدرته لا اله الا هو.

وَظَنُّوٓا أَنَّهُمۡ إِلَيۡنَا لَا يُرۡجَعُونَ ۝٣٩

او ددوی دا گمان ؤ چي دوی به موږ ته يعني زموږ و حساب ته حاضر نه سي اى في يوم القيامة لانهم كانوا منكرين عن البعث بعد الموت.

فَأَخَذۡنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذۡنَٰهُمۡ فِي ٱلۡيَمِّۖ فَٱنظُرۡ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلظَّٰلِمِينَ ۝٤٠

نو موږ ونيوی دی او دده قوم قبطيان ټوله او وه مو غورځول درياب ته چي ټوله غرق سوه كمامر قصته غرقهم، دا خطاب عام دی، وګوره ايها النظر بنظر العبرة چي څرنګه سو پای د ظالمانو چي فرعون او قوم وه.

درويش وايي: چي دا عبرت ؤ د حاضرينو د هغې زمانې چي بني اسرائيل قوم د موسیٰ وه، الذين آمنوا به، او عبرت دی د وروسته كافرانو د نړۍ چي دوی د تاريخ په پاڼو كي دا قصه مطالعه كړي.

وَجَعَلۡنَٰهُمۡ أَئِمَّةً

او ګرځولي دي موږ دوی مقتديان د اهل ضلال چي هغه به يې باعثه كول پر كفر، يا معنی داده چي دوی مو ګرځولي رئيسان په دنيا كي باعطاء الجاه والجلال، كريمه: ان الانسان ليطغى ان رآه استغنیٰ.

يَدۡعُونَ إِلَى ٱلنَّارِۖ وَيَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ لَا يُنصَرُونَ ۝٤١

چي دوی دعوت وركاوه خلكو ته د دخول په اور كي چي دوږخ دی (لان الدعوة الى الكفر دعوة الى النار "يدعون الى النار" صفت د ائمة دی) او په ورځ د قيامت ددوی سره كومک نه كړل كېږي، يعني چي له اوره دي خلاص كړي نه په شفاعت او نه په زور.

وَأَتۡبَعۡنَٰهُمۡ فِي هَٰذِهِ ٱلدُّنۡيَا لَعۡنَةًۖ

او پسې كړی موږ په دوی پسي لعنت په دې دنيا كي يعني ښرل د رحمت څخه

وایضًا یلعنهم الله والملائکة والمؤمنون، دا جمله عطف ده پر جعلنا باندي.

وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ هُمْ مِّنَ الْمَقْبُوْحِيْنَ ﴿۴۲﴾

او په ورځ د قیامت فرعونیان هم له ډلې څخه د بدو بندګانو دي.

فائده: لفظ د یوم منصوب دی په مقبوحین سره، د مقبوحین ترجمه بعض مفسرین په ملعونین سره کوي، او بعض په مبعدین من رحمته تعالی العامة او ابن عباس رضي الله عنه یې ترجمه په قبیح الوجوه سره کوي چې مخان به یې تک تور وي او سترګې به یې تکي شنې وي، وهذا اقبح کون الوجوه.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوْسَى الْكِتٰبَ مِنْۢ بَعْدِ مَآ اَهْلَكْنَا الْقُرُوْنَ الْاُوْلٰى

لام جواب د قسم محذوف دی ای والله قد اتینا موسیٰ ته کتاب چې تورات دی، وروست تر دې چې مونږ هلاک کړه (کلمه د ما مصدریه ده ای بعد اهلاکنا) د مخه اهل قرون یعني قوم نوح، قوم هود، قوم صالح قوم لوط علیهم السلام وغیرهم.

بَصَآئِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَّرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُوْنَ ﴿۴۳﴾

"بصائر" حال دی له کتاب څخه ای حال کون الکتاب سبب البصائر (بحذف المضاف)

پوه سه: چې بصائر جمع د بصیرة ده وهي نور الهي چې د دوی زړونه حقائق د شیانو په ویني من الواجب والممکن والانبیاء والرسل والدین الحق او تمیز د حق او باطل کولای سي بقدر الطاقة البشریة، کریمه: لایکلف الله نفسًا الا وسعها "وهدًی" مصدر دی حمل یې مبالغةً پر کتاب باندي دی یعني چې دوی په هغه کتاب سره لار پیدا کولای سي وصلاح ته د معاش او معاد "ورحمة" ای حال کون الکتاب طریقًا الی نیل رحمة الله چې دوی متابعت د هغه کتاب وکړي د رحمت حمل هم مبالغةً دی "لعل" په معنی د لام کی دی ای لکی یتذکروا چې دوی به پند واخلي د دې کتاب په علم سره، کریمه: انما یخشی الله من عباده العلمآء.

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ

او ته نه وې یا محمد صلی الله علیه وسلم پر جانب غربي د موسیٰ وهو الطور، قتاده او سدي رحمهما الله

وایي چي بجانب الغربي من جبل الطور او کلبي وایي بجانب الوادي الغربي.

پوه سه: چي ددې مفسرینو غرض دادی چي اضافت د جانب و غربي ته اضافت د صفت و موصوف ته نه ده بلکې موصوف محذوف دی وهو الجبل او الوادي، ابن عباس رضی الله عنه وایي یرید حیث ناجي موسیٰ ربه والخطاب لرسول الله ﷺ کمامر في الترجمة یعني ماکنت یامحمد حاضرًا.

إِذْ قَضَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَى ٱلْأَمْرَ وَمَا كُنتَ مِنَ ٱلشَّٰهِدِينَ ﴿٤٤﴾

هغه وخت چي حکم ورکړی موږ ده ته د رسالت او د تبلیغ و فرعون ته وقومه، او نه وې ته د حاضرانو د وحي و موسیٰ ته او علی الوحي الیه وهم السبعون الذین اختارهم من قومه للعذر عن عبدة العجل چي د حضور په سبب دا حال بیانوي بلکې ستا ددې قصې بیانول بالغیب دي لایمکن الاطلاع علیه الا بالوحي فهذا الاخبار المطابق للتورات معجزة وبرهان علی صدق دعواک الرسالة، ځکه په دې قول یې استدراک وکړی.

وَلَٰكِنَّآ أَنشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ ٱلْعُمُرُ

"ای رجالاً مقارنین في کل عصر" او اهل قرون بحذف المضاف ان کان بمعنی الازمنة، نو ډېر عمرونه پر دوی تېر سوه چي زمانه د فترة الرسل یې بولي چي علوم شرائع سره زاړه سي او د شرائعو تغییر هم رونما سي، او خدای ﷻ پیدا کړه قرون بعد القرون، نو موږ تا ته وحي وکړې او د قرون اختلاف ستا په رسالت سره دفع سو چي ستا ثبوت د رسالت په دې اخبار بالغیب سره و اوج ته د قبول عند ذوی العقول ورسېدی، نو کفار د قریشو ولي ستا له رسالت څخه انکار کوي، او دوی ته دا معلومه چي ته د هغه سړی نه وې چي حاضر وې فاخبارک عن ذالک انما هو بسبب الوحي وصاحب الوحي لایکون الا الانبیاء؈، والحاصل چي ستا د موسیٰ؈ تر منځ ډېر قرون تېر سوه چي او عمرونه د راز پر خلګو قرنًا بعد قرن او د خلګو تر منځ اختلافات هم ډېر سوه، نو حال ددې تقاضا وکړی چي شرع جدید مابین ته راسي، فاوحینا الیک.

فائده: اصلي مستدرک په لکن سره خو اوحینا الیک دی او هغه یې حذف کړی په سبب د هغه چي انشاءنا قرونًا فتطاول آه په ځای کي د اصل مستدرک

راوړی، روح البيان، روح المعاني، مظهري، بيضاوي او بغوي رحمهم الله ددې آيت داسي ترجمه کړې ده چي خدای جل جلاله د موسیٰ او دده د قوم څخه ډېري وعدې اختسي وې په باره کي د محمد ﷺ والايمان به، نو چي پر بني اسرائيلو عمرونه ډېر تېر سوه او پيدا سوه په دوی کي قرون بعد القرون نسوا تلک العهود (دوی هېر کړه هغه وعده) وترکوا الوفاء بها، بغوي رح وايي چي نو معنا ددې آيت داسي ده چي ته نه وې حاضر په هغه وخت کي چي خدای جل جلاله وايي چي موږ وعده اخستې وه د موسیٰ ع او د قوم څخه دده ستا په باره کي يعني چي تاسي به ايمان پر راوړې او تصديق به يې کوئ، او ددې نبوت غوښتنه ستا له جانبه څخه هم نه ده لکن موږ ته نبي کړې تفضلاً ابتدائيًا يعني چي ستا د خوا هيڅ طلب نه ؤ آه.

وَمَا كُنتَ ثَاوِيًا فِىٓ أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِنَا

او ته نه وې مقيم په اهل مدين کي لکه موسیٰ او شعيب ع چي هورې وه، ولي ستا او د موسیٰ تر منځ په سوو کلونه تېر سوي دي، مقاتل رح وايي چي معنی د آيت داده چي نه وې حاضر په اهل مدين کي چي ته دي د موسیٰ او شعيب ع کارنامې او حالات ديده وشنيده واهل مکه ته بيانوې.

وَلَٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٤٥﴾

لکن موږ يو استونکي ستا و اهل مکه ته بل الی سائر الناس الی يوم القيامة بالمعجزات واخبار المغيبات اليک بالوحي، او که ته رسول نه وای او امم ماضيه حالات التي منها قصة موسیٰ وشعيب عليهما السلام تا و کفارو ته د مکې نسوای کولای، خصوصًا چي نبي امي هم يې چي تاريخ دان هم نه يې چي اهل مکه تو هم ددې وکړي چي ته تاريخونه مطالعه کوې او موږ ته دا خبرونه وايې فعلم علمًا بدهيًا انک رسول الله والاخبار بالمغيبات من جانب الله تعالى بالوحي اليک فکيف عمی بصيرة اهل مکة من قبول رسالتک.

وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا

او نه وې ته په ناحيه د کوه طور چي خدای پاک په هغه ځای کي د موسیٰ سره خبري کولې، چي موږ ناري کړې و موسیٰ ع ته.

پوښتنه: دا آيت د دمخه آيت تکرار نه دی؟
ځواب: تکرار نه دی ولې چې د مخنۍ آيت په وخت د نبي ګرځولو د موسیٰ ؑ ؤ لکه د قصې په ابتداء کې چې تېره سوه، ان يا موسیٰ اني انا الله رب العالمين آه، او دا آيت په وخت کې د اعطاء التورات دی لکه په بل آيت کې چې راغلي دي خذ الکتاب بقوة يعني تورات په جد او اجتهاد سره، لکن د روح البيان پر تفسير د دې آيت سوال د تکرار وارد دی، ولې چې روح البيان يې داسې تفسير کړی دی ای وقت ندائنا موسیٰ اني انا الله رب العالمين واستنبائنا اياه وارسلنا الی فرعون انتهی.
درويش وايي: چې مظهري په دې مقام کې په روايت وهب بن منبه رح راوړی دی چې موسیٰ ؑ خدای ﷻ ته وويل چې محمد ﷺ په ما ووينه، خدای پاک ورته وويل چې ته د هغه تر زمانې نسې رسېدلای، که ستا خوښې وي زه به يې امت ته ورنارې کړم او د هغو اصوات به په تا واورم، قال نعم موسیٰ ؑ ورته وويل هو خوښه مې ده، قال الله تبارک وتعالی يا امة محمد فاجابوا من اصلاب الاباء، وقال ابو زرعة بن عمرو بن جرير رح، نادی يا امة محمد ؑ قد اجبتکم قبل ان تدعوني واعطيتکم قبل ان تسئلوني، وروی عن ابن عباس رض قال الله تعالی يا امة محمد فاجابوا من اصلاب الاباء وارحام الامهات لبيک اللهم لبيک ان الحمد والنعمة لک والملک لاشريک له، قال الله تعالی يا امة محمد ان رحمتي سبقت غضبي وعفوی عقابي قد اعطيتکم من قبل ان تسئلوني وقد اجبتکم من قبل ان تدعوني وقد غفرت لکم قبل ان تعصوني من جاء يوم القيامة بشهادة ان لا اله الا الله وان محمداً عبده ورسوله دخل الجنة وان کان ذنوبه اکثر من زبد البحر، انتهٰی قول وهب بن منبه رح.
درويش وايي: چې دا حديث نه بخاري او نه مسلم راوړی دی او نه اصحاب السنن الاربعة او نه بغوي او نه حاکم او نه بل کتاب معتبره د حديثو، والله اعلم.

وَلٰكِنْ رَّحْمَةً مِّنْ رَّبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَّآ اَتٰهُمْ مِّنْ نَّذِيْرٍ

او لکن موږ پر تا رحم وکړی چې تا ته مو وحي درواستولې او ته مو رسول وګرځولې او پر غيب د احوالو د سابقو امتو مو تا ته اطلاح درکړه الی غير ذالک من الفضائل... ع:. آن چه خوبان همه دراند تو تنها داری.

"ولکن رحمةً من ربک" مفعول مطلق د فعل محذوف دی ای رحمناک رحمةً آه "لتنذر" چي ته وبېروې (حرف جر متعلق دی په هغه فعل پوري ای رحمناک) هغه قوم چي عبارت د قريشو د مکې دی، چي دوی ته نه دی راغلی يو بېرونکی (ما آتاهم صفت د قومًا دی او کلمه د من زائده ده لاستغراق النفي)

مِّنۡ قَبۡلِكَ لَعَلَّهُمۡ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾

تر تا دمخه، لعل په معنی د لام کی دی ای لکی يتذکرون چي دوی به پند واخلي او ايمان به راوړي په توحيد سره او ستا په نبوت سره.

پوه سه: چي اهل مکه ته هيڅ نبي نه ؤ راغلی تر اسماعيل عليه السلام وروسته او موسٰی او عيسٰی عليهما السلام و بني اسرائيلو ته استول سوي وه لا الی العرب.

وَلَوۡلَآ أَن تُصِيبَهُم مُّصِيبَةُۢ بِمَا قَدَّمَتۡ أَيۡدِيهِمۡ

پوه سه: چي ضمير د هم راجع دی و اهل مکه ته، والمصيبة العقوبة ته وايي، په فارسي يې ترجمه داده، واگر نه آن بودی که بديشان رسيدی عقوبت رسنده، بما قدمت آه" يعني په سبب د کفر او معاصيو چي دوی دمخه کړي دي.

سوال: کفر او شرک خو د زړه او خولې کار دی او معاصي خو لکه کذب او بهتان، او غيبت د ژبې کار دی او سرقه يا قتل خو د پښو او د لاسو دواړو کار دی، نو نسبت د کفر او نورو ګنهو يوازي و لاسو ته څرنګه وسو؟

ځواب: لاسو نه اقوٰی د آلاتو دي چي په هغو سره عمل کوي او په اکثرو افعالو کي کومک ته د لاسو ضرورت سته فلهذا اسند الکل الی الايدي، نو دا اسناد تغليبًا دی، تدبر.

فَيَقُولُواْ رَبَّنَا لَوۡلَآ أَرۡسَلۡتَ إِلَيۡنَا رَسُولٗا

دوی به وايلای ای پروردګاره! ولي دي نه را استاوه موږ ته يو رسول چي رسالت يې په معجزاتو ثابت وای "فيقولوا" عطف دی پر تصيبهم داخل دی لاندي تر حکم د لولا الامتناعية.

پوه سه: چي مدار د امتناع جواب د لولا هم دغه يقولوا دی لا امتناع المعطوف عليه چي اصابة العقوبة دی ولي چي هغه متمنع نه دی.

سوال: نو ولي يې ان تصيبهم د لو لا امتناعية سره متصل راوړی؟

ځواب: ددې لپاره چي اصابة المعصيبة دوی ته سبب دی ددې قول ددوی ''ربنا'' لولا حرف حرف تخصيص دی په معنی د هلا.

فَنَتَّبِعَ اٰيٰتِكَ وَنَكُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿۴۷﴾

نو موږ به متابعت کړی وای د هغو آياتو چي پر لاس دده ښکاره سوي وای، يعني ايمان به مو راوړی وای (وهذا جواب لولا الثانية) او موږ په ګرځېدلي وای له ډلې څخه د مؤمنانو بالتوحيد والرسالة او له اصابت څخه د عقوبت به خلاص وای، وجواب لولا الاولی چي امتناعيه دی محذوف دی لدلالة الحال عليه، والحاصل لولا قولهم هذا المذکور ربنا لولا ارسلت آه عند اصابة عقوبة جناياتهم التي قدموها ما ارسلناک، دا جواب د لولا دی، ته به مو نه وراستولای يعني بېله ستا د ارساله به مو دوی ته عقوبت د جناياتو ددوی ورکړی وای، لکن په دې صورت کي دوی حتمًا او خامخا دغه خبره کوله، يعني ربنا لولا ارسلت آه، نو له دې سببه مو ته يا محمد ﷺ وروا ستولې چي قطع د عذر ددوی وسي او اقامت د حجت پر دوی راسي، وهذا نظير قوله تعالی ''لئلا يکون للناس علی الله حجة بعد الرسل'' يعني وروسته تر را استولو د رسولانو دوی و خدای ﷻ ته هيڅ عذر نسي ويلای، فتدبر غاية التدبر لان فهم معنی هذه الآيات موقوف علی العقليات وفهم معنی لولا الامتناعية وجوابها.

فَلَمَّا جَآءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا

چي راغلی و کفارو ته د مکې بلکې ټولو عربو ته حق چي قرآن مبارک دی يا محمد ﷺ دی چي دده تائيد کوي قران معجز ''کريمه: لو کنتم في ريب مما نزلنا علی عبدنا فاءتوا بسورة من مثله الآية'' زموږ له جانبه څخه ای بامرنا ووحينا، اشاره په عندنا ودي ته ده چي عليه الصلوة والسلام ومقام ته د عندية رسېدلی دی، کذا في کشف الاسرار.

قَالُوْا لَوْلَآ اُوْتِيَ مِثْلَ مَآ اُوْتِيَ مُوْسٰى ؕ

وويل، تعنتًا وعلوًا وتکبرًا (بعض مفسرين وايي چي دا وينا د قريشو په تعليم د يهودانو دوی وکړه) لولا په معنی د هلا دی، ولي نه دی ورکړل سوی

محمد (ﷺ) ته مثل د هغه کتاب چي موسیٰ ته ورکړه سوی ؤ یعني تورات جملة واحدة، یا مراد د آیاتو څخه عصا او ید بیضاء دي.

أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ

آیا کفر نه دی کړی خلکو په ما اوتي موسیٰ سره د مخه تر نزول د قرآن کریم.

فائده: الاستفهام للانکار، وانکار النفي اثبات، یعني کفر یې کړی دی او کلمه د واو للعطف علی مقدر تقدیره الم یکذبوا موسیٰ، هذا هو المعطوف علیه المقدر ولم یکفروا بما اوتي موسیٰ، والحاصل ان الناس قد کذبوا بما اوتي موسیٰ من قبل القرآن فکیف یطلبون منک مثل ما اوتي موسیٰ.

سوال: طلب د مثل د تورات چي یې کاوه هغه خو کفار د قریش وه او کفر د ما اوتي موسیٰ خو نورو کافرانو د موسیٰؑ د زمانې کړی ؤ، نو دا آیت څرنګه سوال د قریشو دفع کولای سي؟

ځواب: داسي یې دفع کولای سي چي کافران د زمانې د موسیٰؑ خو اهل عقل، اهل رایه او اهل مذهب وه، نو هغو چي تورات ونه مانه تاسي د هغو ابناء الجنس یاست تاسي بیا قرآن کریم ونه مانه، او کلبي رح داسي جواب ورکړی دی چي رسول اللهﷺ دعوت ورکړی قریشو ته د اسلام، قریشو بعض کسان د مکې څخه د یهودو ملایانو ته چي د احبارو په نامه یادېدل واستول چي په باره کي د محمدﷺ له دوی څخه پوښتنه وکړي او دده حالات ورته بیان کړي چي دی نبي دی او که څرنګه، احبارو د یهودانو د مدینې ورته نوشته کړه چي په دغه نامه شخص چي مولد یې مکه ده او له اولاد څخه د اسماعیلؑ دی زموږ په کتاب تورات کي وایي چي هغه سړی نبي اخیر الزمان دی، دا جواب چي قریشو ته راورسېدی، دوی له تورات څخه هم انکار وکړی، نو پر دې جواب ضمیر د یکفروا راجع دی وکفارو ته د قریشو نه و کفارو ته د موسیٰؑ د زمانې کما هو حاصل الجواب الاول، فافهم.

پوښتنه: احبارو د یهودانو د مدینې څرنګه تصدیق د علیه الصلوة والسلام وکړی، او سره د دې چي علیه الصلوة والسلام چي مدینې منورې ته هجرت وکړی اکثرو احبارو د یهودانو دده څخه انکار وکړی، او له دې څخه هم منکر سوه چي دده ذکر په تورات کي نه سته (وانما قلت اکثر احبار المدینة) یعني لا کلهم، ولي

عبد الله بن سلام او دده د اكا زامنو رض پر عليه الصلوة والسلام ايمان راوړی او دا يې ښكاره كړه چې دده ذكر په تورات كي موجود دی، وقد ورد في شان هؤلاء الاحبار المنكرين قوله تعالى: كريمه "فلما جائهم ما عرفوا كفروا به الآية" كريمه "اشتروا به ثمنًا قليلاً الآية، كريمه "يعرفونه كما يعرفون ابنايهم الآية، والاحاديث المباركة في بيان هذه المعرفة متواترة المعنى.

قَالُوا سِحْرٰنِ تَظٰهَرَا وقف

درويش وايي: چي اهل حجاز او اهل البصرة او اهل الشام دا لفظ ساحران وايي پر صيغه د تثنيه د اسم فاعل ای الساحران اهل مكة وويل دا دواړه ساحران دي، مراد يې څندي محمد او موسیٰ عليهما السلام وه، او بعض مفسرين وايي چي دا قول د اهل مكة نه دی بلكې قول دی د كافرانو د زمانې د موسیٰ ؑ او مراد له ساحرانو څخه موسیٰ او هارون ؑ دي، او قراء د اهل كوفه دا لفظ سحران وايي بكسر السين واسكان الحاء پر لفظ د مصدر كما هو في المصاحف المطبوعة اليوم.

سوال: پر محمد او موسیٰ عليهما السلام باندي حمل د سحران څرنګه روا دی، يعني حمل د مصدر دي پر ذات باندي؟

ځواب: يا حمل مبالغة دی نحو زيد عدل يا سحران يې معنی د ساحران دي يا مضاف محذوف دی، يعني ذا سحرين، او بعض مفسرين وايي چي مراد له سحرين څخه تورات او فرقان دي.

درويش وايي: چي حمل د سحران پر تورات او فرقان باندي هم هغه درې جوابه ته ضرورت لري فافهم، او دا درې توجيهات مفسرانو په دې قول كي د خدای جل جلاله في سورة البقرة لكن البر من اتقٰی كړی دی، ولي چي په هغه آيت كي هم بر مصدر دی، حمل د من اتقٰی نه دی پر صحيح، نو يا به بر په معنی د اسم فاعل وي ای لكن البار من اتقٰی او يا به مضاف محذوف وي په جانب كي د مبتداء ای لكن ذا البر من اتقی يا په جانب د خبر يعني لكن البر بر من اتقی يا بې حمل مبالغةً وي فتدبر "تظهرا" ای تعاوا يعني محمدًا و موسیٰ عليهما السلام بتوافق الكتابين ای التورات والفرقان، او يا موسیٰ او هارون عليهما السلام.

وَقَالُوٓا إِنَّا بِكُلٍّ كٰفِرُونَ ﴿٤٨﴾

او وويل اى كفار مكة او كفار زمن موسیٰ "انا بكل" تنوين عوض د مضاف اليه دى بكل واحد من محمد و موسیٰ علیہما السلام او بكل واحد من الكتابين اى التورات والفرقان وما قال المظهري رح بكل من الانبياء انتهىٰ، فليس معنى الآية لان الكلام ههنا في موسیٰ ومحمد علیہما السلام او كتابيهما، بل هذا مفهوم من خارج لان الكفر بنبي من الانبياء كفر بكل واحد منهم، وكذا الكفر بكتاب من الكتب المنزلة كفر بجميع الكتب المنزلة "كافرون" اى منكرون، مظهري وايي چي ظاهر قول د كلبي رح دى.

درویش وایي: چي كما مر بدليل سياق الكلام وبدليل الآية الآتي يو قوله تعالىٰ.

قُلْ فَأْتُوا بِكِتٰبٍ مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ هُوَ أَهْدٰى مِنْهُمَآ

ووايه ته يا محمد (علیہ السلام) تاسي راوړئ يا اهل مكة، كلمه د فاء جواب د شرط مقدر ده يعني ان كفرتم بالكتابين القرآن والتوراة، او تاسي دا ويل چي دواړه سحر دى، نو تاسي رواړئ يو كتاب له جانبه څخه د خداى جل جلاله، چي هغه كتاب پر ډېر هدايت وي تر مما اوتي محمد وموسیٰ علیہما السلام من التورات والقرآن.

سوال: قرآن او تورات خو دمخه نه دي ذكر سوي، نو قبل الذكر اضمار څرنګه صحيح دى؟

ځواب: د كلام د سوق څخه فهمېږي فافهم.

أَتَّبِعْهُ إِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِينَ ﴿٤٩﴾

"اتبعه" مجزوم دى جواب د امر دى يعني فاتوا يعني انت آتيتم بكتاب اهدى زه بې متابعت وكړم، كه تاسي صادق ياست په دې دعوه كي چي فرقان او تورات سحران دي، او محمد او موسیٰ علیہما السلام ساحران دي، وجواب الشرط مفهوم من قوله فاتوا.

درویش وایي: چي دا شرطونه چي قرآن مبارك په دې آيتو كي كفارو ته مكې بيان كړه لپاره د الزام ددوى دى.

سوال: علیه الصلوة والسلام په کذب کي ددوی شک نه ؤ، نو په صدق کي ددوی حرف الشرط ځرنګه راوړه سو یعني ان کنتم صادقین؟

ځواب: حرف شرط لپاره د تهکم دی بهم فافهم.

فَإِن لَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ ۚ

که دوی اجابت ستا د طلب د اتیان بکتاب الاهدی ونه کړی یعني ان لم یاتي بکتاب اهدی، فاعلم نو ته پوه سه چي پر دوی د حجت ویلو لاربنده سوه، او ملزم یعني د دلیل د لاري ملامت سوه، نو دوی چي دوی متابعت نه کوي مګر نه د خپلو خواهشاتو نفسیهٔ چي کبر او لویي هم ورسره ده، ولي که یې دلیل درلودای ویلي به یې وای.

وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِّنَ اللَّهِ ۚ

الاستفهام للانکار یعني نسته لوی ګمراه تر هغه چا چي متابعت کوي د هواء یعني تعنتًا وعنادًا وتکبرًا بیله هدایته د خدای ﷻ.

سوال: ددې قید فائده څه ده، ولي اتباع د هوی خو وي بغیر هدیٰ من الله؟

ځواب: کلمه د باء متعلق ده په متلبسًا پوري او دا عبارت حال مؤکد دی د ماقبل او بعض مفسران وایي چي دا قید دی، ولي چي هویٰ نفسیه ګاهي مطابق د حق سره لکه یو سړی چي د حلال نکاح خواهش کوي یا د ښو زامنو الی غیر ذالک مما یوافق الشرع، ولهذا قال رسول الله ﷺ لایؤمن احدکم حتی یکون هواه تبعًا لما جئت به، رواه البغوي رح في شرح السنة عن عبدالله بن عمرو وقال النووي رح حدیث صحیح

إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٠﴾

په تحقیق هدایت نه کوي و هغه قوم ته چي ظالمان وي، یعني چي ظلم کوي پر خپلو ځانو چي ځانونه په اتباع کي د هویٰ او خواهشات د نفس اموخته کړي دي.

وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾ ۚ

فراء نحوي وایي یعني انزلنا آیات القرآن یتبع بعضها بعضًا، او بیضاوي وایي چي موږ متصل کړي دي آیات د قرآن په انزال کي تاچي نوی وعظ او تذکیر وکړل سي، او په مدارک کي وایي التوصیل تکثیر الوصل (ولي چي باب د تفعیل لپاره د تکثیر

راڅي) او ابن عباس رضي الله عنهما وايي يبنا بعض الكتاب ببعض، او قتادهؒ وايي چي موږ په مکرره توګه کفارو ته د مکې ويلي دي چي موږ څه وکړه په من مضٰى من الكفار ليعتبروا، وقال مقاتلؒ يبنا لكفار مكة بما في القرآن من اخبار الامم الماضية كيف عذبوا بتكذيبهم، او ابن زيد وايي وصلنا لهم اى لكفار مكة خبر الدنيا بخبر الآخرة حتى كانهم يرون الآخرة من الدنيا (لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُوْنَ) اى لكي يعني ددې لپاره چي دوی پند واخلي، دا جمله متعلق ده په وصلنا پوري يعني ايمان به راوړي.

اَلَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِهٖ هُمْ بِهٖ يُؤْمِنُوْنَ ﴿۵۲﴾

هغه کسان چي موږ ورکړی ۇ دوی ته کتاب چي مراد ځندي يا تورات دی يا انجيل لکه وروسته چي به راسي ان شاء الله تعالى دمخه تر محمد ﷺ، ابن جريرؒ له علي بن رفاعةؒ څخه روايت کړی دی چي لس کسه د اهل کتابو يعني اليهود منهم رفاعة چي د علي پلار ۇ ورغله او پر نبي عليه السلام يې ايمان راوړی او نورو يهودانو به ازارول (هم به يؤمنون) دوی پر عليه الصلوة والسلام ايمان راوړی دی، نو پر دې روايت مراد له کتاب څخه تورات دی، او طبراني له ابن عباس رضي الله عنه څخه داسي روايت کړی دی چي څلوېښت کسه د اصحابو څخه د نجاشي چي په دين کي نصارٰی وه د خيبر په غزاء کي راغلي وه يعني په غزاء کي يې شموليت هم وکړی او بعضو ته ددوی څخه جراحات ورسېدل او څوک ددوی څخه نه ووژل سوه، نو دې څلوېښتو کسانو مسکنت او فاقه کشي د مسلمانانو وليدل، نو رسول الله ﷺ ته يې داسي وويل چي موږ په خپل وطن کي ډېر شتمن يو او اغنياء يو، نو موږ ته اجازه راکړه چي موږ خپل مالونه راوړو او د مسلمانانو سره مرسته وکړو فانزل الله فيهم: الذين آتيناهم الكتاب من قبله هم به يؤمنون. او ابن ابی حاتم له سعيد بن جبيرؒ څخه داسي روايت کړی دی چي جعفر بن ابی طالب رضي الله عنه سره د نورو کسانو مسلمانانو له مکې څخه يې حبشې ته هجرت وکړی نو نجاشي شاه حبشه چي نوم يې اصحمة ۇ دوی ته ښه ښه ځايونه او احسانونه يې ورسره وکړه، نو څرنګه چي جعفر رضي الله عنه په هجرت د عليه الصلوة والسلام و مدينې منورې ته خبر سو، نو جعفر رضي الله عنه سره د نورو ملګرو قصد وکړی چي مدينې ته ولاړ سي، په دغه

دوران کې د اقامت د جعفر او ملګرو ﷺ ډېرو کسانو د حبشې ايمان راوړی ؤ هغو کسانو نجاشي ته وويل چې موږ ته اجازه راکړه چې موږ هم د جعفر او دده د ملګرو ﷺ سره د درياب په سفر کې ولاړ سو چې په درياب کې به ددوی خدمت وکړو او هغه نبي چې موږ غائبانه ايمان پر راوړی دی، نو د هغه سره به ملاقات هم وکړو، نجاشي هم اجازه ورکړه، نو دوی ټوله يعني جعفر بن ابی طالب او ملګري او د حبشې څلوېښت (۴۰) مؤمنان مدينې منورې ته را ورسېدل او د عليه الصلوة والسلام سره يې ملاقات په برخه سو، نو اصحاب د حبشې په غزاء کې د احد او د حنين او د خيبر هم شامل سوه، او هيڅ ځوک ددوی په شهادت نه ورسېدی، نو مسلمانانو د حبشې و نبي عليه السلام ته وويل چې موږ ته اجازه راکړه چې موږ خپل وطن ته ولاړ سو فان لنا اموالاً يعني په خپل وطن کې نو پر مهاجرينو به يې تقسيم کړو، ولې چې موږ وينو چې په مهاجرينو کې د مکې لوږه ده، نو عليه الصلوة والسلام هم اجازه ورکړه دوی ولاړه خپل وطن ته او ډېر نقود وغيره يې راوړه او پر مهاجرينو يې تقسيم کړه، فانزل الله تعالی فيهم الآية: الذين آتناهم الکتاب الآية، نو پر دې تقدير له کتاب څخه انجيل مراد دی.

او بغوي رحمه الله دا روايت هم کړی دی چې دا آيت په هغو اتيا (۸۰) کسانو کې د اهل کتابو نازل سوی دی چې څلوېښت (۴۰) يې د نجران وه او دوديرش (۳۲) يې د حبشې وه او اته (۸) کسه د شام وه او خدای جل جلاله ددوی وصف داسي بيان کړی.

وَإِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا بِهِۦٓ

يعني چې تلاوت د قرآن مبارک ودوی ته وکړل سي، دوی وايي چې موږ ايمان پر راوړی دی، يعني چې بلا ريب دا کلام الله دی کلام د بشر نه دی.

پوهسه: چې اذا ظرف دی عامل يې آمنا دی

إِنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّنَآ إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلِهِۦ مُسْلِمِينَ ۝٥٣

جمله مستانفه ده لپاره د بيان د موجب د ايمان ددوی ''إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلِهِۦ'' ای قبل نزول القرآن ''مُسْلِمِينَ'' ای مخلصين في التوحيد مؤمنين بمحمد ﷺ انه نبي، ولې چې عيسیٰ عليه السلام ته په انجيل کې داسي ويل سوي وه چې په عربي يې معنی داده

مبشرًا بنبي ياتي من بعدي اسمه احمد[۴] او په تورات او انجيل دواړو كي د محمد ﷺ ذکرؤ.

فائده: انا كنا آه جمله مستانفه اخرٰی ده لپاره د دلالت پر دې چي زموږ ایمان داسي نه دی چي داهم اوس اوس يې موږ احداث وکړی بلکې دا زموږ ایمان له ډېري زمانې څخه دی، په روح المعاني كي وايي ويكفٰی في كونهم على دين الاسلام قبل نزول القرآن ايمانهم اجمالاً، او په بحر العلوم كي چي د يو تفسير نوم دی او په کشاف کي وايي چي اسلام صفت دی د هر موحد چي تصديق پر وحي لري، روح المعاني وايي چي ظاهره له دې څخه داده چي اسلام له خصوصياتو څخه د امت محمدي نه دی من بين الامم، او جلال الدين السيوطي رح وايي چي اسلام له خصوصياتو څخه ددې امت دی وصنف فيه رسالة، والله اعلم.

پوښتنه: ددې آيت په نزول كي مختلف روايتونه راغلي دي او د سندو سره لکه ما چي ذکر کړه آيا په دغو شان نزولو كي کوم يو د اعتبار وړ دی؟

ځواب: دا ټوله د اعتبار وړ ددې سببه چي دغه مذکوره واقعات په نژدو زمانو كي واقع سوي دي، نو دا ممكنه ده چي د آيت تر ټولو واقعاتو وروسته نازل سوی وي، نو هر راوي ته چي يوه واقعه په سند رسېدلې ده هغه يې بيان کړې ده.

أُولَٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا۟

دغه ذکر سوي کسان ورکړل کېږي دوی ته ثواب ددوی دوه واره يو وار ثواب يې پر ايمان په کتاب سره خپل او بل وار ثواب ورکول کېږي پر ايمان پر قرآن قبل نزوله بشهادة نبيهم على ذالک واخبار نبيهم بذالک ``بِمَا صَبَرُوا۟`` کلمه د ما مصدريه ده ای بصبرهم وبقائهم على الايمان بالقرآن بعد نزوله کما کان قبل نزوله.

درويش وايي: چي په قيد سره د ما صبروا هغه اهل کتاب چي اکثر يې يهودان وه خارج سوه چي دمخه تر بعثت د عليه الصلوة والسلام او دمخه تر نزول د قرآن پر عليه الصلوة والسلام او پر قرآن ددوی ايمان ؤ لکن پر هغه ايمان يې صبر ونه کړی او دوام يې نه وکړی، کريمه: وکانوا يستفتحون به على الذين کفروا (يعني دوی يې طلب د فتح کاوه پر هغه کسانو چي کافران وه يعني المشرکين، د به ضمير راجع و

عليه الصلوة والسلام ته دی، داسي اللهم بحرمة النبي آخير الزمان انصرنا على القوم المشركين، او په خوله به یې هم مشركانو ته ویل چي زمانه د نبي اخير الزمان نژدې ده چي هغه مبعوث سي موږ د هغه په فوج کي داخليږو ايمان پر راوړو او ستاسي سره به جنګ کوو، چي هغه نبي السيف دی یعني امر د جهاد ورکړی، کريمه: فلما جائهم ماعرفوا كفروابه حسدًا، او بل علماء ددوی اشتروا به ثمنًا قليلاً آه، سورة البقرة، بخاري او مسلم د ابی موسی الاشعري رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي رسول الله ﷺ وویل ثلاثة لهم اجران (۱) رجل من اهل الكتاب آمن بنبيه وآمن بمحمد (۲) والعبد المملوک اذا ادي حق الله (من الصلوة والصيام وغير ذالک) وحق مواليه (او حق د بادارانو او مالکانو دده من حسن الخدمة وغيرها) (۳) ورجل كانت عنده امة يطائها (چي وطي یې ورسره کولې یعني په ملک اليمين سره) فادبها فاحسن تاديبها وعلمها فاحسن تعليمًا ثم اعتقها وتزوجها فله اجران.

وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٥٤﴾

او دوی دفع کوي په ښه فعل سره بد فعل، او له هغه مال څخه چي موږ دوی ته په رزق ورکړی دی انفاق کوي في سبيل الله (ابن عباس رضي الله عنه يدفعون بشهادة ان لا اله الا الله الشرک، مقاتل رحمه الله وايي يدفعون دوی دفع کوي هغه څه چي د مشرکينو له خوا څخه به ور رسېدی یا به یې اورېدله من الاذی والشتم (د زهیرېدلو خبري او ښکنځل) په صفح او عفوه سره، او بعض مفسرين وايي چي دوی به دفع کو د دښمن دښمني په احسان سره ددوی سره، کريمه: فاذا الذي بينک وبينه عداوة كانه ولي حميم (يعني که ته د دښمن سره احسان وکړې نو په دغه وخت هغه سړی چي ستا او دده تر منځ عداوت ؤ داسي به وګرځي لکه غمخور دوست) او بعض مفسرين وايي چي په طاعت معصيت دفع کوي، کريمه: ان الحسنات يذهبن السيئات، او په صحيح حديث کي راغلي دي رسول الله ﷺ وايي اتبع الحسنة السيئة يمحها (ته ښه کار يعني طاعت کوه وروسته تر بد کار چي بد کار دفع کړي)

وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ

او چي دوی واوري بد قول یعني د کافر یا د جاهل اعراض ځني وکړي یعني مخ

وارِوي، بغوي رحمه الله وايي چي مشركينو د عربو به و مؤمنانو ته د اهل كتاب بنكنځل كول په دې الفاظو تبًا لكم (هلاكت دي وي تاسي لره) تركتم دينكم (خپل دين يهوديت وغيره مو پرېښو يعني پر محمد ﷺ مو ايمان راوړی) هغو به هيڅ نه ورته ويل.

وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ

دا قدر به يې ورته وويل چي موږ ته خپل عملونه دي او تاسي لره خپل عملونه دي، سلام مبتداء ده او عليكم يې خبر دی.

سوال: سلام خو نكره ده مبتداء ځرنګه واقع سوه؟

ځواب: دا نكره مخصصه ده په محذوف سره ای سلام من قبلي كذا في شرح الكافية للجامي رحمة الله عليه.

فائده: دا سلام د تحية نه دی بلكې سلام د متاركة دی، والمعنى سلتم منا لانرد بالشتم والقول القبيح.

``لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ`` قيل معناه لانطلب دينكم وقيل لانحب دينكم، وقيل لانريد انيكون من الجاهلين يعني كه موږ تاسي ته هم پوچ او رد ووايو په مقابل كي ستاسي د بنكنځلو او به موږ داسي سو لكه تاسي لكن موږ دا نه غواړو.

ابيات

دو عاقل رانباشد كين وپيكار ...... نه دانايي استيز د باسبكگار

اگرنادان بوحشت سخت گويد ...... خرمندش برحمت دل بجويد

اگر هر دو جانب جاهلانند ...... اگر زنجير باشد بگسلانند

يكى رازشت خويي داد دشنام ...... تحمل كردوگفت اى نيک فرجام

بتر زانم كه خواهى گفتن انى ...... كه دانى عيب من چون من ندانى

بغوي رحمه الله وايي چي دا آيت منسوخ دی، ولي چي دا دمخه تر امر بالقتال ؤ آه، مظهري رحمه الله سخت اعتراض پر كړی دی چي دا قول دده مخالف دی د ماقبل سره چي بغوي رحمه الله ذكر كړی دی په شان نزول كي ددې آيت ولي چي آيت بعض وايي چي دا آيت يا نازل دی په عبدالله بن سلام و اصحابه رضي الله عنهم او اسلام ددوی بعد الهجرة ؤ، او يا په

اصحابو کي د نجاشي چي دوی د جعفر بن طالب رض سره راغله په غزاء کي د خیبر په سنه شپږ (۶) کي د هجرت، یا په هغو څلوېښتو کسانو کي د اهل نجران چي اته کسان د شام هم ورسره وه وکل ذالک بعد الهجرة بعد ما امر الله رسوله ﷺ بالقتال، لکن روح البیان ډېره په زړه پوري خبره کړې ده چي حکم د دې آیت که څه هم منسوخ دی په آیة السیف سره لکن په دې آیت باعثه کول دي د مسلمانانو په مکارم الاخلاق سره، په صحیح حدیث کي راغلي دي: ثلاث من لم یکن فیه فلا یعتد بعلمه حلم یرد به جهل جاهل، وورع یحجره عن معاصي الله تعالی وحسن خلق یعیش به في الناس.

ترجمه: درې خویونه چي په چا کي نه وي د هغه و علم ته اعتبار نسته (۱) حلم باید ولري چي د جهل د جاهل دفع په وکړي (۲) بېره د خدای ﷻ او تقوی چي منع کړي دی له منهیاتو څخه د خدای ج (۳) ښه اخلاق چي په هغو سره په خلګو کي ښه ګذاره وکړي.

شان نزول: مسلم او نورو محدثینو له ابی هریره رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چي ابو طالب عم رسول الله ﷺ چي ابو طالب مریض ؤ، رسول الله ﷺ ورته وویل چي قل لا اله الا الله اشهد لک یوم القیامة یعني په دې سره چي زما اکا له شرک څخه توبه کښلې ده، ابو طالب ورته وویل که نه وای دا خبره چي د قریشو ښځو به ماته پیغور راکوي چي دوی به وایي چي ابو طالب په بې صبری له مرګه څخه یې ایمان راوړلو مجبور کړی ما به ستا سترګي په کلمه د توحید ویلو سره خنکي کړې وای، نو خدای پاک دا آیت نازل کړی.

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ۚ

په تحقیق ته هدایت یعني دلالت موصله و توحید ته نسې کولای د هغه چا چي ستا یې هدایت خوښ وي، یا معنی دا چي د هغه سره محبت د قرابت لرې، لکن خدای ج هدایت کوي و هغه چا ته یشآء هدایته،

وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾

خدای ﷻ خبر دی، مقاتل او مجاهد رح وایي: بمن قدر له الهدیٰ، او نسائي او ابن عساکر په تاریخ دمشق کي په سند جید سره د ابی سعید بن رافع څخه روایت

کړی دی چي ما د ابن عمرؓ پوښتنه وکړه ددغه آيت په باره کي انک لاتهدي من احببت چي په شان کي د ابو جهل او د ابو طالب نازل سوی دی؟ ده راته وويل نعم، بخاري، مسلم نسائي، ابن جرير، ابن المنذر، ابن ابی حاتم، ابو الشيخ، ابن مردوية او بيهقي رحمة الله عليهم حديث د سعيد بن المسيبؓ داسي نقل کړی دی چي ابو طالب ته چي د وفات وخت نژدې سو، رسول اللهﷺ ورغلی ابو جهل او عبدالله بن ابی اميه هم هورې ناست وه، نو عليه الصلوة والسلام ورته وويل ای عم قل لا اله الا الله کلمة احاج بها لک عندالله يعني يوم القيامة فقال ابو جهل و عبدالله بن ابی امية آيا ته رغبت کوې يعني اوړې له دين څخه د عبدالمطلب، نو عليه الصلوة والسلام به هغه کلمة التوحيد پر عرض کول، او هغو دوو گمراهانو به هغه د مخه خبره ورته کول، نو د ابو طالب اخيري خبره داوه علی ملة عبدالمطلب، نو وفات سو، او منع يې وکړه د لا اله الاالله څخه، نو عليه الصلوة والسلام دا خبره وکړه لا ستغفرن لک هر آئينه يعني والله زه به تاته طلب د بخښني کوم د خدای جل جلاله څخه تر څو چي زه د هغه دعاء او استغفار څخه منع سوی نه يم، يعني د خدای پاک له لوري، فانزل الله تعالی: ماکان للنبي والذين آمنوا ان يستغفروا للمشرکين ولو کانوا ذی قربی الآية، وانزل الله تعالی في ابی طالب يعني خاصة انک لاتهدي من احببت الآية... بيت:

هدايت هرکرا داد ازبدايت......... بدو همراه باشد تا نهايت

حافظ شيرازيؒ ميگويد:

بآب زمزم وکوثر سفيد نتوان کرد ...... گليم بخت کسی را که بافتند سياه

شيخ سعديؒ ميگويد:

گرت صورت حال بد يا نکوست....... نگاريده دست تقدير اوست

قضا کشتی آنجا کی خواهد برد ...... وگر ناخدا جامه برتن درد

(ناخدا کښتی وان ته وايي)

وَقَالُوٓا۟ إِن نَّتَّبِعِ ٱلْهُدَىٰ مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَآ ۚ

او وايي اهل مکه من المشرکين (دا جمله عطف ده پر قالوا لو لا اوتي مثل ما اوتي موسٰی الخ) که موږ يې متابعت د هدايت وکړو ستا سره يعني ستا راوړی دين د رسره قبول کړو، موږ به نور عرب وباسي په چټکۍ سره د خپلي ځمکي مکې

ځخه، او بغويؒ وايي چي دا آيت په شان کي د حارث بن عثمان بن نوفل بن عبد مناف نازل سوی دی چي ده و عليه الصلوة والسلام ته وويل چي موږ په دې پوهېږو چي ته چي وايي يعني کلام التوحيد حق دی لکن که موږ متابعت وکړو په دين کي، موږ بېرېږو چي نور عرب به موږ وباسي له مکې ځخه وهو معنی قوله تعالی نتخطف من ارضنا کذا اخرجه النسائي وابن المنذر عن ابن عباسؓ، ومعنی الاختطاف الانتزاع بسرعة چي په پښتو وايي حمله به مو کړي، نو خدای ﷻ د حارث بن عثمان المذکور خبره رد کړه په دې آيت سره.

أَوَلَمْ نُمَكِّن لَّهُمْ حَرَمًا آمِنًا

الاستفهام للانکار، ونفي النفي اثبات يعني دوی ته مو ځای ورکړی په حرم کي د مکې چي په امن کي وه په جاهليت کي (نو لفظ د آمنًا صيغه د نسبت ده ای ذا امن لکه لابنٍ او تامرٍ يعني بائع اللبن والتمر، موږ ولي دا ترجمه وکړه! چي اصل آمن خو خدای ﷻ دی) تاريخ قديم وايي چي عربو په جاهليت کي احترام د اهل مکه ساتی يو پر بل يې حملې کولې او يو و بل يې وژل وکانوا اهل مکة آمنون من القتل والغارات لحرمة الحرم، او دا خبره ډېره مشهور ده او صحيح ده چي د حرم په حدودو کي به هوسۍ د لېويانو ځخه بېغمه وې او کوترې د تېوسانو ځخه بې پرواه ګرځېدلې.

يُجْبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ

چي راجلبېدې يا راوړل کېدې به دې بلد ته د مکې د شاوخوا ځخه مېوې د هر قسم ځخه.

پوه سه: چي بعض قاريان يې په تاء فوقانيه سره وايي، ولي فاعل يعني مفعول مالم يسم فاعله يې مؤنث دی ثمرات دی چي جمع مؤنث ده او اکثره قراء يې په ياء تحتانيه سره وايي له دې سببه چي په منځ کي د فعل مسند او فاعل فاصل موجود دی يعني لفظ د اليه او يا دا چي ثمرات مؤنث غير حقيقي دي تذکير او تانيث د فعل دواړه روا دی.

رِّزْقًا مِّن لَّدُنَّا

دا رزق دی زموږ لخوا ځخه، غرض دادی چي په جاهليت کي تاسي په سبب د

حرم محترم خدای ﷻ په امن کي ساتلي واست له غاراتو څخه د عربو او سره ددې چي تاسي عبدة الاوثان واست، نو اوس چي تاسي تابعان د عليه الصلوة والسلام سئ، څرنګه به مو خدای ﷻ په امن کي نه وساتي!

ع....... اين خيال است و محال است وجنون

درويش وايي: چي قديمًا و حديثًا هره ميوه او خوراکي مواد که دوبی وي او که ژمی وي په حرم محترم کي دستياب کيږي.

وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

په دې فضائلو د محترم حرم نه پوهيږي يعني يو محدود کسان چي په غور سره فکر وکړي چي دا رزق دی من عند الله تعالی.

فائده: په وروستني آيت کي خدای ﷻ اهل مکه ته دا ښکاره کوي چي واجب پر تاسي دا وه چي تاسي له خدايه بېريدای چي پر موږ په سبب د کفر او عصيان عذاب نازل نه کړي لکه پر نورو کفارو، نو وايي.

وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا ۖ

پوه سه: چي کم خبر دی مفيد د کثرت دی، ډېر موږ هلاک کړي دي د قريو يعني له اهل څخه د قريو يعني چي د هغو حال په کفر او عصيان لکه ستاسي حال ؤ "بطرت" صفت د قريه دی، په صفت سره د اهل د قريو، ای طغت چي دوی به طغيان کاوه په نعمتو کي د خدای ﷻ يعني شکر يې نه وايه، يعني نعمتونه به يې د خدای ﷻ خوړل او د خدای ﷻ به يې عصيان کاوه او عبادت به يې د بتانو کاوه چي هيڅ نفع يا ضرر يې په طاقت کي نه ؤ "معيشتها" منصوب دی على الظرفية يعني مدة عيشتها، نو خدای ﷻ يې اهل هلاک کړه او دياريې ورخراب کړه، قال الله تعالی.

فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا ۖ

دغه کورونه او سرايونه ددوی چي خراب دي چي حجر او قری د قوم لوط دي (دا علت دی د ما سبق من اهلاک القری) چي استوګنه نه ده پکښي سوې وروسته تر دوی يعني وروسته تر هلاک ددوی.

پوه سه: چي لم تسکن حال دی له مساکنهم څخه عامل په معنی د اشارة ده په

تلک كي نحو هذا بعلي شيخًا.

پوه سه: چي قليلاً يا منصوب دی چي مفعول مطلق دی د لم يسكن ای الا سكونًا قليلاً، يا منصوب دی چي ظرف دی ای الا زمانًا قليلاً، ابن عباس رض وايي لم يسكنها الا مسافر، او مار طريقًا يومًا او ساعةً يعني للاستراحة او اكل.

وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ ۝٥٨

نو موږ ميراث خواره سوو يعني هيڅ څوک يې نه سوه پاته چي ددوی په ديار خرابه وو كي تصرف وكړي يا په مځكو او باغو كي ددوی تصرف وكړي.

پوه سه: چي د وارث اطلاق پر خدای جلاله مجاز دی، او بعض مفسرين وايي چي مراد له قليل څخه لږ اوسېدونكي يعني يا كارګان يا عنكبوت وغيرها كما قال الشاعر الفارسي.

پرده داری میکند درطاق کسرٰی عنکبوت
بوم نوبت میزند در قلعه افراسیاب

وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِي أُمِّهَا رَسُولًا

نه دی خدای ستا يا محمد (ﷺ) يعني عادت يې نه دی چي هلاک دي كړي قريې د كافرانو يعني اهل د هغو قريو تر څو پوري چي لويه قريه كي د هغو قری وو رسول وانه ستوي.

سوال: تخصيص يې د اعظم القرٰی دڅه حكمت لپاره وكړی؟

ځواب: رسول خو خدای جلاله اشرافو او رئيسانو ته استوي، ولي اتباع خو په كفر او په اسلام كي د اشرافو تابعان دي، او قانون دادئ چي اشراف او رئيسان په غټه قريه كي استوګنه كوي.

فائده: په دې سبب رسول الله ﷺ وه هرقل ته چي بادشاه د روميانو ؤ داسي مكتوب نوشته كړی لپاره د دعوت و اسلام ته، من محمد رسول الله الى هرقل عظيم الروم سلام على من اتبع الهدٰى، اما بعد اسلم تسلم والا فعليک اثم الاريسين، پر تا ګناه د كشته كارانو، رواه البخاري بطوله، او دغه رنګه يې و كسرٰی ته د فارس ورته مكتوب نوشته كړی.

يَتۡلُوۡا عَلَيۡهِمۡ اٰيٰتِنَا ۚ وَمَا كُنَّا مُهۡلِكِى الۡقُرٰٓى اِلَّا وَاَهۡلُهَا ظٰلِمُوۡنَ ﴿۵۹﴾

چي تلاوت وکړي پر دوی رسولانو آيات زموږ او دوی له عذاب څخه زموږ وېروي که چېري ايمان را نه وړي، او نه يو موږ هلاک کونکي د قريو مګر هغه چي اهل د قريو ظالمان وي بتکذيب الرسل او سرکښي په کفر سره وکړي يعني هذه عادة الله الجارية والحکمة فيها، کريمه: لئلا يکون للناس على الله حجة بعد الرسل.

وَمَآ اُوۡتِيۡتُمۡ مِّنۡ شَىۡءٍ

هغه چي درکړه تاسي ته يو شی د دنيائي اسبابو يعني الذهب والفضة او مواشي لکه اوښان وغيره.

فائده: کلمه د ما مبتداء ده متضمن معنی لره د شرط ده، ولي چي په خبر کي کلمه د فاء راغلې ده بخلاف الثانية او په اوتيتم کي مخاطب کفار د مکې دي کما في الوسيط (چي د يو تفسير نوم دی) او د شی لفظ او تنوين لپاره د تقليل دی، يعني بالنسبة الى الجنة ونعيمها التي ضعيوها بالشرک والمعاصي.

فَمَتَاعُ الۡحَيٰوةِ الدُّنۡيَا وَزِيۡنَتُهَا ۚ

ای ما يتمتعون به في الحيوة الدنيا "وزينتها" ای تزينون بها في الحيوة المنقضية الفانية.

پوه سه: چي دا خبر د ما موصوله دی، منافع د دنيا متاع يې وبلل لانها تفني ولاتبقی کمتاع البيت.

وَمَا عِنۡدَ اللّٰهِ خَيۡرٌ وَّاَبۡقٰى ؕ اَفَلَا تَعۡقِلُوۡنَ ﴿۶۰﴾

کلمه د ما موصوله ده ای الذي حصل عندالله وهو الثواب والنعيم المقيم "خير" ولي چي هغه لذت خالصه دی هيڅ الم او طبعيت خرابي نسته پکښي لکه په نعيم کي د دنيا چي سته کما دل عليه التجربة، په دنيا کي چي هر څو سرمايه داره وي غمونه يې هغومره ډېر وي، د غلو څخه دی بېرېږي، له اغواء تښتونې څخه دی بېرېږي "وابقی" لانه دائم قائم "افلا تعقلون" آيا تاسي عقل نه لرئ.

پوه سه: چي استفهام لپاره د انکار دی، او نفي د نفي اثبات دی يعني عقل او فکر نه لرئ، او فاء د تعقيب ده، او عطف پر مقدر ده کمامر مرارًا في هذا التفسير

په مثل کي ددې چي وروسته تر استفهام حرف عطف راسي، معطوف به پر مقدر وي، والتقدير ههنا الا تتفكرون فلا تعقلون.

اَفَمَنْ وَّعَدْنٰهُ

آیا هغه څوک چي موږ وعده ورسره کړې وي.

پوه سه: چي دا جمله عطف ده علی قوله تعالی: وماعند الله خير وابقٰی، او همزه لپاره د انکار دی یعني بعد التفاوت المذکور د متاع الحيوة الدنيا وما عندالله کمامر تاسي هغه څوک چي موږ وعده حسنه ورسره کړې ده آه داسي يې ګرځوئ کمن متعناه آه، یعني دا مساوات غلط او منکر دي.

وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيْهِ كَمَنْ مَّتَّعْنٰهُ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا

ښه وعده یعني د جنت، ولي چي ښه والی د وعدې په ښه پوري د موعود مربوط دی، او دغه سړی به حتمًا ملاقي کېږي د هغه وعدې سره (ولي چي د وعدې خلاف پر رب جل وعلا ممتنع دی لامتناع الكذب عليه تعالی) لکه هغه څوک چي موږ ده ته متاع د ناقص ژوند من المال والمنال والجاه والجلال چي د هغه متاع سره غمونه او تکليفونه او بېره هم ورسره ملګرې ده، او بالآخرة به دی د مرګ په سفر ځي او متاع الحيوة الدنيا به پر ځای پاته وي.

ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مِنَ الْمُحْضَرِيْنَ ﴿٦١﴾

او بیا وروسته تر هغه دی په ورځ د قيامت حاضر کړه کېږي لپاره د حساب او عذاب.

فائده: لفظ د ثم یا لپاره د تراخي زماني دی یا لپاره د تراخي في المرتبة دی، قتادهؒ وايي چي حاصل د آيت دادی چي مؤمن او کافر نه دي سره برابر بلکې مؤمن احسن حالاً دی په ورځ د قيامت، مجاهدؒ وايي چي دا آيت په رسول اللهﷺ او په ابوجهل کي نازل سوی دی، او بعض روات وايي چي په حمزهؓ او ابوجهل کي نازل سوی دی، او بغويؒ وايي چي مقاتل او محمد بن کعبؒ وايي چي په علي بن ابی طالب کرم الله وجهه او په ابوجهل کي نازل سوی دی، او بعض وايي چي په عمار بن ياسرؓ چي له فقراؤ څخه د مسلمانانو ؤ او په وليد بن المغيرة چي له اغنياؤ څخه د مکې ؤ.

درویش وايي: چي په هر صورت مورد د آيت كه څه هم خاص دى لكن حكم يې عام دى، نو بناء على هذا تفسير د قتادهؒ ډېر زيبا او په زړه پوري دى ليوافق المورد والحكم فافهم.... بيت:

حيف باشد لعل وزر دادن زچنگ .... پس گرفتن دربرابر خاک وسنگ

بر فلک بر تر بود اسرار او ...... شيئًا لله شيئًا لله کار او

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِيَ الَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾

او ذكر كړه هغه ورځ چي ناري كړي منادى و مشركانو ته چي ورځ د قيامت ده او خداى پاک ووايي په ذريعه د ملكي چېري دي زما شريكان چي تاسي به ګمان كاوه چي دا د خداى شريكان دي يعني په دنيا كي به مو ويل.

پوه سه: چي لفظ د يوم منصوب دى په اذكر مقدر سره يعني په ياد كړه او ذكر كړه هغه ورځ آه.

سوال: تزعمون خو دوه مفعوله غواړي، هغه څه شى دى؟

ځواب: دواړه مفعوله محذوف دي لدلالة المقام اى تزعمونهم شركائي.

درویش وايي: چي روح البيان له شركاء څخه اصنام مراد كړي دي ظاهرًا، او مظهري وايي لعل المراد بالشركاء رؤساء الكفرة الذين ترک اتباع عبادة الله باغوائهم آه، لكن درويش د صاحب روح المعاني تفسير ډېر زيبا بولي حيث قال ان المراد بالشركاء من عبد من دون الله من ملک او جن او انس او كوكب او صنم آه، وجه د ښه والي ددې تفسير داده چي ټولو طوائفو ته د مشركانو شامل دي كما لايخفٰى.

قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ

وه به وايي هغه كسان چي ثابت سوى پر دوى قول د خداى ﷻ يعني قوله تعالى لاملئن جهنم من الجنة والناس اجمعين، وغيره من آيات الوعيد، مظهري پر دمخه تفسير دده موافقت ويلى دى يعني رؤساء الكفار.

درویش وايي: چي د مظهري پر تفسير په وروسته آيتو كي چون او چرا نسته كما سيجئ.

رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَآ أَغْوَيْنَٰهُمْ كَمَا غَوَيْنَا ۖ

يا رب زموږ دغه دي، يعني هغه اتباع چي موږ گمراهان کړي وه.

پوه سه: چي هؤلاء الذين اغوينا تمهيد دی وجواب ته او اغويناهم کما غوينا جواب حقيقة دی، يعني لکه چي موږ گمراهان ؤ په خپل اختيار سره دوی هم په خپل اختيار سره گمراهان سوه، موږ دوی نه دي مجبوره کړي پر گمراهي باندي بلکې رئيسان د دعوت د اتباع وکفر ته دوی به وايي چي زموږ له خوا صرف دعوت ؤ په مقابل زموږ خدايه تا انبياء سره د معجزاتو را استولي وه دوی يعني اتباعو د هغو انبياؤ[۴] دعوت وه توحيد ته نه کړی قبول صرف زموږ دعوت يې قبول کړي باختيارهم غيًا مثل غنينًا او که متبوعين شياطين الجن وي، نو هغه به خدای ته ووايي چي ربنا دغه تابعان چي گمراهان سوه صرف په وسوسه او تسويل سره گمراهان سوه بدون الجبر والقسر من جانبا لکه موږ چي گمراهان ؤ بدون الجبر من غيره او که معبود بت وي هغه بت به په قدرت د خدای ﷻ خبري وکړي چي موږ بتانو دوی نه دي گمراهان کړي بلکې دوی هغه شياطين الجن چي زموږ سره راسره وه هغو به دوی ته وسوسې د معبوديت زموږ ور اچول او دوی په هغه وسوسو سره گمراهان سوه.

سوال: پر دې تقدير اغوينا هم کما غوينا د بتانو له خوا څرنگه صحيح کېږي، ولي بتان خو جمادات وه غوايت خپل او اغواء د بل چا د دوی سره څرنگه سمون خوري؟

ځواب: پر دې تقدير اقرار کونکی د خپل غوايت او د اغواء د بل چا هم هغه شيطانان دي چي د بتانو سره به موجود وه او خلگو ته يې د وسوسې د معبوديت د دغو بتانو وراچولې کما ورد مع کل صنم شيطان بلکې دغو شيطانانو چي د بت په يو سوري به ورننوتل له داخل څخه د بت به يې خبري کولې د مشرکانو گمان به داسو چي دا خبره زموږ مبعود بت کوي، نوره به يې پر بت عقيده د معبوديت حکمه سوه.

پوښتنه: بعض مشرکانو خو د ملکو عبادت کاوه او يهودانو عزير ابن الله باله، او نصاری وو عيسی ابن الله باله، نو پر هغو دا قول د خدای ﷻ څرنگه تطبيق يعني اغويناهم کما غوينا؟

ځواب: روح المعاني په تفسير كي ددې آيت الذي حق عليهم القول چي له قول ځخه مراد لاملئن جنهم آه دی کمامر عنقريب، والتعبير بالذين حق عليهم القول يعنې داسي يې نه وويل الذين زعموهم شرکاء لاخراج مثل عيسىٰ وعزير والملائكة عليهم السلام، ولي چي دمخه تاسي تفسير عام د روح المعاني چي فقير هم رانقل کړی او ژبا تفسير مي هم وبلی، هغه تفسير خو عيسىٰ، عزير او ملکو ته هم شامل نه ؤ، نو كه خدای پاک داسي ويلي وای الذين زعموهم شرکاء، نو خو عيسىٰ عزير او ملائكه تر لاندي کېدل، نو په اغويناهم كما غوينا غټ اشكال منځ ته راتلی كما لايخفىٰ، او چي خدای جل جلاله داسي وويل الذين حق عليهم القول نو دغه درې ځندي ووتل ولي چي ددوی په باره كي خو دا قول ثابت نه دی لاملئن جهنم من الجنة والناس اجمعين كما لايخفىٰ.

درويش وايي: چي دا ؤ تحقيق ددې سخت مقام په توفيق د رب منان، اللهم منک واليک تبارکت ربنا وتعاليت والخير كله بيديک.

تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾

معبودين ووايي چي موږ بېزاره يو يعني له دوی ځخه او ددوی د كفر او معاصيو ځخه چي دوی په هوىٰ خپل مختاره کړي وې "اليک" وتاته (متعلق دی په تبرئنا پوري بتضمين معنى التوجيه ای متوجهين اليک) دوی زموږ عبادت نه كاوه بل كانوا يعبدون اهوائهم، يعني په خپلو خواهشاتو زائغه وو سره يې دا عبادت كاوه.

وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ

وويل سي وكفارو ته (وقيل: عطف دی علی قال الذين حق عليهم القول) تاسي راوبولئ هغه ستاسي شرکاء يعني چي تاسي زما سره په معبوديت كي شريكان ګرځولي وه يعني ددې لپاره چي تاسي له عذابه خلاص کړي، ولي تاسي په دنيا كي ويل هؤلاء شفعائنا الى الله.

پوه سه: چي مراد له شرکاء ځخه بتان يا نور معبودات بالباطل دي.

درويش وايي: چي قائل د قيل خزنة جهنم دي لپاره د رسوايي ددوی په لويه اجتماع د محشر او توبيخ او تهديد ددوی پر كفر د دنيا.

فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَأَوُا الْعَذَابَ ۚ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾

دوی هم ور نعرې کړي (یا لات یا عزیٰ مثلاً، له جهته څخه د فرط حیرت یا پر هغه زعم د دنیا ددوی هؤلاء شفعاینا الی الله) هغه قبلونه ددوی د دعاء ونه کړي (ولي اصنام او بتان خو جمادات وه ددوی له دعاء څخه غافله دي او شیطانان یا رئیسان ددوی وه، هغه له اجابت او نصرت څخه عاجزه دي)

پوه سه: چي بعض مفسرین وایي چي کلمه د لو شرطي ده، ځواب یې محذوف دی، تقدیره لو انهم یهتدون في الدنیا لم یرو العذاب الآن، لکن ظاهره داده چي کلمه د لو لپاره د تمنی ده اتمنوا انهم کانوا یهتدون.

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦٥﴾

"یوم" منصوب دی په اذکر مقدر سره ای اذکر یوم نداء الله نداء تویبخ وتقریع، او بعض مفسران وایي چي دا جمله عطف ده پر یوم ینادیهم آه باندي چي اول خدای ﷻ سوال د تویبخ پر اشراک ددوی څخه وکړی او ثانیًا یې د تکذیب د رسولانو ځندي وکړی، ترجمه: چي خدای ﷻ ور نعرې کړي دوی کفارو ته او ورته ووایي چي تاسي څه جواب ورکړی و رسولانو ته تصدیق یا تکذیب.

فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنبَاءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿٦٦﴾

اصلي ترجمه خو یې داده: خبرونه پر دوی لکه ړانده سي یعني خبرونه ودوی ته لار نسي پیدا کولای، لکن مراد ادی چي دوی ړانده سي د خبرو څخه عکس یې مبالغۀ دی، والمراد بالانباء الاعذار في تکذیب الرسل (یعني چي تاسي څه عذر درلودی په تکذیب کي د رسولانو هغه بیان کړئ)

پوښنه: خبرونه خو په ژبه بیانېږي، نو د عمیت څه معنا ده؟

ځواب: عمي دلته په معنی د مقابل الابصار نه ده، بلکي په معنی د خفیت ده، او مجاهد رح وایي چي مراد له انباء څخه حجج او دلائل دي، فالمعنی لایجیبون بشئ اذلم یکن عندهم حجت، نو پته خوله سي، حسیني رح وایي: پس پوشیده باشد بر ایشان خبرها آنچه با پیغمبران گفته باشند ونه دانند که چه گویند آه

"يومئذ" تاكيد دی لقوله تعالی یوم ینادیهم آه، بیضاوي رح وايي چي رسولان[ع]
په جواب کي ده ورته سوال حیران پاتېږي له ډېره خوفه اخيرًا تفويض د علم و
خدای ﷻ ته وکړي فما ظنک بالکفار الاشرار..... بیت:

بجائی که دهشت خورد انبیاء..... تو عذر گناه را چه داری بیا

"فَهُمْ لَا يَتَسَآءَلُونَ" نو دوی یو له بله سوال نه سره کوي له سببه د ډېر دهشت
پر ټولو، یا له سببه ددې چي دوی پوهېږي چي ټول په جهل کي سره برابر يو.

فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰٓ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ ﴿٦٧﴾

او هغه څوک چي توبه وکاږي له شرک څخه، او ایمان راوړي پر ټولو مایجب
الایمان به او عمل صالح ورسره ملګری کړي، نو شاید هغه به له دوږخه د فلاح او
خلاصون مندونکو خلګو څخه وي.

پوه سه: چي عسیٰ پر قانون د کرامو لپاره د تحقیق دی یا لپاره د ترجي او امید
د تائب له خوا څخه یعني فلیتوقع التائب لعدم علمه بالبقاء علی التوبة والعمل
الصالح لان الخاتمة مستورة.

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخْتَارُ ط

پوه سه: چي خوانینو او رؤساؤ د مکې به دا عیب وایه چي خدای ﷻ دا
منصب عالي د نبوت چي محمد (ﷺ) يې دعوه کوي، ولي وده ته ورکړی دا
منصب عالي یا باید ولید بن مغیرة ته ورکړل سوی وای چي شتمن سړی ؤ او
مالدار د مکې دی یا عروة بن مسعود الثقفي ته چي عظيم د طائف دی ورکړی
وای، کما قالوا لو لا نزل هذا القرآن علی رجل من القریقیتن عظیم، نو خدای ﷻ
پر دوی رد وکړی چي خدای ج پیدا کوي هغه شی چي دده اراده ورته وسي، او
مختاره کوي د یو کار لپاره هغه څوک چي دده خوښ وي، چنانچه د نبوت لپاره يې
محمد ﷺ مختاره کړی من بین سائر العرب بل من بین سائر الناس من العرب
والعجم، نو لکه په خلق کي د خدای ﷻ چي څوک مداخله نسي کولای، نو په
اختیار کي د یو چا لپاره د یو منصب عالي لکه محمد ﷺ چي مختاره کړی څوک
مداخله او اعتراض باید ونه کړي.

مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحٰنَ اللّٰهِ وَتَعٰلٰى عَمَّا يُشْرِكُوْنَ ﴿٦٨﴾

نسته دوی لره یعني اهل مکه لره اختیار.

(پوه سه: چي الخیرة اسم دی قائم مقام المصدر یعني الاختیار او خیرة په معنی د مفعول هم راغلی دی، یقال محمد خیرة الله من خلقه ای مختاره، نو دا جمله یعني ماکان آه تاکید دی د مخنۍ جملې وربک یخلق الخ، نو ځکه یې تر منځ ددې دوو جملو حرف عطف نه راوړی)

پاک دی خدای جل جلاله او عالي دی (که کلمه د ما مصدریه سي، نو معنی داده عن اشراکهم الغیر في معبودیته تعالی، او که کلمه د ما موصوله وي، نو عائد په صله کي محذوف دی ای ما یشرکونه، په صحیح حدیث کي راغلي دي ان الله خلق السموٰات فسکنها (دا لفظ د متشابهاتو د حدیث دی وعلمه عند الله عزوجل کما هو مذهب الصالحین) واختار من بني آدم العرب، واختار من العرب مضر (قبیلة عظیمة فوق قریش) واختار من مضر قریشًا، واختار من قریش بني هاشم، واختارني من بني هاشم، فانا خیار من خیار الی خیار، الی اخیر الحدیث، او په بل حدیث کي راغلي دي ان الله اختار اصحابي علی جمیع العالمین سوی النبیین والمرسلین واختار من اصحابي اربعة ابابکر وعمر و عثمان وعلیًا رضي الله عنهم فجعلهم خیر اصحابي وفي کل اصحابي خیر واختار امتي علی سائر الامم، واختار من امتي ثلاثة قرون قرن اصحابي و بعد قرن اصحابي، الثاني ای التابعین والثالث ای تبع التابعین، او په صحیح حدیث کي راغلي دي: خیر القرون قرني، ثم الذین یلونهم (یعني قرن الصحابة) ثم الذین یلونهم (یعني قرن التابعین) ثم الذین یلونهم (یعني تبع التابعین) الی اخیر الحدیث، نو پر دې تقدیر قرون څلور دي.

همه تخت وملکی پذیرد زوال .... بجز ملک فرماندهی لایزال

وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُوْرُهُمْ وَمَا يُعْلِنُوْنَ ﴿٦٩﴾

او ستا خدای یا محمد خبر دی په هغو شیانو چي دوی یې پټ په سینو یعني په زړو کي ساتي لکه عداوة الرسول صلی الله علیه وسلم او د هغه بغض کول او هغه شی چي ښکاره کوي لکه طعن پر علیه الصلوة والسلام او پر دین د اسلام، مطلب دادی چي پر خدای جل جلاله پټ او لڅ یو شی دي یعني پر دواړو علم لري، نو د دواړو مکافات به ورکوي.

وَهُوَ اللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۭ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْاُوْلٰى وَالْاٰخِرَةِ ۡ

وهو الله اى المستحق للعبادة هم دى دئ، مستحق د عبادت بل هيڅ شى نسته كه نبي وي او كه ملكه كه جن وي كه اصنام وي، دا جمله تقرير ده د هو الله فافهم، خاص ده لره دى حمد په دنيا او آخرت كي، ولي چي خداى ﷻ لره صفات د جمال او جلال سته او وركونكى د ټولو نعمتو په دنيا او آخرت كي دى دئ، نو مؤمنان په آخرت كي هم حمد دده وايي لكه په دنيا كي چي يې وايي په آخرت كي يې هم وايي: الحمد لله الذي اذهب عنا الحزن، او داغه رنګه وايي: الحمد لله الذي صدقنا وعده (اى بالجنة ونعيمها).

پوه سه: چي حمد دده لپاره د خوشحالۍ دى په نعيم د جنت او اظهار د لذت كوي د مكلفيت له سببه نه دى، ولي چي په آخرت كي هيڅ څوك په عبادت مكلف نه دى لان دار التكليف هو الدنيا وقد مضت.

وَلَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُوْنَ ۝٧٠

"الحكم" اى القضاء النافذ في كل شيئ (ابن عباس رضی الله عنه وايي حكمه لاهل الطاعة بالمغفرة ولاهل العصيان بالشقاوة) او خاص و خداى ﷻ ته تاسي حاضر كړل كېږي يعني په ورځ د قيامت للحساب وجزاء الايمان والاعمال الحسنة وجزاء الكفر والمعاصي.

قُلْ اَرَءَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ الَّيْلَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ

ووايه يا محمد واهل مكه ته تاسي خبر راكړئ كه چېري وګرځوي خداى ﷻ پر تاسي شپه همېشه، د قيامت تر ورځي پوري يعني هيڅ لمر نه راخېژوي.

مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَاْتِيْكُمْ بِضِيَاۗءٍ ۭ اَفَلَا تَسْمَعُوْنَ ۝٧١

څوك دى غير له خدايه چي تاسي ته دي دركړي رڼا چي تاسي دي طلب د رزق او معاش پكښي وكړئ (وكلمة من للاستفهام الانكاري، بيضاوي رحمه الله وايي چي حق د عبارت خو دا ؤ هل اله لكن ذكر لفظ من بناء على زعمهم چي بېله خدايه نور آلهة هم سته وهي اصنامهم) آيا تاسي دا مواعظ قرآنيه نه اورئ په سماع د تدبر يعني فكر پكښي ووهئ او غور پكښي وكړئ، نو ايمان راوړئ.

قُلْ اَرَءَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ

ورته ووايه يامحمد (ﷺ) كفارو ته د مكې تاسي خبر راكړئ كه خداى پاك وګرځوي ورځ پر تاسي همېشه، چي لمر په منځ كي د اسمان ځاى پر ځاى ودروي د قيامت تر ورځي پوري.

مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَاْتِيْكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُوْنَ فِيْهِ اَفَلَا تُبْصِرُوْنَ ﴿٧٢﴾

څوک دى اله پرته له الله (عزوجل) چي راوړي پر تاسي شپه چي تاسي دي له ستړيا څخه د ورځي استراحت پكښي وكړئ، آيا تاسي نه وينئ آيات په ليدلو سره د عبرت.

سوال: استراحت خو د ورځي هم كېږي؟

ځواب: په دومره لوى ورځ كي استراحت كول محال دى.

پوښتنه: د ليل فائده خداى پاک بيان كړه په تسكنون فيه سره او د ضياء فائده يې نه كړه بيان، حكمت يې څه دى؟

ځواب: اولاً ضوء بذاته مقصود ده او د هر چا خوښه ده، ولا كذالک الليل الا لاولياء الله، والاحكام القرآنية مبنية على الاكثر والغالب، وثانيًا چي منافع د ورځي بېخي ډېر دي د بيانولو دائره پر تنګه ده، نو هم دا سبب دى چي په اول كي افلا تسمعون ووايه او په دويم كي يې لاتبصرون ووايه.

وَمِنْ رَّحْمَتِهٖ

كلمه من تبعيضى است زيراكه رحمت خداوند كريم بربندګان بى شمار است، كريمه: وان تعدوا نعمت الله لاتحصوها.

فائده: جار او مجرور متعلق دي په وروسته جعل پوري قدم لافادة الحصر.

جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوْا فِيْهِ وَلِتَبْتَغُوْا مِنْ فَضْلِهٖ

جعل لكم اى خلق لكم يعني ستاسي د فائدې لپاره شپه او ورځ، او ارام وكړئ په شپه كي او د ورځي ستړيا به مو دفع سي، او چي تاسي طلب وكړئ د ورځي له منافع څخه د دنيا او آخرت، منافع د دنيا خو ظاهر دي من الكسب والتجارة وغيرهما، او منافع د آخرت لكه فرض لمونځونه د ورځي يا روژه وغيرها.

پوښتنه: بعض کسان د دنيا کارونه د شپې کوي لکه په ډېرو ګرمو وطنو کي لکه دوبۍ، کراچي يا عربستان سعودي، او د ورځي آرام کوي؟

ځواب: دا تقسيم مبني دى پر اعم اغلب يعني اکثره مځکي وال، نو پر دې تقدير په آيت کي لف او نشر مرتب دى کما هو ظاهر، او زجاج وايي چي داسي هم روا ده چي معنى دي ددې دا وي لتسکنوا فيهما ولتبتغوا فيهما آه، نو پر دې تقدير هغه د مخ سوال نه وارديږي، البته دا سوال وارديږي.

سوال: پر دې تقدير خداى پاک ليل او نهار ذکر کړه او داسي يې نه وويل چي جعل الزمان وهو اخصر ايضًا، نو په ذکر کي د ليل او نهار څه حکمت الهي دى؟

ځواب: اشاره ودې ته ده چي مشاغل د دنيا او اقسام د سکون د ورځي او د شپې سره مخالف دي والله اعلم.

وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

لپاره ددې چي تاسي شکر د نعمتو د خداى ﷻ وکړئ، چي اولين شرط د شکر د خداى ﷻ ايمان بالتوحيد دى.

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾

او په ياد کړه و قوم ته هغه ورځ چي خداى ﷻ نداء وکړه و مشرکينو ته، نو وايي دوى ته (فيقول تفسير د نداء دى) چېري دي شريکان زما هغه شريکان چي تاسي به زعم فاسد او ګمان کاسد کاوه چي دا شريکان به موږ له عذاب څخه د خداى په ورځ د قيامت خلاصوي.

پوه سه: چي دا ستفهام د مشرکانو سرزنش پر سرزنش دى لپاره د تنبيه پر دې، چي هيڅ شى داسي نسته چي جالب د غضب د خداى ﷻ دي وي بالا تر اشراک، نو اوس هغه شريکان چېري دي، اوله تقريع او سرزنش په هغه آيت کي تېر سو: ويوم يناديهم فيقول ماذا اجبتم المرسلين الآية، او هغه اوله تقريع پر دې وه چي تاسي متابعت د خپلو رئيسانو کړى ؤ چي عبادت د خداى په توحيد سره په متابعت د هغو رئيسانو پرې ايښى ؤ، او په دې تقريع کي بيان دى د فساد د فکرو ددوى او د قلت او ضعف د عقلو ددوى چي اميد د شفاعت يې جماداتو او ډبرو ته کړى دى.

پوښتنه: د دغو خبرو چي په آيتو کي د نسبت يې خداى پاک و ځان ته کوي آيا په واسطه د ملائکوو دي او که بالذات خبري دي، پر شق ثاني خو دا سوال د خلګو په زړو کي ورګرځي چي خبري د خداى ﷻ د چا سره خو لوى نعمت دى او مشرکان ددې نعمت شايان او لائق نه دي؟

ځواب: خبري د خداى ﷻ د دوستانو او مؤمنانو سره نعمت دى كريمه: سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ، و جنتيانو ته، او د غضب خبري او تقريع خبري بالذات ډېري المناکه او مايوس کن دي تر بالواسطة کما يدل عليه التجربة.

وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ

"ونزعنا" اى اخرجنا (عطف دى پر يقول په دمخه آيت کي او په دې آيت کي التفات له غيبت څخه و تکلم ته کما هو من محسنات علم البلاغة) له هر امت څخه يو شاهد چي پر دوى يعني پر کافرانو شاهدي د کفر او انکار من التوحيد اداء کړي وهو نبيهم، بيا موږ ورته ووايو راوړئ خپل دليل پر صحت د خپل دين يعني الشرك.

فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾

دوى په دغه وخت کي په دې پوه سي چي حق خداى ﷻ لره دى په معبوديت کي چي هيڅ څوک شرکت نه ورسره لري (لکن دا پوهنه ددوى وه دوى ته ګټه نه رسوي په دفع کي د عذاب الهى .... بيت

تو پيش از عقوبت درعفو کوب .... که سودى ندارد فغان زير چوب

او ورکي سي ددوى څخه هغه خبري چي په دنيا کي به دوى کولې من وساوس الشياطين ان الآلهة يشفعونهم يوم القيامة، وفي الحديث الصحيح النبوي قال رسول الله ﷺ لتدخلن الجنة كلكم الا من ابى (چي له دخول څخه د جنت منع وکړي)، قيل يا رسول الله ﷺ من الذي ابى قال من لم يقل لا اله الا الله.

فائده جليله: ينبغي للمؤمنين ان يشتغلوا بكلمة التوحيد قبل الموت وهي العروة الوثقى، وهو ثمن الجنة وهي التي شهدت بها جميع الانبياء.... ابيات:

هست هر زره بوحدت خويش ...... پيش عارف گواه وحدت او
پاک کن جامه را از غبار دويى ...... لوح خاطر که حق يکيست نه دو

شیخ مغربي قدس سره وايي:

نخست دیده طلب کن پس آنگهی دیدار
از آنکه یار کند جلوه کند بر او الابصار

فائده: پوه سه! چي اشراک حصر نه دی په عبادت کي د اصنام ظاهره وو چي مشرکينو به يې عبادت کاوه، بلکې اصنام دوه قسمه دي، یو قسم ظاهر دي لکه د مشرکانو بتان لکن بل قسم اصنام باطنه دي، د بعضو کسانو صنم خپل نفس او هوا وي چي د هغه طاعت کوي د خدای ﷻ طاعت يې پرې ایښی وي، د بعضو کسانو صنم ماینه وي یحبها محبة الله او د بعضو خلګو صنم تجارت وي فیتکل علیها ویترک طاعة الله لاجلها فهذه کلها لاتنفع یوم القیامة کذا في روح البیان.

حکایت: مالک بن دینار رحمة الله علیه یوه ورځ پر لمانځه ولاړ ؤ او ایاک نعبد و ایاک نستعین چي يې ووایه بېهوشه سو، چا پوښتنه د سبب د بېهوشۍ ځنډي وکړه، ده ورته وویل چي موږ وایو ایاک نعبد چي خاص یوازي ستا عبادت کوو او سره د هغه نعبد انفسنا ای نطیعها في امرها، او موږ وایو ایاک نستعین، چي خاص ستا څخه کومک او مرسته غواړو ونرجع الی ابواب غیره تعالی کالسلاطین واصحاب الغنٰی.

اللهم ارزقنا التوکل علیک في امور کلها آمین.

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ

بغوي رحمه الله وايي چي د موسٰی علیه السلام د اکا زوی نسب يې دا ؤ قارون بن یصهر بن قاهث بن لاوي بن یعقوب علیه السلام، و موسٰی علیه السلام بن عمران بن قاهث بن لاوي بن یعقوب علیه السلام، کذا اخرج ابن المنذر عن ابن جریج، او ابن اسحاق وايي چي قارون د موسٰی اکا ؤ کان اخا عمران وهما ابنا یصهر بن قاهث، راوي وايي چي په بني اسرائیلو کي ښه قاري د تورات تر ده نه، او دی به خلګو منور باله په سبب د حسن صوت دده، وروسته تغیر حال دده پیدا کړی په سبب د کثرة المنال والمال، نو نفاق يې شروع کړی کما نافق السامري، او جلال الدین المحلي رحمه الله وايي چي قارون د موسٰی علیه السلام هم د اکا زوی ؤ او هم د خاله زوی، والله اعلم.

فائده: قارون علم عجمي دی نو غیر منصرف دی للعلمیة والعجمة.

"فبغی علیهم" نو ده ظلم کاوه پر بني اسرائیلو، بعض مفسرین وايي چي قارون عامل ؤ د فرعون پر بني اسرائیلو، نو ده به ډېر ظلم پر کاوه، او ضحاک وايي بغی علیهم بالشرک کمایدل علیه قوله تعالی: ولقد ارسلنا موسیٰ بآیاتنا وسلطان مبین الی فرعون و هامان وقارون، فقالوا ساحر کذاب، سورة المؤمن، نو له دې څخه دا معلومېږي چي قارون ایمان نه دی راوړی لاظاهرًا ولا باطنً، وقیل بغی علیهم بالکبر والعلو وان تکونوا تحت امره، ولي کثرت د مال دده المشار الیه بقوله تعالی وآتیناه من الکنوز آه، سبب ددې بغی والامارة والاستکبار والعجب والتمرد عن قبول النصیحة وګرځېدی، شهر بن خوشب رح وايي اوله علامه د کبر يې دا وه چي قمیص يې اته لوېشتي اوږد کړی ؤ، وعن ابن عمر رض ان رسول الله ﷺ قال لاینظر الله الی من جر ثوبه خیلاً.

تفریع: درویش وايي زه حیران یم د عربو و قمیصانو ته په اوسنۍ زمانه کي چي قمیصان د اکثرو پر مځکه ورسره کشېږي، سره ددې چي علماؤ ددوی به دا حدیث ورته بیان کړی هم وي شاید، روح المعاني وايي چي ابن عطیه اجماع پر دې رانقل کړې ده چي قارون له قوم څخه د موسیٰ ؑ ؤ کمایدل علیه قوله تعالی ان قارون کان من قوم موسیٰ، فمن قال بغیر ذالک فقد کفر.

وَاٰتَيْنٰهُ مِنَ الْكُنُوْزِ مَآ اِنَّ مَفَاتِحَهٗ

او موږ ورکړي وه ده ته کنوز (کنوز جمع د کنز ده مال ذخیره ته وايي فالکنوز الاموال المدخرة) یعني دومره ډېر مالونه چي کلیانې د صندقانو د هغو نقودو یعني الذهب والفضة جمع د مفتح ده بکسر المیم چي آله د فتح ته وايي ضمیر د مفاتح راجع دی و ما ته او مفاتحه په حذف د مضاف ای مفاتح خزائنة، او بعض مفسرین وايي چي له مفاتح څخه خودي خزانې مراد دي من الذهب والفضة.

درویش وايي: چي دا تفسیر نه منقول او نه مقبول دی، ولي ددې وروسته آیت سره سمون نه لري بلکي منافي يې دی.

لَتَنُوْٓاُ بِالْعُصْبَةِ اُولِي الْقُوَّةِ ق

درنې به وې پر یوه جماعت چي خاوندان د قوت به وه، ولي چي مراد خپله

خزانې سي كلياني نه سي، نو دا خو پر ډېروالي د نقودو د قارون دلالت نه کوي، ولي د عصبة تفسير علماؤ په څلوېښت کسه سره کړی دی، چونکه په پخوا زمانه کي لوټونه نه وه بلکې دنانير او دراهم وه، نو څلوېښت کسه غالبه څلور سوه لکه (۴۰۰۰۰۰۰) دراهم په شا نسي وړای، او جرير له منصبور رح څخه روايت کړی دی چي هغه له خيثمه رح څخه روايت کړی دی چي په انجيل شريف کي ما وليدل چي مفاتح د خزائنو د قارون د شپېتو غاترو بارؤ او هر کلی تر يوه ګوته نه وه بالا، ولکل مفتاح کنز، او قارون په اول الامر کي هره خواته چي به تلی کلی د خزانو چي د اوسپني به وې د ځان سره به يې وړلې، نو اخير الامر کرار کرار خزانې ډېرېدلې کلی يې هم ډېرېدلې اخير الامر کلی د څلوېښتو غاترو بار ته ورسېدلې، لکن د غاطرو روايات ټوله ضعيف دي، او له قرآن څخه مخالف دي، ولي چي عصبه رجالو ته وايي نه بغال ته، بغوي رح وايي اختلفوا في العصبة، مجاهد رح وايي مابين العشرة الى خمسة عشر، او ضحاک رح له ابن عباس رض څخه روايت کوي چي عصبة مابين الثلاثة الى العشرة، وقال قتادة مابين العشرة الى الاربعين وكذا في القاموس، وقيل سبعون، او په بل روايت کي د ابن عباس رض راغلي دي يحمل مفاتحه اربعون رجلاً اقوىٰ مايكون من الرجال.

إِذْ قَالَ لَهُۥ قَوْمُهُۥ لَا تَفْرَحْ

چي ورته وويل وه قارون ته قوم دده چي موسیٰ او بني اسرائيل وه، او بعض مفسرين وايي چي موسیٰ يوازي د نصيحت په توګه ورته وويل.

سوال: يوه سړي ته خو قوم نه ويل کېږي؟

ځواب: قوم يې په دې موسیٰ ع ته وويل چي بني اسرائيل هم راضي وه په دغه قول د موسیٰ فهو من قبيل قولهم بنوا فلان قتلوا مع ان القاتل منهم واحد لرضاء الباقين بالقتل.

درويش وايي: چي روح البيان، علامه زمخشري او مظهري وايي چي اذ منصوب محلاً دی ظرف دی د تنوء، ورده العلامة البغدادي رح في روح المعاني ان اثقال المفاتح العصبة ليس مقيدًا بوقت قول القوم والظرف لابد ان يكون قيدًا

للعامل فيه كما ثبت في علم النحو، او ابن عطيه وايي چي ظرف دى د بغٰى، پر دې هم دمخه سوال واردېږي كما لايخفٰى، او ابو البقاء وايي چي ظرف دى د آتينا پر دې هم دمخه سوال واردېږي او ابو البقاء دا هم ويلي دي چي يجوز ان يكون ظرفًا لمحذوف دل عليه الكلام اى بغٰى عليهم آه پر دې باندې هم مخنى سوال واردېږي، او عوفي وايي چي منصوب دى په اذكر مقدر پوري، په پاى كي علامه بغدادي رحمه الله ويلي دي: والتقدير لاذكر انسب لقوله لاتفرح، والتقدير اذكر اذ قال له قومه "لاتفرح" ته خوشحالي مه كوه، الفرح في اللغة السرور بوجدان المطلوب.

سوال: په وجدان د مطلوب او مرغوب خو هر سړى خوشحاله كېږي؟

ځواب: فرح چي نهي ځندي راغلي دي بطر دى يعني طغيان او سركښي له حكم څخه د خداى عزوجل چي ځان په مال سره غني ويني، قال الله تعالى: ان الانسان ليطغٰى ان راٰه استغنٰى.

درويش وايي: چي بيضاوي او روح البيان او امام رازي وايي چي فرح په دنيا مذموم ده مطلقًا، ولي چي نتيجه د فرح بالدنيا حب دى د دنيا والغفلة عن ذهابها، ولي څوک عالم په ذهاب او په مقارنت ددې حتمًا ترح (ضد د فرح) واجب وي، قال الله تعالى: لكيلا تاسوا على مافاتكم ولا تفرحوا بما آتاكم، مفسرين وايي چي حب د دنيا مانع دى له محبت څخه د خداى جل جلاله يعني كما ينبغي .... بيت:

دنياى دنى چيست سراى ستمى ...... افگنده هزار كشته درهر قدمى

إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ۝٧٦

په تحقيق د خداى جل جلاله نه دى خوښ خوشحالي كونكي په زخارفو د دنيا المتكبرين بها غير شاكرين عليها.

مسئله: خوشحالي په دنيا سره بما يفيده في الآخرة محمود مطلقًا ومامور به، كريمه: وبذالک فليفرحوا، والفرح بالدنيا چي مقارن د شكر سره وي فمحمود ايضًا، قال رسول الله ﷺ الطاعم الشاكر كالصائم الصابر، او كه چېري فرح په دنيا مقرون وه په طغيان او كفران سره لكه د قارون فرح فمذموم حقًا، واما نفس الفرح بنيل المرغوب فامر طبعي لا اختيار للعبد فيه فلايتوجه اليه التكليف، كريمه:

لایکلف الله نفسًا الا وسعها، قال شمس الخلافة ای امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه:
واذا نظرت فان بؤسًا زائلاً .... للمرء خیر من نعیم زائل
که ته ای ناظره فکر ووهې هغه فقر چي زائلیږي بهتر دی تر هغه نعمت چي زوال لري.

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا

او ته طلب وکړه یا قارون په هغه شي کي چي تاته خدای ﷻ درکړی دی یعني من نعم الله والمال الکثیر کمامر بیانه، د نعمتو د دار الآخرة چي جنت دی چي دار السرور دی بلا تعب ولا مرض ولافناء ابد الابد یعني ددې د دنیا د نعمتو شکر اداء کړه او په رضاء د خدای ﷻ کي یې صرف کړه چي په هغو سره د آخرت نعمتونه حاصل کړه، ولي چي حقیقت برخه د انسان د دنیا څخه هغه ده چي آخرت ته یې واستوي لان الدنیا مزرعة الاخرة، دا قول د مجاهد او ابن زید رح ؤ، او سدي رح وایي نصیبک من الدنیا الصدقة وصلة الرحم.

درویش وایي: چي وهذا یرجع الی الاول بل اخص منه، او علي کرم الله وجهه وایي لاتنس صحتک وقوتک وشبابک وغناک بان تطلب بها الآخرة وقد جاء في الحدیث الصحیح الذي الحاکم والبیهقي بسند صحیح عن عمر بن میمون الاودي قال قال رسول الله ﷺ اغتنم خمسًا قبل خمس (غنیمت وګڼه پنځه شیه دمخه تر پنځو شیانو (۱) حیاتک قبل موتک (۲) وصحتک قبل سقمک ای المرض (۳) وفراغک قبل شغلک (۴) وشبابک قبل هرمک، ای الضعف باعتبار السن (۵) وغناک قبل فقرک.

وَأَحْسِن كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ

او ته احسان کوه د بندګانو سره د خدای ﷻ او دائم شاکر اوسه، او د خدای ج طاعت کوه، لکه چي احسان کړی دی خدای ﷻ د تا سره (بانعام متواتر بحیث لاینقطع مدة حیوتک، کریمه: وان تعدوا نعمت الله لاتحصوها) او ته مه طلبوه فساد په مځکه کي، بغوي رح وایي کل من عصٰی في الارض فقد طلب الفساد في الارض.

وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾

په تحقیق خدای محبت نه لري د مفسدینو سره یعني یبغضهم.

شیخ سعدي رحمه الله وایي:

اگر پهلوانی وگرتیغ زن........ نخواهی بدربرد الا کفن

یو بل محقق وایي:

اگر ملک تو شام تایمن خواهد بود .... وزسرحد روم تاختن خواهد بود

آن روز کزین جها ن کنی عزم سفر....... همراه توچند گز کفن خواهد بود

قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِندِي ۚ

پوه سه: چي علی علم په ځای کي د حال دی له ضمیر مرفوع څخه د اوتیته، والتقدیر اوتیته کائنًا علی علم، او یا کلمه د علی تعلیلي ده والجار والمجرور ظرف لغو دی متعلق دی په اوتیته پوري، کانه اوتیته لاجل علم وقوله عندي صفت دی د علم، والحاصل لکلام قارون اوتیته لعلم مختص بي دونکم، ترجمه وویل قارون چي ماته دا مال ارکړه سوی دی له سببه د علم زما، غرض د قارون په دې رد دی ددې قول د ناصحانو احسن کما احسن الله الیک، او مراد دده دادی چي مال چي ماته راکړه سوی دی صرف تفضل او احسان د خدای ﷻ نه دی چي پر ما يې شکر او احسان د بندګانو سره د خدای ﷻ واجب سي، بلکې ماته دا جاه و جلال او مال او تفوق پر خلګو چي راکړه سوی علی علم کائن عندي.

درویش وایي: چي په مراد کي ددې علم د قارون اختلاف عظیم د مفسرینو دی، بعض وایي چي مراد له علم څخه علم دی په تجارتي معاملاتو او زراعاتو او نورو نورو کسبو کي، سهل بن عبدالله التستري رحمه الله وایي چي که چا نسبت و ځان ته وکړی د یو کار هغه فلاح نسي پیدا کولای، روی چي زکریا علیه السلام شیطان په خوب ولیدی او ورته وه یې ویل چي په اقوالو او افعالو کي د بندګانو کوم ډېر بدکار یا قول دی چي ته ډېر په خوشحاله کېږې، ابلیس ورته وویل که نبي نه وای نو درواغ به مي درته ویلي وای، لکن اوس زه رشتیا درته وایم چي داسي مه وایه چي زه داسي به سې لکه زه، اشاره یې و هغه قول ته خپل وه ''انا خیر منه'' یعني

خدای ﷻ ملکي په سجده سره و آدم؏ ته امر کړه ملکو سجده وکړه ابلیس سجده ونه کړه، او خدای ﷻ پاک ورته وویل چي ولي دي سجده ونه کړه؟ ابلیس ورته وویل انا خیر منه، سهل رح وروسته زیاته کړې ده چي نېک بخته سړی هغه دی چي خپل اقوال او افعال حسنه یې وکړه او خدای ﷻ دا په زړه کي ورواچول چي دا افعال یا اقوال ټوله احسان د خدای ﷻ دی پر ما باندي، او که نسبت د احوالو، افعالو او اقوالو و ځان ته وکړي او فخر په کوي هغه سړی به ژر د هلاکت د کندي و غار ته ولوېږي، لکه قارون چي دعوه د فضل خپل وکړه، او بعض مفسرین وایي چي مراد د قارون علم د تورات ؤ و کان اعلم الناس بالتورات.

درویش وایي: چي دا نسبت د علم تورات وځان ته مثل د مامر دی، قال الحافظ الشیرازي رح:

مباش غره بعلم و عمل فقیه مدام .... که هیچ کس زقضای او جان نبرد
قلندران حقیقت به نیم جو نخرند .... قبای آطلس کس که هنر عاریست

سعدي رح.

مکن تکیه بر ملک وجاه وحشم .... که پیش از تو بودست وبعد از توهم

مثنوي

افختار از رنگ وبو از مکان .... هست شادی وفریب کودکان

شیخ عطار غزنوي وایي:

همچو طفلان منگر اندر سرخ وزرد .... چون زنان مغرور رنگ وبو مگرد

مولی جامي وایي:

وصلش مجو دراطلس شاهی که دوخت عشق
این جامه برتنی که نهان زیر زنده هست

سعدي رح وایي:

کرا جامه پاکست وسیرت پلید ...... دردوزخش رانباید کلید

درویش وایي: چي دا وه خواره خواره اشعار د اهل الله په باره کي د مثل د قارون چي ده افختار او تکبر لاره یې غوره کړې وي، او روح البیان، روح المعاني، مظهري او نور ګڼ شمېر مفسران رحمهم الله وایي چي مراد له علم څخه علم د کېمیا دی چي یو

قسم مخلوط اشياء دي چي پر وسپنه يې واچوي سپين زر کېږي او چي پر ميسو يې واچوي سره زر کېږي، سعيد بن المسيب رح وايي چي د موسیٰ ؏ علم کېميا زده ؤ، نو موسیٰ ؏ يوه حصه د هغه علم و يوشع بن نون ته وروښوول، او يوه حصه يې کالب بن يوقنا ته وروښوول، او يوه حصه يې و قارون ته وروښوول، نو قارون د هغه دوو کسانو څخه چي يوشع بن نون او کالب بن يوقنا ؤ په چم او چمبازۍ سره هغه دوې نوري حصې د علم کېميا زده کړې، وصار ذالک سببًا لکثرة امواله.

درويش وايي: چي زجاج رح ويلي دي چي علم کېميا هيڅ حقيقت نه لري، او په تفسير کواشي کي وايي چي بيانونکي د علم کېميا اکثره يې درواغ دي فلا يلتفت اليه، يعني کواشي يې د امکان منکر نه دی لکن ډېر يې درواغ بولي والله اعلم.

درويش وايي: چي روح المعاني په اوراقو بحث په باب کي د علم کېميا کړی دی، او روح البيان په خپل وار د قارون په باره کي اوږد بيان کړی دی چي له نقل څخه د هغو دوو کتابو د بياناتو طويله ؤ فقير ډډه وکړه، لعدم الفائدة في نقلها لمتعلمي هذا التفسير.

درويش وايي: چي هغه خبره چي روح البيان کړې ده هغه داده: والکېميا له حقيقة صحيحة وقد عمل بها بعض الانبياء وکمل الاولياء، او بيا د مثنوي يو بيت يې راوړی دی:

از کرامات بلند اولياء است...... اولاً شعر است واخير کېميا

فقير وايي: چي نبي که کېميا ګري وکړي، نو هغه خو د هغه معجزه ده، او که يې ولي کامل وکړي هغه خو د هغه کرامت دی، خبره خو په دې ډول کېميا ګرۍ کي نه وه بلکې خبره د کېمياګرۍ د قارون غوندي سړي ده، قارون خو معلوم الحال شخصيت ؤ نه نبي ؤ او نه ولي، يعني په داسي کېمياګرۍ کي خبره ده چي هر کس او ناکس يې کولای سي.

سوال: تا دمخه وويل چي د موسیٰ ؏ کېمياګري زده وه، يوه حصه يې له درو حصو څخه قارون ته وروښوول، نو د موسیٰ ؏ خو معجزه وه او قاورن ته سره د دوو نورو حصو څرنګه نقل سول؟

ځواب: قارون چي قارونيت ته ورسېدی، نو هغه ښوول سوي د موسیٰ ؏ خبري

يې نسيًا منسيًا وګرځېدلې لعدم کونه اهلاً له، نو څرنګه به په آيت کي علم کيميا وي، او هغه خبره چي طيبي رحمه الله کړې ده لعله کان من قبيل المعجزة آه، د قارون په باره کي نه ده صحيح لانه ليس من اهل المعجزة بل ليس من اهل الکرامة.

درويش وايي: چي د زجاج رحمه الله انکار له داسي کيميا څخه نه دی چي معجزه وي يا کرامت وي بلکې د داسي کيميا ګری څخه دی چي په سبب د خلط د ډېرو فلذاتو دا کيميا پيداسي.

اَوَلَمۡ يَعۡلَمۡ اَنَّ اللّٰهَ قَدۡ اَهۡلَكَ مِنۡ قَبۡلِهٖ مِنَ الۡقُرُوۡنِ

آيا نه دی خبر قارون چي خدای په تحقيق هلاک کړي تر قارون دمخه له اهل څخه د قرنو.

پوه سه: چي استفهام لپاره د تعجب دی يعني څوک چي د قارون دا خبري واوري يعني انما اوتيته علی علم آه تعجب به دده و حماقت به ته وکړي، وليس المراد التعجب من الله لانه محال في حقه تعالی، او ددې تعجب سره توبيخ ده هم ملګری دی، والواو للعطف علی مقدر کما مر مرارًا تقديره الم يتفکر قارون ولم نعلم آه.

مَنۡ هُوَ اَشَدُّ مِنۡهُ قُوَّةً وَّاَكۡثَرُ جَمۡعًا ؕ

هغه څوک چي هغه سخت وه تر ده په قوت کي او ډېر وه از روی جمع د مالو من الفضة والذهب، ولي خدای عزوجل قد اهلک عادًا لاولي وکان اشد منه قوة وجمعًا فان شداد بن عاد ملک الارض کلها، نو که قارون په دې پوهېدای لما اغتر بماله ولم تتکبر، ولي چي خدای جل جلاله که معطي دی نو مهلک هم دی، لا اله غيره او هيڅ څوک پر خدای جل جلاله حق نه لري.

درويش وايي: چي په عبارت قرآني کي خدای پاک رد کړه هغه دعوی د قارون انما اوتيته علی علم لي، او بعض مفسرين وايي چي دا آيت توبيخ دی د خدای ج له خوا پر اغترار د قارون په قوت او په کثرت مال دده، او سره ددې چي دی خبر ؤ په اهلاک د قرون ماضيه ؤ په تورات کي لانه کان اعلم الناس بالتورات کما مر، او يا په سماع د موسیٰ ع څخه او يا په اورېدلو د حفاظو څخه د تواريخ قديمه ؤ.

وَلَا يُسْـَٔلُ عَن ذُنُوبِهِمُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾

پوه سه: چي لايسئل صيغه د مجهول ده مفعول مالم يسمه فاعله المجرمون دی، او ضمير د عنهم راجع دی و المجرمون ته كه څه هم مجرمون متاخر دي ذكرًا لكن متقدم دي رتبةً فلايلزم الاضمار قبل الذكر.

ترجمه: او پوښتنه نه کړل کيږي له مجرمينو څخه د ګنهو ددوی، ولي چي خدای عالم الغيب والشهادة دی لايحتاج الى السؤال والاستعلام، نو په دنيا كي عذاب د اهلاک ورکوي، او په آخرت كي بادخال النار، قتادهؒ وايي يدخلون النار بغير سؤال ولاحساب، او مجاهد وايي لايسئل الملائكة عن احوالهم لانهم يعرفون سيمائهم.

درويش وايي: الحسن في تفسير هذه الآية ما قال الحسنؒ لايسئلون سوال استعلام بل سوال التفريع والتوبيخ، نو پر دې تفسير هغه سوال نه واردېږي چي په بل ځای کي د قرآن مبارک راغلي دي، فوربک لنسئلنهم اجمين، يعني چي په دې آيت كي نفي سوال يې کړی دی، او فوربک لنسئلنهم اجمعين اثبات د سوال تناقض دی، وجه الدفع ان المنفي في هذه الآية سوال الاستعلام دی، والمثبت في الآية الاخرىٰ سوال التقريع والتوبيخ دی فافهم.

فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ فِى زِينَتِهِۦ ۖ

نو راووتی قارون يوه ورځ (فخرج عطف على قال السابق) پر خپل قوم په زينت، جاه او جلال کي.

درويش وايي: چي د دې آيت په تفسير كي مبالغه انګېزه تفسيرونه کړل سوي دي، امام نخعيؒ وايي چي قارون او تابعان د قوم دده په زرغونو او سرو جامو كي وه، تعداد يې نه دی بيان کړی چي څومري کسان وه، او ابن زيد وايي چي اوويا زره كسان ورسره وه چي د ټولو سرې جامې وې، قتادهؒ وايي ذكر لنا چي قارون او دده تابعان پر څلور زره دوابو سپاره وه چي سره كالي يې وه، منها الف بغلة بيضاء (د دغو څلورو زرو څخه زرکسه پر سپينو غاطرو سپاره وه) وعلى دوابهم قطائف الارجوان(او د دغو غاطرو پر ځينانو سرې سرې جامې اواري وې)، او په بعضي رواياتو كي راغلي دي چي نوي زره (۹۰۰۰۰) كسان پر دوابو

سپاره ورسره وه چي د ګردو سره کالي وه، او مقاتل رحمه الله وايي چي قارون پر يوه صهباء غاطره باندي سپور ؤ چي ځين يې د سرو زرو ؤ او سره غالۍ پر اواره وه، او ځلور زره د اسانو سپاره ورسره وه چي د اسانو پر ځينانو يې سرې نغاړکي اواري ويې او درې سوه سپيني مينځيانې ورسره وې چي پر هغو باندي د سرو کالو علاوه زېورات په غاړو او په لاسو وه، او پر سوربخونو غاطرو سپرې وې، او بعض ناقلين وايي چي قارون پر بوره غاطره سپور ؤ لاندي تر ځين سره جامه اواره وه، او ځين د سرو زرو ؤ، او ځلور زره خادمان ورسره وه، او دوی چي د سرو وريښمو کالي اغوستي وه پر اسانو هم د سرو وريښمو ټوكران وه او پر راسته اړخ يې درې سوه بچه مرد ځوانان پر آسانو سپاره وه، او پر چپه اړخ يې درې سوه باكرات نجوني چي تكي سپيني وې او كالي يې وريښمين وه او زېورات يې په تن وه پر اسانو سپرې وې، او ابن ابی حاتم د زيد بن اسلم څخه روايت كړی دی چي دده سره اوويا زره (۷۰۰۰۰) كسان ورسره وه او دا خروج دده په ورځ د شنبې ؤ.

درويش وايي: چي نور كيفيات د قارون د زينت د راوتلو هم راويانو بيان كړي دي، چونكه تاريخ د دې واقعې ډېر قديم دی، ځكه هر قسم روايات پكښي راغلي دي، د اكثرو رواياتو پای پر يهودانو درېږي، نو ځكه فقير وايي والله اعلم بحقيقة الحال پر مامنت مه كوئ دغه روايات چي يې راوړه بعض يې مظهري بيان كړي دي، بعض يې روح البيان راوړي، او بعض يې روح المعاني قلم زد كړي دي، او بعض امام همام رازي رحمه الله بيان كړی دی، درويش په اول كي د دې آيت د تفسير وويل چي د دې آيت په تفسير كي مبالغه انګېزه تفسيرونه راوړل سوي دي ... بيت:

تاطبع شريفت نه پذيرد ملالتی .... آن به رو په تفسير قرآن دراوريم

قَالَ الَّذِيْنَ يُرِيْدُوْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يٰلَيْتَ لَنَا

وويل هغو كسانو چي طبعًا يې د دنيا زينت خوښ ؤ چي هغه كسان مؤمنان د بني اسرائيلو وه، كاشكي.

سوال: حرف نداء خو پر ليت داخله سوه او دا بدهي خبره ده چي ليت منادی نسي كېدای؟

ځواب: منادی محذوف ده، والتقدير يا قوم ليت آه.

مِثْلَ مَآ أُوْتِيَ قَارُوْنُ إِنَّهُ لَذُوْ حَظٍّ عَظِيْمٍ ﴿۷۹﴾

پوه سه: چي دوی مثل لفظ زیات کړی داسي یې نه وویل یا لیت لنا ما اوتي قارون، له دې جهته چي قول د دوی پر حسد نسي حمل "انه لذو حظ عظیم" تعلیل د تمنی د دوی دی په تحقیق چي قارون مالک د لوی برخي دی یعني په دنیا کي.

وَقَالَ الَّذِيْنَ أُوْتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ

وویل هغو کسانو چي هغو ته علم ورکړل سوی ؤ، ابن عباس رضی الله عنه چي مراد ځندي احبار او علماء حق د بني اسرائیلو دي، او بعض مفسرین وايي چي د علم څخه مراد علم د ما عد الله تعالی للمؤمنین في الآخرة دی، دا خبره دوی و هغه کسانو ته چي تمنی د مثل د حال د قارون یې کړې وي.

پوه سه: چي ویل هلاک ته وايي یعني مصدر دی، نو یا مفعول مطلق دی د فعل محذوف ای هلکتم هلاکًا، او یا مفعول به دی الزمکم الله الویل، په هر صورت مقصود د دې لفظ ویلو څخه زجر دی، د ما لا یرضی من التمنی.

ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِّمَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ج

ثواب د خدای جل جلاله په آخرت کي ډېر ښه دی تر ما اوتي قارون بلکې تر دنیا ومافیها تولو ثواب د آخرت بهتر دی، د هغه چا لپاره چي ایمان یې راوړی وي او عمل صاحل یې هم کړی وي، حرف جر متعلق په خیر پوري دی یا په ثواب پوري، یعني ثواب الله تعالی لمن آمن وعمل صالحًا خیر، په تفسیر کشف الاسرار کي وايي: فائده این آیت آنست که رب العالمین خبر میدهد مارا، که مؤمن نباید تمنی کند آنچه طغیان درآن است، یعني کثرة مال وذالک قوله تعالی: ان الانسان لیطغٰی ان راٰه استغنٰی، بلکې از خدا عزوجل کفاف خواهد ودردنیا وبلغه یعنی کم عیش چنانکه درآخیر آمده، اللهم اجعل رزق آل محمد کفافًا، وفي الحدیث اللهم من احبني فارزقه العفاف (ای الکف عن المحارم) والکفاف (یعني رزق که اورا کافي باشد وعیال او که محتاج فقر وگدا نگردد) ومن ابغضني فارزقه مالاً (ای کثیرًا) وولدًا، وفي الحدیث طوبی لمن هدی الی الاسلام وکان عیشه کفافًا وقنع

به (يعني صبر يې پر کړی وي) ... بيت:

گنج زرگر نبود کنج قناعت باقيست .... آنکه آن داد بشاهان بگدايان اين داد

وقال المولى الجامي رح:

هرسفله پی بکنج قناعت کجا برد ..... اين نقد درخزينه ارباب همتست

سعدي رح ميگويد:

نيرزد عسل جان من زخم نيش ...... قناعت نکوتر بدوشاب خويش

وَلَا يُلَقّٰهَآ اِلَّا الصّٰبِرُوْنَ ۝۸۰

پوهه: چې ضمير مؤنث يا راجع دی و هغه کلمې ته چې احبارو د يهودو وکړه او يا و ثواب ته راجع دی په تاويل د مثوبة، او يا جنت ته راجع دی چې د ثواب الله څخه وفهمېدی او يا ايمان او علم صالح ته راجع دی په تاويل د سيرة او الطريقة، و المعنى لايتاتی تلک الکلمة او المثوبة او الجنة او السيرة، مگر هغو کسانو ته چې پر طاعاتو د خدای جل جلاله يې صبر کړی وي، چې په عربي يې صبر على الشيئ بولي، او له معاصيو څخه يې صبر کړی وي، چې په عربي يې صبر عن الشيئ بولي او په کفاف او رزق قليل کې صبر کړی وي چې په عربي يې صبر في الشيئ بولي.

درويش وايي: چې لفظ د صبر جامع د ټولو مهماتو د دين اسلام دی.

فَخَسَفْنَا بِهٖ وَبِدَارِهِ الْاَرْضَ قف

پوهه: چې په قاموس کې وايي خسف المکان يخسف ذهب في الارض وخسف القمر زال ضوئه، يعني په سايه کې د مځکې راغله او د لمر نور ځندي ولاړی، لان النور القمر مستفاد من نور الشمس، وعين خاسفة چې هغه تېزي د نظر به يې ولاړه، نو کلمه د باء لپاره د تعديه ده، په فارسي ژبه: پس فرو بديم قارون وسرای اورا بزمين، په پښتو ژباړه: کښته مو يوړی قارون او دده سرای په مځکه کې.

درويش وايي: چې قصه د خسف د قارون په مځکه کې ټولو مفسرانو په طويل يا لنډ بيان سره راوړې ده، فقير به د ټولو خلاصه درته بيان کړي ان شاء الله.

فاعلم: چي اهل علم بالاخبار القديمة داسي وايي چي قارون اعلم د بني اسرائيلو ؤ، وروسته تر موسیٰ او هارون عليهما السلام په تورات سره، واقرئهم للتورات، او ډېر حسن صورت خدای ﷻ ورکړی ؤ او ډېر حسن الصوت ؤ او په اموالو سره ډېر غني ؤ کمامر قصة غنائه، نو موسیٰ؈ ته يې بغاوت او سر کښي شروع کړه دده له حکم څخه او طغيان او عصيان يې له دې ځای څخه شروع سوه چي خدای پاک موسیٰ؈ ته وحي وکړې چي ته امر کړه قوم خپل چي په پټوانو پوري دي د څلور طرفه څخه شنه رنګونه لکه د اسمان پر هر طرف يو يو سنړسي وځړوي چي په دې ذريعه دوی وه اسمان ته ګوري، په دې پوه سئ او هر وخت ورپيادېږي چي کتاب زما يعني تورات له اسمان څخه نازل سوی، موسیٰ؈ په مناجات کي خدای پاک ته وويل چي آيا داسي نه ورته ووايم چي ټوله پټوان شنه کي، ولي چي بني اسرائيل به تحقير ددې يوه يوه تار پر څلور طرفه د پټوانو وکړي، خدای پاک ورته وويل يا موسیٰ ان الصغير من امري ليس بصغير، نو چي دوی زما اطاعت په صغير کي ونه کړي لم يطيعوني في الامر الكبير، نو موسیٰ؈ بني اسرائيل را طلب کړه په شمول د قارون او هغه امر الهي ورته ذکر کړی، بني اسرائيلو ټولو د خدای پاک و دې امر ته لبيک وواپه، او قارون منع وکړه او دا حکم الهي يې نه ومانه او دا يې وويل چي داسي نخښي او نښانې خو مالکان په مريانو پوري کوي تاچي خپل مريان د نورو خلګو څخه وپېژني، دا اول کفر ؤ د قارون په امر الهي سره او انکار له نبوت څخه د موسیٰ؈، راوي وايي چي هغه وخت چي موسیٰ؈ تر بحر قلزوم تېر کړه او فرعون خدای ﷻ غرق کړی، قارون هم د خدای ﷻ په اراده تر رود نيل تېر سو، نو موسیٰ؈ په امر د خدای ﷻ د حبورة منصب و هارون ته وسپاره، د حبوره منصب معنی دا وه چي بني اسرائيل خپلي ژوندۍ هديې لکه اوښان، غوايي او پسونه هارون؈ ته راوستل او هغه به ذبح کول او د آسمان له خوا څخه به اور راکښته سو هغه بې وسوځل، قارون ته ډېر درد ورغلی چي ماته يې هيڅ منصب رانه کړی، نو موسیٰ؈ ته يې وويل يا موسیٰ لک الرسالة ولها رون الحبورة او ماته هيڅ منصب رانه کړل سو، او سره ددې چي زه اقرء د تورات يم لاصبر لي على هذا، موسیٰ ورته وويل چي ما انا جعلت الحبورة

لهارون بامري بل الله تعالى جعلها له، قارون ورته وويل والله لا اصدقک في هذا چي ماته دليل پيش نه کړې چي د خداى ج څخه دی، موسیٰ ع ورته وويل چي تاسي يو يو لکړه راوړئ او په هغه قبه کي چي موسیٰ ع به عبادت پکښي کاوه کښېږدئ او تر سهاره پهيره پر کوئ، دوی په شمول د قارون دغسي وکړه، سهار چي يې لکړي وکتلې د هارون وچه لکړه تکه شنه وه او شنه بلګونه په پوري وه، قارون ورته وويل والله ماهذا باعجب مما تصنع من السحر يعني په حضور کي د فرعون چي لکړه به يې مار وګرځېدله، يعني قارون هغه هم سحر وباله، نو قارون سره د خپلو اتباعو د موسیٰ ع ګوښه نشيني مختاره کړه او موسیٰ ع ډېر مدارات او حلم ورسره کاوه په سبب د قرابت بينهما او بل په سبب ددې چي ډېر اتباع لري شايد حق لاري ته بيرته راسي لکه د ابو جهل سره په مکه کي، آنحضرت ﷺ ډېر حلم او مدارات کاوه، ولي چي د قريشو مشرؤ او قريشو به ابو الحکم باله او ټولي قومي دعوىٰ به ابوجهل حل او فصل کولې، او دده په ايمان راوړو سره به قريش فوجًا فوجًا په اسلام کي داخل سوي وای، او قارون به هر وخت موسیٰ ع ته آزار ور رساوه لکه ابو جهل و عليه الصلوة والسلام ته، لکن سرکښي او طغيان او عداوة د قارون ورځ په ورځ بالا کېدی، حتی چي قارون يو سرای جوړ کړی يعني لپاره د مهمان خانې د بني اسرائيلو چي دروازه د سرای يې د سرو زرو وه او پر دېوالو يې د سرو زرو صفائح ولګلو او هر وخت به جماعات او پېډالان د بني اسرائيلو يعني چي دده تابعان وه د سهار ناری او د ماښام ډوډی به يې په دغه مهمان خانه کي خوړله، او د موسیٰ ع په باره کي به يې خبري کولې او سخره يې ګرځولی ؤ او سره خندل به يې، قال ابن عباس رض چي پر موسیٰ ع حکم د زکوات اخستلو له بني اسرائيلو څخه نازل سو، موسیٰ ع چي قارون راوغوښتی د زکوات په باره کي، نو قارون منع وکړه، ولي د بني اسرائيلو زکوات ربع المال ؤ، اخير موسیٰ ورته وويل چي ته په زر ديناره کي يو دينار راکوه، او په زر درهمه کي يو درهم راکوه او په پسو کي په زر کي يو پسه راکوه، وهکذا في کل مال فيه الزکوة، قارون دا صلح ومنل لکن چي کور ته ولاړی په زړه کي يې حساب وکړی تر اندازه ډېر مال ځندي جوړېدی، ودې ورکړي ته د زکوات يې هم بخل دامن ګير سو، نو قارون بني

اسرائیل راغونه کړه او ورته وه یې ویل چې اې بني اسرائیلو موسیٰ تاسي په هرشي امر کړي یاست او تاسي یې هم اطاعت کړی دی، اوس یې اراده کړې ده چې ستاسي مالونه هم درڅخه واخلي د زکوات په بهانه، یعني ربع المال د هر چا څخه واخلي چې په دې کړه وړه سره به موسیٰ د ټولو بني اسرائیلو لوی سرمایه دار سي، نو ستاسي څرنګه مصلحت دی؟ بني اسرائیلو ورته وویل چې ته زموږ مشر یې ته امر وکړه په ماشئت سره موږ به ستا امر پر ځای کړو، قارون ورته وویل چې فلانۍ رنډۍ زنا کاره راوغواړئ چې هغې ته به موږ نقود وغیره ورکړو چې د دا خلګو یعني بني اسرائیلو په لویه مجمع کي پر ده شاهدي اداء کړي چې ده زما سره زناء کړې ده، نو په دې ډول به بني اسرائیل ټوله د موسیٰ څخه بېزاره سي دی به یواځي پاته سي، خیر هغو هم داغسي وکړه چې هغه رنډۍ یې راوغوښتل، بعض راویان وایي چې قارون زر درهمه ورکړه او بعض وایي چې زر دیناره یې ورکړه او بعض وایي چې د سرو زرو لګنچه چې دا سر پکښي مینځي ورکړه، او بعض راویان وایي چې قارون وعده ورسره وکړه چې په خپلو ښځو کي به دي داخله کړم په دا شرط چې ته به صبا ورځ موسیٰ د خپل ځان په زنٰی متهموې په لویه مجمع کي د بني اسرائیلو، روح البیان وایي چې صبا د بني اسرائیلو د اختر ورځ وه او موسیٰ[4] به وعظ او تبلیغ ورته کاوه، او مظهري وایي چې صبا قارون ټوله بني اسرائیل راوغوښتل چې سره جمع سوه قارون ورغلی موسیٰ[4] ته یې وویل چې بني اسرائیل راغونډ سوي دي ستا د وعظ او تبلیغ په خاطر چې ته دوی ته اوامر او منهیات د خدای بیان کړې او ستا انتظار کوي، موسیٰ علیه السلام په ډېر شوق راووتی او په یوه لویه فضاء کي یې مجمع ولیدل، نو درېدی او په دریاب کي د امر او نهي یې آب بازي کوله، د خبرو په دوران کي یې وویل یا بني اسرائیل که چا غلا وکړه موږ د شریعت د حکم سره سم لاس ور پرې کوو، او کا چا زنٰی وَکړه او ماینه یې نه درلوده جلدتاه مائة جلدة، او که یې ماینه درلوده هغه رجم کوو یعني په سنګسار او ډبرو ویشتلو یې وژنو، قارون ورته وویل ولو کنت انت، ولو کنت انا یعني که څه هم زه یم، قارون ورته وویل چې بني اسرائیل وایي چې تا د فلانۍ رنډۍ سره زناء کړې ده، موسیٰ علیه السلام ورته وویل چې تاسي یې راوغواړئ که دې وویل چې

موسیٰ زما سره زنا کړې ده فهو کما قلت (نو داغسي ده لکه دا چي وايي) نو هغه زانيه چي يې راوغوښتل په ډېره جذباتي لهجه يې ورته وويل انا فعلت بک ما يقول هولاء، ما ستا سره زناء کړې ده، او ورته وه يې ويل چي ستا دي په هغه خدای قسم وي چي تر درياب يې بني اسرائيل سالم وه ايستل او فرعون يې سره د قومه غرق کړی وانزل التورات چي رشتيا به وايه، نو پر فلانة باندي هيبت موسوي تاثير وکړی او په زړه کي يې دا وسنجول چي زه که نن له زناء څخه توبه وکاږم ښه به وي، او که رسول د خدای نه کړم ازار په تهمت د زنې، نو فلانه رشتيا وويل چي تا خو هرګز زما سره زنې نه ده کړې، نو د قارون هغه مذکوره قصه يې ټوله موسیٰ ؑ ته وکړه، موسیٰ ؑ چي د قارون او د هغه د اتباعو قصه واورېدل، نو درياب د غضب موسوي پر څپو راغلی او معبود ته خپل پر سجده پرېوتی او ژړل يې، او ويل يې چي د قارون او اتباعو څخه زه خپل مکافات پر دې دنيا غواړم، او داسي يې وويل: اللهم ان کنتُ رسولک، نو په غضب سه زما لپاره وه قارون ته، خدای ج موسیٰ ؑ ته وحي وکړې چي مځکه ستا په اطاعت کي ده امر پر وکړه چي زړه دي غواړي، موسیٰ ؑ چي له سجدې څخه سر راپورته کړی، قوم ته يې وويل يا بني اسرائيل ان الله بعثني الی قارون کما بعثني الی فرعون، نو هر څوک چي د قارون تابعان وي هغه دي ځای پر ځای دلې ودرېږي او چي زما تابعان دي هغه دي جلا سي، ځانونه دي ګوښه کړي، بني اسرائيل پوه سوه چي غضب د خدای جل جلاله لپاره د خپل رسول پر جوش راغلی، ټوله ګوښه سوه، د قارون سره دوه کسه پاته سوه، وروسته موسیٰ ؑ وويل يا ارض خذيهم، نو مځکي ددې درو کسانو پښې ټينګي کړې، او په يوه روايت کي راغلي دي چي د قارون تخت او فراش حاضر کړل سو يعني په امر د خدای جل جلاله ملکو حاضر کړی، نو قارون پر خپل تخت ناست ؤ تخت يې په مځکه ننوتی، ثم قال موسیٰ ؑ خذيهم فاخذتهم الی الرکب، مځکي تر زنګنو پوري درې سره ښخ کړه، ثم قال يا ارض خذيهم، نو مځکي تر نامه پوري دننه يوړه، بيا موسیٰ ؑ وويل يا ارض خذيهم، درې سره تر غاړې په مځکه کي ښخ سوه، او تاريخ وايي چي قارون او ملګرو به هر وار زاری کولې او د خدای روی او د صله رحمی د قرابت روی به يې موسیٰ ته پېشاوه، حتی چي تر اوويا واره يې

مکرره دا خبره و موسیٰ ؑ ته وکړه، او موسیٰ له ډېر غضبه هیڅ التفات نه ورته کاوه او دغه خبره به یې کول یا ارض خذیهم، اخیر په مځکه کي غیب سوه، نو خدای ﷻ موسیٰ علیه السلام ته وحي وکړې ما اغلظ قلبک څرنګه ستا زړه سخت ؤ چي پر قارون او دده پر ملګرو یې زړه نه نرم کېدی، چي اوویا واره یې استغاثه درته وکړه تا نه کړه معاف، اما وعزتي وجلالي لو استغاث بي مرة لاعنته (او زما دي په خپل عزت او جلال قسم وي که یې ماته یو وار استغاثه کړې وای، ما به کومک ورسره کړی وای یعني له خسف څخه به مي معاف کړي وای) او په بعض احادیثو کي راغلي دي چي خدای ﷻ وویل لا اجعل الارض بعدک طوعًا لاحد، قتاده رح وایي چي یو یو قامت دوی په مځکه کي کښته ځي تر ورځي پوري د قیامت او پای ته د مځکي نه رسېږي، قتاده رح وایي چي بني اسرائیلو دا اوازه ګډه کړه چي موسیٰ ؑ چي ښېرا د خسف و قارون ته وکړه ددې سببه چي د قارون بلډنګ یعني هغه سرای چي د سرو زرو دروازه یې وه کمامر او د قارون خزانې د موسیٰ لاس ته ورسي، دا اوازه چي موسیٰ علیه السلام واورېدل، نو خدای ﷻ ته یې خواست وکړی چي دده سرای او خزائن دي هم په مځکه کي په ده پسي رواني کړي، خدای ﷻ خواست قبول کړی، فلهذا قال الله عزوجل: فخسفنابه وبداره الارض.... حافظ شیرازي رح وایي:

گنج قارون که فرو میرود از قهر هنوز
خوانده باشی که هم از غیرت درویشان است

ایضًا

احوال گنج قارون کایام داد برباد .... باغنچه باز گوید که تا زرنهان ندارد

ایضًا

تو انگرادل درویش بدست اور .... که مخزون زرو گنج درم نخواهد ماند

فَمَا كَانَ لَهٗ مِنْ فِئَةٍ يَّنْصُرُوْنَهٗ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ

نو په دې خسف کي ده لره نه ؤ کومک کونکی.

پوه سه: چي فئة هغه جماعت ته وایي یفئ لیوم عند المصیبة، او کلبي د فاء ههنا للتعلیل چي هغې فئه دده سره کومک کړی او عذاب د خسف یې ځندي دفع کړی وایي ''من دون الله'' ماسوای له خدای ﷻ څخه.

وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ ﴿٨١﴾

او نهٔ قارون د منع سوي خلكو څخه د عذاب د خداى ﷻ بوجه من الوجوه.

وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ

واصبح اى صار يعني وګرځېدى، چي تمنى يې كول د جاه او جلال د قارون په قريبه زمانه كي.

درویش وايي: چي په پښتو امس پرون ورځي ته وايي، يعني تر نن ورځي دمخه ورځ، لكن په قرآن كريم كي دلته هغه معنى نه ده مراد بلكې په معنى د زمان قريب ده، يعني كه څه هم دوى درې ورځي دمخه وي.

پوه سه: چي دا لفظ يعني ''ويكان'' په نېز د بصريين مركب دى، د وى چي معنى يې تعجب دى او له كان څخه چي معنا يې تشبيه ده، والمعنى ما اشبه الامر ان اى الاتيان.

پوه سه: چي د ''ويكان'' په باره كي خليل امام النحو واللغة وايي چي وى اسم فعل دى لپاره د تعجب او تندم، او كان په معنى د اظن (متكلم واحد) ذالك والتقدير، نو په آيت كي معنى داده چي دوى ويله نتعجب ونتندم ونظن ذالك (اى الله يبسط الخ) او قطرب چي لوى امام د لغت دى وايي چي ويكان په معنى د ويلک دى صرف لام يې حذف كړى دى، او ان منصوب په فعل محذوف سره دى، والتقدير ويلک اعلم (هذا هو الفعل المحذوف) ان الله يبسط الرزق آه، او بعض اهل لغت وايي چي مجموع ويكان حرف تنبيه دى بمنزلة الا، او مجاهد رح وايي چي معنى د وي كان مجموع داده الم تعلم، الله يبسط الرزق آه، او حسن رح وايي چي ويكان كلمه ابتداء ده تقديره وان الله يبسط الرزق آه، او قتاده وايي معناه د ويكان الم تر ان الله يبسط الرزق الخ، او فراء نحوي وايي چي ويكان حرف تقرير دى اى حمل المخاطب على الاقرار بان الله يبسط الرزق آه، كقول الرجل الى آخر اما ترى الى صنع الله واحسانه، فراء وايي چي ما له يوې صحرائي ښځي څخه واورېدل چي مېړه ته يې وويل اين ابنک، هغه ورته وويل وى كانه وراء البيت يعني اما ترينه وراء البيت.

درويش وايي: چي دا وې معاني د وی کان په مظهري، روح البيان او روح المعاني په بعضو کي تولہ او په بعضو کي بعض د دغو معاني ذکر کړل سوي دي، فخذ ما صفا ودع ماکدر.

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ

خدای ﷻ فراخه کوي رزق و هغه چاته چي اراده د فراخۍ د رزق ورته وکړي د خپلو بندګانو څخه، او تنګوي رزق د بعض بندګانو يعني چي اراده د تنګۍ يې وکړي، والحاصل چي فراخي د رزق او تنګي د رزق دواړه برابر دي چي صرف او صرف په اراده پوري د خدای مربوط دي، داسي نه ده چي فراخي د رزق په سبب د کرامت د سړي ده پر خدای ﷻ باندي، ولي که داسي وای نو قارون به اکرم علی الله وای تر ټولو بني اسرائيلو او داغه رنګه تنګي په سبب د هوان علی الله نه ده بايد سړی فکر وکړي په حال کي د سيد نوع البشر ﷺ چي بخاري او نورو اهل الحديث يې روايت کړی دی له ام المؤمنين عائشة رضي الله عنها څخه چي موږ به درې سپوږمۍ وليدلې په دوو مياشتو کي چي د عليه الصلوة والسلام په نهه کوره کي به اور نه سو بل، راوي د حديث وايي چي ما د ام المؤمنين رض څخه پوښتنه وکړه يا اماه تاسي دا دوې مياشتي څه شی خوړی؟ دې راته وويل الاسودان په دوو تورو شيانو مو ګذاره وه الماء والتمر او کما قال، او دا هم په صحيح حديث ثابته ده چي د عليه الصلوة والسلام زغره چي جنګي قميص ؤ د يهودي سره ګرو وه، چي عليه الصلوة والسلام اوربشي ځندي پور کړي وې چي تر وخت د عليه الصلوة والسلام قدرت نه کړی پيدا چي خپله زغره په اداء کولو د پور له يهودي څخه خلاصه کړي.

لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا ط

که نه وای احسان کړی پر موږ خدای ﷻ (يعني موږ تمنّٰی د حال د قارون وکړه او زموږ تمنّٰی يې پوره نه کړه يعني دغه د خدای ﷻ احسان دی زموږ سره، په فارسي ژبه: اګر ان نبودی که خدای تعالی منت نهادی بر ما ونداد بما آنچه تمنای ما بود از دنیا مثل قارون) "لخسف بنا" جواب د لولاء دی، يعني که يې زموږ تمنا پر ځای کړې وای موږ به يې هم لکه قارون خسف کړي وای، ولي چي په موږ

کي به هم استغناء او تکبر او نافرماني د موسٰی ؑ پیدا سوې وای، او سبب د هلاک زموږ به ګرځیدلې وای.

وَيْكَأَنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴿٨٢﴾

"ويكانه" قد مر معناه، فلاح او خلاصون له عذاب څخه د خدای ﷻ نسي پیدا کولای کافران د نعمتو د خدای، یا مکذبون د رسولانو د خدای.

پوه سه: چي په دې ويکان معنی د تشبيه نه ده صحيح، او نوري معناوي یې صحيح دي.

تبصره: په کشف الاسرار کي وايي چي حب د دنیا قارون باعثه کړی پر جمع کولو د دنیا کمامر، او جمع د دنیا دی باعثه کړی پر بغاوت د موسٰی ؑ کمامر، نو په نتيجه کي کثرت د مال یې سبب د هلاک وګرځېدی، ولهذا جاء في الخبر النبوي حب الدنيا راس کل خطيئة، يعني دوستی دنیا سرچشمه همه گناها است ومايهٔ هر فتنه وبیخ هر فساد، په حدیث شریف کي راغلي دي چي، ان مثلكم في الدنيا کمثل الضيف ، وان في ايديكم (يعني من الدنيا) عارية فالضيف منطلق والعارية مردودة (مهمان به ځي پر خپله لار یعني مري به) او عاریت به بیرته مهمان خانه والا ته ورسپاري یعني و میراث خوروته.

فائده: تمنّٰی د دنیا ګناه ده الا ما کان لغرض صحيح شرعي، لکه سفر د حج یا صدقه الی الفقراء، وصلة الرحم مع الاقرباء، او بناء مسجد ونحوها، د کبشة انصاري ؓ څخه روايت دی، دی وايي چي ما واورېدل د عليه الصلوة والسلام څخه چي وه یې ويل چي پر درې شيه زه قسم اخلم واحدثکم حديثًا فاحفظوه، هغه درې شيه چي زه قسم پر اخلم هغه دادي (۱) مانقص مال عبد من صدقة (نه کمېږي مال د مسلمان په خيرات يعني خدای ﷻ یې په دې دنيا عوض ورکوي (۲) وما ظلم عبد مظلمة صبر عليها الا زاده الله بها عزًا (او نه کړل کېږي پر يوه بنده يو ظلم د بل چا له خوا څخه چي مظلوم صبر پر وکړي مګر خدای ﷻ و هغه ته په سبب د هغه ظلم ده ته عزت ورکوي (۳) وما فتح عبد باب مسئلة الا فتح الله عليه باب فقر (او نه خلاصوي يو بنده دروازه د سوال له خلکو څخه یعني د دنيا مګر خلاصوي

خدای ﷻ پر هغه دروازه د فقر، والمراد الفقر القلبي که څه هم غني وي) او علیه الصلوة والسلام وویل چي هغه شی چي زه یې تاسي ته بیان کوم او تاسي په یاد لرئ هغه دادی چي دنیا د څلورو کسانو ده (۱) هغه سړی دی چي خدای ﷻ علم ورکړی وي، او مال هم، نو د علم په سبب دی له خدایه بېرېږي یعني اوامر د خدای ﷻ پر ځای کوي او له منهیاتو څخه پرهېز کوي، او د مال په سبب صِلة الرحم او حقوق واجبه او مندوبه د مال پر ځای کوي، قال رسول الله ﷺ فهو بافضل المنازل (۲) یو بنده دی چي خدای ﷻ علم ورکړي لکن دنیا یې نه وي ورکړې، نو صادق النية وي چي که ما دنیا درلودای ما به هم عمل د فلاني سړي کولای، یعني العبد الاول، نو دده د نیت ثواب خدای ﷻ ورکوي، واجرهما سواء (۳) عبد رزقه الله مالاً ولم یرزقه علمًا فهو لا یتقی فیه ربه (یعني پر شرابو او پر زنی او پر نورو ناجائزو کارو دنیا صرفوي او صله رحمي نه پکښي کوي، ولایفعل لله فیه بحقه (یعن یحق شرعي د مال نه پر ځای کوي) (۴) عبد لم یرزقه علمًا ولا مالاً، نو دی وایي که ما مال درلودای ما به هم د فلاني سړي رنګه کارونه کولای، یعني قسم (۳) فهو بنية ووزرهما سواء، انتهیٰ.

تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ

هغه نعمتونه د دار الآخرة چي تاسي اورېدلي په قرآن کریم کي او په احادیثو شریفه وو کي.

نَجْعَلُهَا لِلَّذِيْنَ لَا يُرِيْدُوْنَ عُلُوًّا فِى الْاَرْضِ وَلَا فَسَادًا ؕ

مونږ یې ګرځوو یعني په ورځ د قیامت (دا جمله خبر ده د تلک) هغو کسانو لره چي اراده نه لري د بلندۍ په مځکه کي، کلبي او مقاتل رحمه الله یې تفسیر په استکبار له ایمان څخه کړی دی، او عطاء خراساني رحمه الله وایي غلبه پر خلګو او سپکاوی د خلګو، او حسن رحمه الله وایي چي طلب د شرک کوي په د بادشاهانو، دروېش وایي چي د مذکوره تفسیرو مآل یو دی "ولافسادًا" کلبي رحمه الله وایي چي مراد له فساد څخه بلنه ده و عبادت ته د غیر الله، او عکرمه رحمه الله وایي مراد له فساد څخه اخذ دی له اموالو څخه په ناحقه سره او ابن جریج رحمه الله او مقاتل رحمه الله وایي چي مراد ځندي عمل بالمعاصي دی.

درويش وايي: چي تفسير د بعض كلمات قرآنيه په آخر سره ډېر زيبا دی لان القرآن يفسر بعضها بعضًا، د علوًا تفسير په مثل سره د فرعون زيبا دی لانه ورد في القرآن (أن فرعون لعلا في الارض آه) او د فساد تفسير په مثل سره د قارون اولی دی، ولي چي پر ژبه د ناصح و قارون ته داسي ويلي دي ولاتبع في الارض فسادًا.

پوه سه: چي دار صفت دی د تلک، او آخرت صفت بعد الصفت دی د تلک. او د تلک لفظ چي لپاره د اشاره د بعيد وضع دی لپاره د تعظيم دی.

وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾

قتاده رح وايي چي مراد ځنديي جنت دی، او روح البيان وايي العاقبة الحميدة، او حسيني رح وايي سر انجام نيکو، او مظهري وايي چي مراد له عاقبت څخه مايعقب الحسنات دی كما ان العقاب ما يعقب السيئات.

مَنْ جَآءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهٗ خَيْرٌ مِّنْهَا ج

که چا راتګ وکړی يعني فعل يې وکړی د خصلت حسنه يعني كه فعلي وي او كه قولي او که مالي وي يا مركب د درو سره، كالحج والعمرة، نو هغه لره ښه جزاء او ثواب سته دده تر حسنه يعني لس مثل د هغه حسنه يبا تر اووه سوه (۷۰۰) پوري، والی ماشاء الله تعالی اختلاف د ثواب يې په اخلاص او په وخت سره مربوط دی.

وَمَنْ جَآءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِيْنَ عَمِلُوا السَّيِّاٰتِ اِلَّا مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿٨٤﴾

او که چا فعل وکړی د خصلت بد يعني په شرع شريف کي بد ؤ چي اعلی درجه يې کفر دی او ادنی درجه يې مکروه دی، نو نه ورکړه کېږي جزاء و هغو کسانو ته عمل د سيئاتو مګر هغه قدر چي دوی يې عمل کړی وي، (مضاف محذوف دی) ای الا مثل ما كانوا يعملون.

نكته: لفظ د مثل يې حذف کړی او ماكانوا يعملون يې په ځای کي ودراوه لپاره د مبالغې په مماثلة، حاصل دادی چي تضعيف د حسناتو د کريم بادار فضل او احسان دی او عدم تضعيف د سيئاتو د لوی بادار عدل دی.

پوښتنه: تصریح په الذین عملوا السیئات او ضمیر یې ومن ته نه کړی راجع لکه په حسناتو کي (چي فله خیر منها) نو په سیئاتو داسي ویل سوي وای فلا یجزي الا ماکانوا یعملون؟

ځواب: په دې تصریح تقبیح ده د حال ددوی په تکرار سره د نسبت د سیئاتو ددوی.

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ

بعض مفسرین وایي چي فرض پر خپله معنی متعارف محمول دی یعني اوجب علیک تلاوته وتبلیغه الی امتک والعمل به، وهذا قول عطاءرح، او بغويرح وايي چي اکثره مفسرین وایي چي معنی یې داده چي انزل علیک القرآن ''لرادک'' تا به رد کړي یعني تا به ورولي مکې ته او دا وعده خدای عزوجل پر ځای کړه په ورځ د فتح د مکې مکرمې، امام قتیبيرح وايي چي معاد د سړي خپل ښار یا قریه ده، ولي چي سړی په یو سفر ځندي وو ځي بیرته عود ورته کوي.

پوه سه: چي معاد یې نکره راوړی، ولي په فتح کي د مکې مکرمې رسول الله صلی الله علیه وسلم لره لوی شان سته چي ده غلبه وکړه او اعداء الله چي مشرکان د مکې وه مغلوبه کړه او دین اسلام په مکه کي ظاهر سو او شرک ذلیل سو، دا روایت عوفيرح له ابن عباسرض څخه نقل کړی دی، محي السنة بغويرح وايي چي د هجرت په وخت کي چي علیه الصلوة والسلام له غار څخه د جبل ثور د هجرت په نیت ومدینې منورې ته راووتی، نو پر سمه لار نه سو راهي له ېري څخه د قریشو یعني چي قریش خلک پسي راوانه ستوي، او د هجرت مانع مو ونه گرځي، نو چي له طلب څخه بې خوفه سو، نو اصلي لاري ته راغلی، نو په جحفه کي په منځ کي د مکې او مدینې یې واړول، او د مکې شریفي وه لاري ته یې وکتل، محبت د مکې مکرمې یې په زړه کي جوش وکړی تر ستر گو یې اوښکي راتوی سوې، نو جبرئیل ورته راغلی او ورته وه یې ویل اتشتاق الی بدلک ومولدک؟ علیه الصلوة والسلام ورته وویل نعم، قال جبرئیل فان یقول ان فرض علیک القرآن لرآدک الی معاد، فرده الله یوم الفتح کذا اخرج ابن ابی حاتم عن الضحاکرح، فالآیة علی هذه الروایة نزلت بجحفة بین مکة والمدینة.

درويش وايي: چي مظهري په غايت اجمال او په قيل بل روايت راوړی دی چي هغه روايت روح البيان په ډېر تفصيل او تر ټولو احتمالاتو يې دمخه راوړی دی، قال په تفسير كي د معاد ای مرجع عظيم يغبطک به الاولون والآخرون وهو المقام المحمود الموعود وهو مقام الشفاعة الكبرىٰ چي ستا سره يې وعده كړل سوې ده په سبب د احسان ستا په عمل كي او برداشت د دومره مشقاتو دي كړی دی چي غرونه يې طاقت د تحمل نه لري.

درويش وايي: چي اكثره مفسرين له معاد څخه مكه مكرمه مراد بولي، احتمالات د مراد من المعاد قرار ذيل دي (١) المكة المكرمة (٢) مقام محمود يوم القيامة (٣) الجنة (۴) الموت (۵) البيت المقدس، ددې ټولو احتمالاتو روايت كونكی او دلائل يې په روح المعاني كي مطالعه كړئ.

پوه سه: چي كفارو د مكې به عليه الصلوة والسلام ته ويل انک لفي ضلال مبين، نو دا آيت نازل سو.

قُلْ رَّبِّيْٓ اَعْلَمُ مَنْ جَآءَ بِالْهُدٰى

ته ووايه يامحمد (ﷺ) يعني كفارو ته د مكې چي زما رب ښه خبر دی په هغه چا چي راتګ يې كړی دی په هدايت او دلالت په صراط مستقيم سره، يعني محمداً ﷺ.

پوه سه: چي كلمه د من منصوب محلاً ده په فعل محذوف سره چي اعلم دلالت پر كوي، والتقدير ربي اعلم الكائنات يعلم من جاء الهدىٰ.

سوال: د تقدير د فعل څه ضرورت ؤ په اعلم سره ولي نسي منصوب كېدای؟

ځواب: نحات وايي چي د وزن افعل صيغه عمل د نصب نسي كولای كما هو المشهور ولهذا قدر الفعل الذي دل عليه اعلم وهو.

وَمَنْ هُوَ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿٨٥﴾

او په هغه چا خبر دی چي په ګمراهي ظاهره كې وي چي مراد ځندي مشركين د مكې دي.

فائده: په دې هم خدای ﷻ خبر دی چي من جاء بالهدی به مستحق د څومره

ثواب وي، او د نصر على الاعداء، او په دې هم خدای ﷻ خبر دی چي من في ضلال مبين د ځو مره عذاب او اذلال لائق دي.

وَمَا كُنتَ تَرْجُوٓا أَن يُلْقَىٰٓ إِلَيْكَ ٱلْكِتَٰبُ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ

او نه وې ته امید درلودونکی ددې چي تاته راسي يعني تاته دي وحي وکړل سي د کتاب چي مراد ځني قرآن دی.

فراء نحوي وايي چي الا استثناء منقطع ده، نو معنا داده لکن القاه ربک رحمة منه تعالى عليک، او دا هم احتمال سته چي دا استثناء دي متصل مفرغ وي (یعني مستثنی دي محذوف وي یعني استثناء دي وي د اعم العلل یا اعم الاحوال څخه، فيكون المعنى ما القى اليک الکتاب لاجل شئ من الاشياء الا لاجل الترحم) نو پر دې تقدير استثناء ده د اعم العلل څخه، او في حال من الاحوال الا في حال الترحم، نو پر دې تقدير استثناء د اعم الاحوال څخه، نو مستثنی منه به یا لاجل شئ من الاشياء وي یا حال من الاحوال، چي پر دواړه تقديره محذوف دی، نو ځکه استثناء مفرغ سوه او چونکه لاجل الترحم يا حال الترحم په عموم کي داخل، نو ځکه استثناء متصل سوه فافهم.

فائده: په دې آيت کي يعني وماكنت آه تاکید دی د حکم سابق يعني لرآدک الى معاد آه، لکه تا چي د کتاب د نزول امید نه درلودی او خدای ترحمًا پر تا نازل کړی، دغه رنګه به خدای ﷻ رد کړي مکې ته.

فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِّلْكَٰفِرِينَ ﴿٨٦﴾

نو ته مه ګرځه کومک کونکی د کافرانو يعني چي خدای پاک تاته د کتاب وحي وکړې او ستا امید هم نه ؤ، نو ته ظهير مه ګرځه آه، يعني غوږه مالي مه ورسره کوه او ددوی د تکاليفو برداشت کوه، او د دوی د طلب چي ته و دين ته د آباء راواوړه قبلونه مه کوه.

وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ اٰيٰتِ اللّٰهِ بَعْدَ اِذْ اُنْزِلَتْ اِلَيْكَ

او تا دي منع نه کړي کفار د مکې له قرائت څخه د آیاتو قرانیه ؤ او عمل په هغو سره، وروسته تر دې چي دا آیات تاته نازل کړل سوه، یعني په وحي سره له جانبه د خدای ﷻ.

وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ وَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿۸۷﴾

او دعوت ورکوه مشرکینو ته د معرفت او د توحید او د عبادت د خدای ﷻ، او ته د مشرکانو له ډلې څخه مه گرځه په دعوت ددوی.

وَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ

پوه سه: چي دا نهي او د ماقبل نهي قطع د طمع د مشرکانو د علیه الصلوة والسلام ده رجوع ددوی ودین شرک ته او اظهار دی غایت قبح د ارتداد له دین اسلام څخه، لکه په سنه ۱۴۳۱ هـ ق کي چي مسلمانان دین د اسلام پر ډالرو د امریکایانو پرېږدي یعني اسلام فروشي جاري ده خدای ﷻ دي خپل فضل پر مسلمانانو وکړي، او مشتریان دین اسلام چي امریکایان دي د مسلمانانو له وطنو څخه په هزیمت او شکست سره وشړي، وما ذالک علی الله بعزیز.

لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهٗ

نسته معبود بالحق بېله ده (دا علت دی د نهي یعني ولاتدع آه) هر شی یعني موجود که ملکه، که جن، که اسمان، که مځکه، که حیوان و الی غیر ذالک هلاک کېږي، مگر نه ذات واجب الوجود د خدای ﷻ، او بعض مفسرین وایي چي معنی داده چي هر عمل لغوه او باطل دی الا ما ارید به وجهه تعالی.

لَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُوْنَ ﴿۸۸﴾

او خاصةً خدای ﷻ لره دی حکم نافذ بلا مانع ورد، او خاص وده ته به تاسي راجع کړل کېږي په ورځ د قیامت لپاره د مجازات پر خیر په جنت سره او پر شر په دوږخ سره.

درویش وايي: چي الحمدلله والصلوة على نبيه المجتبیٰ، وآله الاتقياء وصحبه الاصفياء، تفسير د سورة القصص پر لس (١٠) بجې ورځ د جمعې پنځمه د صفر الخير سنه (۱۴۳۱) هـ ق پای ته ورسېدی، بالخير والصحة والعافية، اللهم وفقني لتفسير سائر السور والاجزاء للقرآن العزيز بكمال المحبة وعموم الصحة في الخلوة والجلوة بفضلک وکرمک یا ارحم الراحمين.

شکایت: بعض حاسدان وايي چي عبيدالله ناقل دی، او چي سرسخت حاسد وي هغه بيا وايي چي عبيدالله سارق دی، باید زه ووايم چي ماکله دعوه د مجتهد کړې ده، یا د قاضي يا د محدث؟ لکن دوی ته دا ويلای سم چي برادرانو د دين اسلام بناء پر نقل له سره څخه تر پايه پوري ده، نو که څوک د مطلقًا نقل څخه منکر وي او يا نقل مطلقًا سرقه بولي هغه خو کافر بلا شک دی، او که د نورو مفسرينو او مصنفينو نقل سرقه نه بولي او يا د ناقل په لفظ لپاره د اهانت نه ورته وايي يا سارق نه ورته وايي، صرف يوائحي زما نقل د ناقل په لفظ اهانةً راته وايي يا مي سارق بولي، نو زما پرواه نه په کېږي، ولي چي زما فائده ده، ولي چي د حاسد نيک عملونه به ان شاء الله تعالى زما عمل نامې ته رانقل کېږي، وقد قيل:

هم يحسدونني وشر ناس كلهم .... من عاش في الناس يومًا غير محسود

كما في درالمختار.

حاسدان په دوه تاوانه مبتلاء دي .... زړه يې سوځي ښه اعمال يې هم زما دي

درویش وايي: چي پر هم دې ذکر سوي تاريخ د جمعې مبارکې په ورځ د ساعاتو په اختلاف تفسير د سورة عنكبوت شروع کېږي، اللهم وفقني وتممه بالخير والعافية

اللهم اغفر لمؤلفه ولكاتبه ولمن سعىٰ فيه

د ډېرو دعاؤ محتاج خاک پای علماء حق کاتب محمد حبيب الحق

سُوْرَةُ الْعَنْكَبُوْتِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ تِسْعٌ وَّسِتُّوْنَ اٰيَةً سَبْعُ رُكُوْعَاتٍ

روح البيان وايي چي دا سورت اووه شپيته (۶۷) آيته دی، ابن الفريس والنحاس او ابن مردوية او بيهقي په دلائل د ابن عباس رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي: انها نزلت بمكة، او د عبدالله بن الزبير رضي الله عنه څخه داسي روايت راغلی دی چي مکي دی، او د حسن، جابر او عکرمه رضي الله عنه څخه هم روايت دی د مکي منقول دی، او بعض روات وايي چي سورت عنکبوت اخير سورت دی چي په مکه کي نازل سوی دی، او شعبي رحمه الله وايي چي لس آياته له پيل څخه مدني دي، والله اعلم.

الٓمّٓ ﴿۱﴾

درويش وايي: چي د حروف منقطعه تفصيل او بيان د اختلاف الائمة فيها په اول کي د سورت البقرة ذکر کړه سوی دی، نو هر ځای راګرځېدلو ته يې ضرورت نسته،، حسين کاشفي رحمه الله په خپل تفسير کي يوه ډېره ښائسته خبره کړې ده، په ګډه به يې واورو: حروف مقطعه براۓ تعجيز است مر خلق را تا دانند که کسی را بتمام حقائق اين کتاب راه نيست، وعقل هيچ کامل از کنه (از حقيقت) و از معرفت اين کلام آگاهی می خواهد عاجز وفهم دروی کم است انتهی.

اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُّتْرَكُوْۤا اَنْ يَّقُوْلُوْۤا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُوْنَ ﴿۲﴾

په قاموس کي وايي چي "حسبان" په کسره د حاء ظن ته وايي آه.

درويش وايي: چي په شان نزول کي ددې آيت اختلاف دی، روح البيان وايي چي دا آيت په شان کي د هغو مسلمانانو نازل سوی دی چي په مکه مکرمه کي د عليه الصلوة والسلام تر هجرت وروسته پاته وه او کفارو د قريش به ډېر ازارول او قسم قسم عذابونه به يې ورکول پر اسلام باندي، شايد چي په دې سبب دوی دين د اسلام پرېږدي، نو د مسلمانانو سينې به تنګي سوې او جزع (بې صبري به ځندي کيدل) نو خدای پاک په نزول ددې آيت دوی ته تسلي ورکړه، لکن دا آيت که څه هم په دې قوم مخصوص کي نازل سوی دی لکن معنی ددې آيت باقي ده په امت کي د عليه الصلوة والسلام.

بقية الدهر: همزه د استفهام لپاره د انکار ده پر دې کار د حسبان یعني دا حسبان غلط دی، په فارسي یې معنی داده: آیا پنداشتند مردمان یعنی این ظن منکر و مستبعد است.

''ان یترکوا'' چي دوی دي مهمل پاته سي یعني پر دوی دي کوم تکلیف په لار کي د اسلام رانسي، دا د دوی غلطه نظریه ده.

فائده: ان یترکوا قائم د مفعولي ده حسب لاشتماله علی مسند و مسند الیه.

''ان یقولوا آمنا'' ای لاجل ان یقولوا آمنا ''وهم لایفتنون'' الواو للحال، یعني والحال چي له دوی څخه به امتحان نه واخستل سي داچي دا دعوه د آمنا په ثابته سي چي د زړه له بېخه څخه دا خبره د آمنا دوی کوي، امتحان یا په سختو تکالیفو سره دی لکه هجرت و مدینې ته یا جهاد في سبیل الله، یا په ترک د شهواتو یا په وظائفو د طاعاتو وانواع المصائب في الانفس والاموال، چي په دې امتحان سره به مخلص او منافق سره جلا سي، او په دین محکم او مضطرب به وپېژندل سي.

حافظ شیرازي وایي:

عاشقانرا درد دل بسیار می باید کشید
جور یار و طعنهٔ اغیار میباید کشید

وفي بستان في حق العشاق.

د ما د م شراب الم درکشند .... اگر تلخ بینند دم درکشند
بلای خمار است درعیش مل .... سلحدار خارست باشاه گل
نه تلخ است صبری که بریاد اوست ..... که تلخی شکر باشد از دست دوست

درویش وایي: چي بعض مفسرین وایي لکه الشعبي رح په روایت د ابن ابی حاتم څخه کړی دی چي بعض مسلمانان په مکه کي وه چي اقرار بالاسلام یې کاوه، نو هغو ته اصحابو د رسول اللهﷺ له مدینې څخه خط نوشته کړی یعني په اجازه د رسول اللهﷺ چي مضمون یې داؤ چي ستاسي څخه اقرار بالاسلام نه قبلېږي تر څو چي هجرت ونه کړئ مدینې ته، نو هغه هم بالفور د مدینې په نیت له مکې څخه ووتل، مشرکان د مکې هم سمدلاسه پسي ووتل، بیرته یې مکې ته راوګرځول، فنزلت فیه آلم احسب الناس الآیة، وروسته اصحابو د رسول اللهﷺ

بیان بیا خط ورته نوشته کړی چي ستاسي په باره کي دا آیت نازل سو، نو مکې والو مسلمانانو دا وار عزم صحیح وکړی چي مدینې ته خو هجرت کوو، که څوک د مشرکانو پسي راووتل د هغو سره جنګ کوو یا به قتل کېږو یا به مدینې ته رسېږو، نو دا وار بیا چي مسلمانان له مکې څخه ووتل، نو مشرکین هم پسي ووتل، نو جنګ شروع سو، بعض مسلمانان شهیدان سول او بعضو نجات پیدا کړی، مدینة الرسول ته یې ځانونه ورسول، فانزل الله فیهم (ثم ان ربک للذین هاجروا من بعد مافتنوا الخ) او بغوي رح د هغو مسلمانانو چي په مکه کي وه له ابن عباس رض څخه په روایت داسي بیان کړی دی (١) سلمة بن هشام (٢) عیاش بن ربیعه (٣) الولید بن الولید (۴) عمار بن یاسر وغیرهم رضي الله عنهم، وقال مقاتل رح نزلت في مهجع مولی عمر بن الخطاب رض (یعني د عمر رض ازاد کړی مریی ؤ) چي په حدیث شریف کي راغلي دي چي مهجع رض به اول سړی وي چي باب الجنة ته به وغوښته کېږي له دې آمت څخه، اول مبارز جنګیالی سړی هم دغه مهجع ؤ چي چي د بدر په میدان کي جنګ ته د مشرکینو ور ووتی، فقتله عامر الخضرمي من قریش بسهم وهو اول قتیل وشهید من هذه الامة کذا في سبیل الرشاد، چونکه د شهید مهجع مور او پلار دواړه ژوندي وه او ماینه یې هم ژوندۍ وه، هغه ټول په قتل د مهجع رض ډېر فریشان سول، نو دا آیت آلم احسب آه خدای جل جلاله نازل کړی.

سوال: تر آلم وروسته همزه د استفهام راغلی او سره دا دې چي حرف استفهام خو صدر د کلام غواړي؟

ځواب: په دې سورت کي آلم کلام تام دی په حذف د مبتدا ای هذا آلم ای سورة آلم فافهم، او بغوي رح داسي شان نزول هم راوړی دی چي په ابتداء کي د اسلام په مجرد ایمان سره اکتفاء کیده وروسته یو تر بل پر له پسې شرائع الاسلام یعني صلوات خمس او زکوة او صوم وغیرها من شرائع الاسلام شروع سوه، پر بعض مسلمانانو تکلیف سوه، فانزل الله تعالی هذه الآیة، فالمعنی احسبوا ان یترکوا علی مجرد الایمان وهم لایفتنون بالاوامر والنواهي فان مجرد الایمان وان کان مانعًا عن الخلود في النار لکن نیل الدرجات یترتب علی وظائف الطاعات وترک الشهوات ای النواهي.

وَلَقَدۡ فَتَنَّا الَّذِيۡنَ مِنۡ قَبۡلِهِمۡ

(لام مؤطئه د قسم محذوف دی) او په تحقیق موږ امتحان اخستی دی له هغو کسانو څخه چي د مؤمنانو د مکې دمخه وه يعني من الانبياء والمؤمنين، حتی چي په اري اره سوي دي، او بعض قتل سوي دي او ابتلاء د بني اسرائيلو په فرعون خدای ﷻ کړې وه يذبحون ابنائهم ويستحيون نسائهم، ويسمونهم سوء العذاب.

پوه سه: چي دا آيت متصل دی په هغه آيت پوري احسب آه او بقوله تعالى لايفتنون، له دې آيت څخه مطلب دادی چي دا ابتلاء بالبلايا سنة قديمة لله تعالى جارية في الامم الماضية كلها، نو څوک دې سنت د خلاف توقع او اميد نه کوي، ولهذا قال الله تعالى بالاستفهام للانكار احسب آه، او په عين حال کي دا جمله تسلي و مؤمنانو ته د مکې ده لانهم يقولون البلية اذا عمت هانت چي په پښتو وايي چي بلا چي عامه سي اسانه سي، او هم پښتانه وايي: د عالم سره غم نه غم دی.

فَلَيَعۡلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِيۡنَ صَدَقُوۡا وَلَيَعۡلَمَنَّ الۡكٰذِبِيۡنَ ۝۳

ای في قولهم آمنا معطوف على ولقد فتنا آه، د بدائع څخه د بلاغت په دې آيت کي الفات دی له تکلم څخه د فتنا الذين وغيبت ته في فليعلمن الله، "وليعلمن آه" ای قولهم آمنا.

پوښتنه: خدای ﷻ ته خو ازلاً صادقين او كاذبين ورته معلوم وه، نو علم خپل يې ولي مرتب پر امتحان وګرځاوه؟

ځواب: هو! لکن معنی د دې آيت بعض مفسرينو داسي کړې ده ليظهرن الله الصادقين من الكاذبين حتی چي نور خلک به يې هم وپيژني، او مقاتل رح وايي ليرين الله الصادقين والكاذبين يعني په خلکو به يې ووینې، او بعض مفسرين وايي ليمزن الله الخبيث من الطيب.

درويش وايي: چي د دې درو سرو جوابو حاصل يو دی، او مظهري رح وايي چي په امتحان سره به علم حالي د خدای ﷻ پيدا سي چي په هغه سره تمييز د الذين صدقوا في الايمان د هغه کسانو څخه وکړل سي چي د کذبوا څخه يې وکړه لان هذا العلم الحالي مناط د ثواب او د عقاب دی لا العلم الازلي والا لما بعث الله

الرسل، كريمه: لئلا يكون للناس حجة على الله بعد الرسل، وايضًا لما انزل الله الكتب، فتدبر ..... دو بيت:

درمحبت هركه او دعوى كند .... صد هزاران امتحان بروى زنند

گربود صادق كشد بار جفا .... وربود كاذب گريزد از بلا

پوه سه: چي علماء وايي چي بلاء از جانب خدا عزوجل لكه مالگه د خوړو، نو مالگه كه څه هم تروه ده چي يو ازي خوړل يې ناګوار دي، لكن بيا هم اصلاح د طعام كوي، دغه رنګه امتحان الهي كه څه هم سخت و سړي ته ايسي لكن اصلاح د وجود انساني كوي باذن الله تعالى، تفسير حسيني وايي چي امير نصير احمد ساماني په حال كي د كوچنيوالي چي پلار يې باد شاه ؤ دى يې و يو معلم ته سپارلى ؤ چي علم دين په زده كړي، معلم د سبق نه زده كولو په سبب د انار په لښتو وواهه، امير نصير د ځان سره دا وعده كړې وه چي كه زه لوى سوم او سلطنت د پلار مي په لاس راغلى دغه معلم به زه هم د انار په لښتو وهم چي دا ورته معلومه سي چي د انار د درختي وهل آسانه دى او كه ګران، رفته رفته د پلار بادشاهي په لاس ورغله، يوه ورځ يو وار د هغه استاذ وهل ورپياد سوه، چټک يې سپاهي ور واستاوه چي ورسه فلانى عالم ماته حاضر كړه، او بل خادم ته يې وويل چي ورسه د انار د درختي يو څو لښتي ماته راوړه، خادم اول چي په احضار سره د معلم مكلف ؤ معلم وه سپاهي ته وويل چي شاه په څه حال كي ؤ چي ته يې را استولې، سپاهي ورته وويل چي نور نه پوهيږم، بل سپاهي ته يې وويل چي د انار د درختي څو لښتي راوړه، معلم پوه سو چي د كوچنيوالي د وهلو زما كسات راځخه اخلي، نو پر لاري يې له يو دكان څخه ښه سور انار رانيوى او په لستوڼي كي يې پټ وساتى، بادشاه ته حاضر سو، د كوچنيوالي په وهلو بادشاه معلم ته ډېر په غصه ؤ او د انارو لښتي هم ورته پرتي وې، د استاذ څه ناځه احترام خو يې وكړى. لكن وروسته يې ورته وويل چي ستا په ياد دي چي زما د كوچني نازک بدن به تا په دغو لښتو واهه؟ معلم د لستوڼي څخه انار راوكښى او شاه ته يې وويل چي دا زيبا انار د دغو لښتو ميوه ده غرض يې دا ؤ او دومره اخلاق حميده او استعداد د سلطنت چي په تا كي پيدا سو دا د هغو لښتو د انار چي ماته وهلې ميوه ده، بادشاه ته دې خبري ډېر ښه خوند وركړى، نو استاذ

ته يې ډېر فوق العادة احترام وركړى او ډېر انعام يې هم وركړى، او د احضار عذر يې ورته ووايه.. مثل: براحتى نرسيد آنكه زحمتى نكشيد.

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَن يَسْبِقُونَا ۚ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٤﴾

آيا ګمان لري هغه كسان چي عمل كوي د كفر او معاصيو، چي زموږ څخه دي فوت سي او انتقام به نه ځندي واخلم؟ بد دى دا حكم ددوى.

پوه سه: چي ام منقطعه په معنى د بل آه دى كلمه د بل لپاره د انتقال ده او همزه لپاره د انكار دى يعني دا ګمان غلط دى.

پوه سه: چي عمل فعل ته د زړه هم وايي لكه كفر او انكار او فعل ته د جوارحو هم وايي لكه معاصي، زنٰى بهتان وغيرهما، كلمه د ان سره د صلې قائم مقام د مفعولي د حسب دى.

درویش وايي: چي روح البيان وايي چي بل او همزه ليس للابطال الحسان السابق لان انكار الحسبان السابق ليس بباطل بلكې لپاره د انتقال دى من التوبيخ السابق وهو انكار حسبانهم متروكين غير مفتونين، كما هو حاصل الحسبان الاول الى التوبيخ بانكار ماهو ابطل منه اى من الحسبان الاول وهو حسبانهم ان يسبقونا ويفوتون من عذابنا، انتهٰى.

سوال: مشركانو خو دا ګمان نه كاوه چي موږ له خداى ﷻ څخه فوت سو يعني له عذابه د خداى ﷻ او په زړو كي يې هم نه وركرځېدل؟

ځواب: نعم! لكن اصرار ددوى پر كفر او معاصيو او په عاقبت كي فكر نه وهل نزلوا منزلة من يحسب ذالک، قاله روح البيان.

پوه سه: چي كلمه د ما په ''مايحكمون'' كي موصوله ده مرفوع محلاً ده چي فاعل د ساء دى، يا موصوفه ده منصوب محلاً چي تميز دي د ضمير مبهم المرفوع والمخصوص بالذم محذوف والمعنى على الاول چي موصوله سي، بئس الذي يحكمونه حكمهم هذا، او بئس حكمًا يحكمون يعني على تقديره كونه موصوفة والمخصوص بالذم على التقديرين محذوف فافهم.

مَنْ كَانَ يَرْجُوْا لِقَآءَ اللّٰهِ

کلمه د من مرفوع المحل ده مبتداء ده خبر يې په وروسته آيت کي دی، ابن عباس رضي وايي چي مراد له رجاء څخه خوف دی، والمعنى چي بېرېږئ له بعث بعد الموت څخه او له حساب او عذاب څخه د خدای جل جلاله، او سعيد بن جبير رضي وايي ومن كان يطمع في ثواب اليه.

پوښتنه: خوف او طمع خو سره ضدان دي، نو څرنګه تفسير په دواړو سره وسو او بله پوښتنه داده چي اهل لغت تفسير د رجاء داس کړی دی چي رجاء ظن دی د مافيه مسرت چي خوشالي پکښې وي، په خوف کي څه خوشالي سته؟

ځواب: خوف او رجاء په دين کي د اسلام سره لازم او ملزوم دي، فيجوز التفسير بكل واحد منهما او مظهري تبعًا للعلامة البغدادي داسي ويلي دي چي مراد له لقاء الله څخه رؤيت الله تعالى دی بلا حجاب بعيني راسه.

تفريع: نو له دې آيت څخه پر دې تقدير دا معلومه سوه چي رؤية د خدای جل جلاله په دنيا کي واقع نه دی الا لرسول الله ﷺ ليلة المعراج كما هو مذهب البعض، لكن هغه رؤيت د دنيا څخه خارج ؤ، وفيه رد على المتعزلة چي دوی رؤيت د خدای جل جلاله نه په دنيا او نه په اخرت ممکن بولي، ځکه طوسي چي يو امام دی د معتزله وو په تجريد کي وايي ورؤية الله تعالى يعني په آخرت کي كمايزعمه اهل السنة والجماعة باطل، وروسته يې يو څه دلائل كبيت العنكبوت پر ويلي دي، ولا نطول الكلام بذكرها وذكر الجوابات عنها لان موضع بيانها علم الكلام للمتاخرين كالعلامة الثاني سعد الملة والدين التفتازاني رح في شرح المقاصد.

فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ ط

بحذف المضاف يعني وقت لقائه تعالى خامخا راتلونکې ده، مقاتل رح وايي يعني يوم القيامة لكائن، نو عاقل لره په کار ده هغه طمع لپاره يا د هغه خوف د دفع لپاره دی اسباب عاديه په دنيا کي حاصل کړي يعني د شهوات زائغه وو شيطانيه وو څخه پرهيز وکړي او پر مشاق د اوامر الهيه وو صبر وکړي، كريمه: فمن كان يرجوا لقاء ربه فليعمل عملاً صالحًا ولا يشرک بعبادة ربه احدًا.

وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝

په تحقيق خدای اوریدونکی دی د اقوالو د بندګانو او عالم دی په عقائدو د دوی او په افعالو ددوی.

وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ ۚ

که څوک جهاد وکړي د اعداء الله سره يعني الکفار، جهاد ظاهريًا او يا جهاد وکړي د خپل نفس سره في منعه من الشهوات المنهية في الشرع والصبر على الطاعات الشاقة المامور بها، او يا جهاد د شيطان سره وکړي په دفع د وساوسو دده، چي په يو حديث صحيح کي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام چي سره د اصحابو رض له يوې سختې غزاء څخه راستون سو، نو يې وويل: لقد رجعنا من الجهاد الاصغر الى الجهاد الاكبر، چي صحابه کرام رض وارخطا سوه، او پوښتنه يې وکړه چي جهاد اکبر کله دی؟ عليه الصلوة والسلام ورته وويل هو جهاد ک مع النفس الى اخير الحديث.

"فانما يجاهد لنفسه" نو دی جهاد نه کوي مګر د ځان لپاره، ولي چي منفعت د جهاد راجع وده ته دی.

إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ۝

په تحقيق خدای جل جلاله غني دی د عالميانو او ددوی له طاعاتو څخه، او خدای ج چي دوی مکلف کړي دي په طاعاتو سره رحمةً عليهم ومراعاتًا لمصالحهم، دا جمله علت ده لقوله تعالي فانما يجاهد لنفسه.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ

او هغه کسان چي ايمان يې راوړی وي او اعمال صالحه يې هم کړي وي، موږ به بخشش وکړو د سيئاتو ددوی يعني په حسناتو ددوی.

پوه سه: چي اصل د کفر محوه کېدل او پټوالی دی، حسيني وايي: هرآئينه محو کنيم سيئات آنان يعني الکفر بالايمان والمعاصي بما يتبعها من الطاعات، روح البيان وايي چي تکفير د ګناه ستر ته وايي حتى يصير بمنزلة مالم يعمل، له ابو

هريره رضی الله عنه څخه روايت دی قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم، الصلوات الخمس والجمعة الى الجمعة ورمضان الى رمضان (پنځه لمونځونه، او يوه جمعه تر بلي جمعې پوري، او يوه روژه تر بلي روژې پوري) مكفرات لما بينهن (محوه كونكي دي د ګنهو) اذا اجتنب من الكبائر چي سړي پرهېز ګړی وي له كبيره ګنهو څخه، رواه مسلم.

درويش وايي: چي ددې قيد اذا اجتنب آه، بعض علماء ترجمه داسي كوي چي اجتناب د كبائرو ګنهو شرط دی د بخښلو د صغائرو ګنهو، لكن صحيح داده چي شرط يې نه دی بلكې معنى د حديث والله اعلم داده چي كبائر ګنهونه په مذكوره لمونځو وغيرها سره نه بخښل كېږي، بلكې د هغو لپاره توبه شرط ده، كريمه: ان تجتنبوا كبائر ما تنهون عنه نكفر عنكم سيئاتكم، او ددې تفسير د مخه تېر سوی دی.

وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝٧

او موږ به جزاء او ثواب وركړو دوی ته د هغه ښه ددوی د عملو چي عبادات دي، يعني عبادات يې نه ضائع كوو، او بعض مفسرين وايي چي ددوی تر عملو به ډېر ثواب وركړو، يعني الحسنة بعشر امثالها الى (۷۰۰) الى ما شاء الله تعالى.

فائده: احسن دلته په معنى د حسن دی يعن يتفضيل نه دی ځندي مراد كما لايخفى، احسن منصوب دی په حذف د حرف د جر ای باحسن.

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا ۖ

او موږ وصيت كړی دی و انسان ته په باره كي د مور او پلار په ښه سره او په تعهد او مراعات سره ددوی (اللام للجنس او وصيت دلته په معنى د امر دی ای امرناه، كذا فسره العلامة البغدادي رحمه الله يعني هغه وصيت مراد نه دی لكه يو سړی چي قريب الموت وګرځي و اقرباؤ ته وصيت كوي لان ذالک غير متصور في ذاته تعالى.

يوه سه: چي نصب د حسنًا په سبب ددې دی چي صفت د مصدر محذوف دی ای ايضاءً حسنًا ای ذا حسن هذا ما اختاره ابو حيان رحمه الله، والحاصل ان يبرهما ويعطف عليهما، مفسرين رحمه الله وايي چي مسلم، ترمذي، بغوي او ابن ابی حاتم رحمه الله د سعد بن ابی وقاص چي سعد بن مالک ابو اسحاق الزهري رضی الله عنه چي يو د عشره مبشره بالجنة سره ؤ وكان من السابقين الاولين، او دی د خپل مور چي نوم يې

حمنة بنت ابی سفیان بن امیة ؤ دېر خادمۀ او مور دېره ځندي راضي وه، نو چي سعد بن مالک رض ایمان راوړی، او په تکمله کي وايي چي سعد المذکور د هجرت الی المدينة ته قصد وکړی آه، مور يې ورته وويل ما هذا الذي احدثت، دا دي څه نوی کار مختاره کړی یعني الايمان بالتوحيد والنبوة، او يا قصد د هجرت، مور يې قسم واخستی چي زه به نه خورک وکړم او نه به اوبه وڅيښم او نه به له لمر څخه و سايې ته کښېنم تر څو چي مرم او يا به ته دين د اسلام پرېږدې يا به قصد د هجرت له خياله باسې، چي زه مړه سم، نو تا ته به خلګ پېغور درکوي يا قاتل امه، نو حمنة د سعد مور په يوه روايت يوه شبانه روز او په بل روايت درې شبانه روزه نه خورک وکړی او نه يې اوبه وڅيښلې او نه له لمر څخه و سايې ته نقل سوه، نو سعد ورته راغلی او ورته وه يې ويل چي اې مور جانې، لو كانت لك مائة نفس فخرجت نفسًا نفسًا ما تركت ديني (ای موري که ستا سل نفسه وي او يو يو در څخه وځي زه به خپل دين پرې نږدم، نو ستا خوښه ده که خورک او څيښاک کوې وه يې کړه او که يې نه کوې مه يې کوه حتی چي مړه سې، که څه هم پېغور ماته راکړل کېږي) مور حمنة چي نا اميده سوه بيا يې خوراک شروع کړی او اوبه يې وڅيښلې.

وَإِن جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا

او که مور او پلار کوشش پر تا وکړي چي ته ماته شريک ووايه هغه شی چي ستا علم يې پر الوهيت نه وي، نو په قول يې عمل مه کوه.

پوهسه: چي دا جمله په اضمار د قول معطوف ده پر وصينا، والتقدير وقلنا له وان جاهداک الآية، قال رسول الله ﷺ لاطاعة لمخلوق في معصية الخالق، رواه احمد والحاكم عن عمران رض، او بخاري، مسلم، ابو داؤد او نسائي د علي کرم الله وجهه څخه روايت کړی دی: لاطاعة لاحد في معصية الله تعالى، انما الطاعة في المعروف.

درويش وايي: چي له دې آيت څخه دا معلومه سوه چي مور او پلار که څه هم کافران وي، زوی به ښه ورسره کوي او راضي کوي به يې او نفقه به ورکوي، او په امر د شرک او معصيت او په ما انكره الشرع من الشرک والمعصية دې په خوله نه کوي، او په فتاوی هدية المهديين کي راغلي دي يجب على المرء نفقة الابوين

الکافرين وخدمتهما وزيارتهما، او كه زوی بېرېدی چي زه كه د كافرو والدينو ډېر ډېر ملاقات كوم ما به كفر ته جلب كړي، نو زيارت دې نه كوي او كه يې چېري مور او پلار رانده وه او زوی ته يې وويل چي ما تربت خانې پوري مثلاً بوزه، نه دې بيايې ولي چي د دوی معصيت ته ځي يعني عبادت د بتانو مثلاً، او كه بت خانې ته والدين تللي وه، زوی ته يې وويل چي مور تر كوره پوري بوزه پر واجبه ده چي خدمت به يې كوي كورته به يې راولي، قال الامام الهمام الغزالي رح چي اكثره علماء پر دې دي چي اطاعت د مور او پلار په مشتبه عملو كي واجب دی او په حرام قطعي كي واجب نه دی لان ترک الشبهة ورع ورضی الوالدين حتم واجب.

إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

خاص ما ته ستاسي رجوع ده (نو مرجع مصدر ميمي دی) يعني په ورځ د قيامت، نو زه به تاسي خبر كړم په هغو عملو چي تاسي يې عمل كاوه په دنيا كي يعني بالجزاء عليه.

پوه سه: چي دا ايت كه څه هم په قصه كي د ام سعد نازل سوی دی، مفهوم يې عام دی، لا خصوص المورد لا يقتضٰى خصوص الحكم بل الحكم عام فافهم.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ ﴿٩﴾

او هغه كسان چي ايمان يې راوړی وي او اعمال صالحه يې هم كړي وي، هر آئينه به موږ دوی داخل كړو په ډله كي د صالحانو بندګانو، من الانبياء والشهداء والاولياء، يا معنی داده چي په جمله كي د دوی بې حشر كړم او يا به يې په جنت كي ورسره داخل كړم.

پوه سه: چي كمال په صلاح كي پای د درجاتو د مؤمنانو دی و متمنی د انبياء الله والمرسلين، كما قال سليمان عليه السلام وادخلني برحمتک في عبادک الصالحين، وقال يوسف عليه السلام توفني مسلمًا والحقني بالصالحين.

درويش وايي: چي له ابن عباس رضي الله عنهما څخه په صحيح سند ثابته سوې ده چي بعض خلګو د اهل مكه به ايمان راوړی ؤ لكن خپل اسلام به يې پټ ساتی، نو مشركان د مكې چي بدر ته راتله، د دغه ډول څخه مسلمانان به يې هم د ځان سره

ملګري کړي وه، ولې چې د مشرکانو ګمان داؤ چې دوی زمونږ پر دين دي لاخفائهم الايمان غاية الاخفاء، بعض د هغو مسلمانانو څخه د بدر په غزاء کي ووژل سول چي مسلمانانو د مديني دوی يېژندل چي دا خو په پټه مسلمانان وه، نو طلب د بخښني به يې ورته کاوه، فنزلت الذين توفاهم الملائکة ظالمي انفسهم في سورة النساء، نو اصحابو د مديني مکتوب نوشته کړی وه باقيمانده مسلمانانو ته د مکې، او دا يې ورته نوشته کړه چي تاسي خو هيڅ عذر نه لرئ چي په مکه کي اوسېږئ، بلکې بايد هجرت وکړئ او مدينې ته راسئ، هغو ته چي خط ورسېدی سمدلاسه له مکې څخه په قصد د هجرت وه مدينې ته را روان سوه، کفار مکه چي په خبر سوه د دوی تعقب يې وکړی او بيرته يې مکې ته بوتله، نو دا آيت نازل سو.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّقُوْلُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ فَاِذَآ اُوْذِيَ فِي اللّٰهِ

او له خلګو څخه داسي کسان دي چي دوی ته عذاب ورکړل سي د کفارو له خوا پر اسلام باندي.

فائده: کلمه د في لپاره د سببيت ده، اى لاجل الله عزوجل کما ورد في الحديث الصحيح الى امرئة دخلت النار في هرة، الحديث.

فائده: من الناس په تاويل د بعض الناس مبتداء ده او من يقول يې خبر دی، او العکس يعني چي من يقول دي مبتداء وي او من الناس دي خبر مقدم وي، خلاف الاولى لان محط الفائدة الخبر ولا فائدة معتد به في ان يقول ان من يقولوا من جملة الناس وان ذهب الله البعض بتاويل بعيد.

جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللّٰهِ

يعني عذاب د خلګو دوی ته پر اسلام "کعذاب الله" يعني په آخرت کي، يعني صبر يې مختاره نه کړی پر عذاب د کفارو، نو اطاعت د کفارو يې مختاره کړي او اسلام يې پرېښو لکه مسلمانان چي کفر او معاصي نه کوي په سبب د خوف له عذاب څخه د خدای جل جلاله په اخرت کي، او پر ازار د کفارو صبر کوئ، او د دې آيت په باره کي آلوسي رح په روح المعاني کي وايي چي دا آيت په باره کي د بعضي ضعيفو مسلمانانو نازل سوی دی چي دوی ته به ازار د کفارو له خوا

ورسېدی، نو دوی به د کفارو سره موافقت پر کفر وکړی، او د مسلمانانو څخه به يې دا راز پټ ساتی، وبذالک يکونون من المنافقين آه.

درويش وايي: چې مظهري ددې په تفسير کې روايت د ابن عباس رض روا وړی دی هغه ددې آيت سره هيڅ سمون نه لري فطالع التفسير المظهري، ولي چې دا آيت خو لکه آلوسي رح چې وويل په منافقينو کې کمايدل عليه ما سيئاتي ايضًا، وحديث ابن عباس رض يدل على ان هؤلاء كانوا من خلص المسلمين، حتى چې له مکې څخه ووتل لپاره د هجرت و مدينې ته مشرکين د مکې چې د هغو د بيرته راګرځولو لپاره پسي ورووتل هغو مسلمانانو د هغو سره جنګ مختار کړی او بعض يې شهيدان سول او بعضو ځانونه مدينې ته ورسول، والعجب من المظهري چې ده په خپله دا عبارت ويلی دی، عطف على ماقبله ذكر المؤمنين اولاً ثم ذكر المنافقين انتهٰى.

درويش وايي: چې د روح البيان شان نزول ددې آيت موافق دی د بيان سره د روح المعاني، حيث قال البرسوي رح في روح البيان وهم اناس من ضعفة المسلمين الى اخير ما قال اللآلوسي رح لکه چې ما دده د عبارت ترجمه رانقل کړه قريبًا والله اعلم.

وَلَئِنْ جَآءَ نَصْرٌ مِّنْ رَّبِّكَ لَيَقُوْلُنَّ اِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ ؕ

او که چېري راسي يو کومک د خدای ﷻ له خوا څخه ای فتح وغنيمة وه مسلمانانو ته، هر آئينه دوی يعني منافقين وايي چې موږ خوستاسي سره يو، يعني متحد په دين کې يعني موږ ته حصه په غنيمت کې راکړئ.

پوه سه: چې ليقولن جواب د قسم محذوف دی لفظًا، وفي المعنى جزاء الشرط، او دا جمله يعني ولئن جاء آه عطف ده پر جمله د فاذا اوذی آه.

درويش وايي: چې اخيرًا مظهري په قيل سره داسي ويلي دي، وقيل هذه الآية نزلت في المنافقين.

اَوَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِمَا فِىْ صُدُوْرِ الْعٰلَمِيْنَ ۝۱۰

پوه سه: چې همزه لپاره د انکار دی او نفي د نفي اثبات دی، يعني خدای ﷻ خبر دی، والواو للحال والانكار راجع الى الحال، والمعنى اليس الحال انهم يقولون ذالک وليس الله بعالم بما في صدورهم بل الحال ان الله عالم في صدور

العالمين، يعني من الاخلاص و النفاق فيجازي المنافقين على نفاقهم، په فارسي ترجمه د آيت داسي ده: آيا نيست خداى تعالى داناتر از همه دانايان بآنچه درسينه عالميانست، از صفاى اخلاص وكدورت نفاق انتهٰى، او روح المعاني وايي چي كلمه د واو عطف ده پر مقدر باندي، والتقدير ايخفٰى حالهم وليس الله الخ.

درويش وايي: چي دا اعراب موافق دى د امثالو سره د دغه آيت يعني تر همزه د استفهام وروسته حرف عطف راسي كه واو وي او كه فاء وي او كه ثم وي، كما مر مرارًا في هذا التفسير.

وَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ ﴿١١﴾

جواب د قسم محذوف دى، والتقدير والله خداى ﷻ خبر دى په هغو كسانو چي ايمان يې راوړى وي يعني په كامل اخلاص سره "وليعلمن المنافقين" معناه ظاهر من تفسير الآية السابقة، والحاصل فيجازي كلا من الفريقين پر اندازه د مافي قلبه.

پوه سه: چي دا جمله معترضه ده، لپاره د وعد د ثواب للمؤمنين، او د وعيد د منافقينو.

درويش وايي: چي شعبي رح وايي چي دا لس آيته له اول څخه د سورت تر دې ځايه پوري مدني دي، او وروسته تر اخيره پوري د سورت مكي دي.

تنبيه: د شعبي رح مراد لس آيته دي په حساب د غير د قراؤ د كوفې.

وَقَالَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّبِعُوْا سَبِيْلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطٰيٰكُمْ ط

او وويل هغو كسانو چي كافران وه، يعني مشركانو د مكې هغو كسانو ته چي ايمان يې راوړى ؤ، فكلمة اللام للتبليغ يعني تبليغ يې ورته كاوه، تاسي متابعت وكړئ زموږ د لاري، ستاسي ګناه به په ورځ د آخرت موږ درڅخه واخلو، كلبي او مقاتل رح وايي چي قائل ددې قول ابو سفيان ؤ، يعني و دين ته د نيكه ګانو چي شرك دى بيرته داخل سئ، مظهري وايي چي دا جمله عطف ده پر ما سبق من حال المنافقين.

سوال: قريشو خو خپل دين حق باله، نو د خطاء اطلاق يې څرنګه پر وكړى، او بل سوال دادى چي دوى خو بعث بعد الموت نه مانه، نو د خطا حمل خو په ورځ د قيامت وي؟

ځواب: دا خبره دوی فرضًا وکړه یعني که فرضًا شرک ګناه وه او بعث بعد الموت هم پېښ سو، نو ستاسي ګناه به موږ حمل کړو.

پوه سه: چي ولنحمل امر باللام دی یعني موږ به خپل ځانونه امر کړو په حمل سره ستاسي د خطایاؤ، نو په دې کي غایت مبالغه ده په اتباعو کي ددوی چي که فرضًا دوی متابعت د دوی وکړی یعني مسلمانان دلاوره کول دي پر متابعت ددوی په شرک کي، او فراء نحوي وايي چي لفظ د ولنحمل خو ظاهرًا امر دی لکن معنی یې اخبار دی مجازًا یعني ان اتبعتم سبیلنا حملنا خطایاکم کما في قوله تعالی في قصة موسٰی چي مور ته د موسٰی [۴] خدای ﷻ الهام وکړی چي کوچنی په تابوت کي کښېږده او رود نیل ته یې وغورځوه، چي داسي امر په معنی د خبر خدای ﷻ و وایه فلیلقه الیم بالساحل، چي ظاهر امر دی او معنی یې فیلقیه ده چي اخبار دی، فقیر وايي چي ددې تفصیل د مخه تېر سوی دی.

درویش وايي: چي چونکه په دې قول سره د مشرکانو باعثه کول وه د مسلمانانو پر متابعت ددوی، نو خدای ﷻ رد پر وکړی او د دوی رد یې وکړی په دې قول سره.

وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُم مِّن شَيْءٍ ۖ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ⑫

او نسي کېدای دوی وړونکي د خطایا څخه ددوی هیڅ شي یعني که څه هم قلیل وي، نو کلمه د من لپاره د استغراق د نفي ده، او په تحقیق دوی په دې خبره کي درواغجنان دي.

وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ ۖ

دغه ناصحان وه مسلمانانو ته چي زموږ متابعت وکړئ، وړي به خپل درانه بارونه د خپلو ګناهو چي دوی په خپله کړي دي من الشرک والمعاصي (روح المعاني وايي چي لام واقع په جواب کي د قسم محذوف دی، ای وبالله لیحملن اثقال انفسهم کاملة، انتهٰی) او نور بارونه سره د خپلو بارو چي دوی خلک باعثه کول پر کفر او شرک باندي کما مر في شان نزول الآیة چي دې ته په عربي اضلال وايي، او د سړي خپل کفر ته ضلال وايي، نو دا مضلین اثقال د خپل ضلال بې هم

وي او اثقال د نورو د اضلال بې هم وي من غير ان ينقص من اثقال من اضلوه شئ ما اصلا، نو اثقال د ګمراه کونکو د خلګو ډېر دي تر اثقال د خودي ضالينو، كما ورد في الحديث الصحيح من سن في الاسلام سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل بها الى يوم القيامة من ان ينقص من اجورهم شيئ ومن سن في الاسلام سنة سيئة فله وزرها ووزر من عمل بها الى يوم القيامة من غير ان ينقص من اوزارهم شيئ، او كما قال رسول الله ﷺ.

وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَمَّا كَانُوْا يَفْتَرُوْنَ ﴿١٣﴾

ای والله چي خامخا به سوال وکړل سي له دوی څخه په ورځ د قیامت د هغه چي دوی وه او دروا غ یې ویله یعني چي خدای ﷻ لره شریک سته وغیره من المعاصي من الضلال والاضلال.

پوهه: چي دا سوال د تقریع او سرزنش دی او لپاره د تشهیر د دوی دی په لویه اجتماع کي د ورځي د قیامت.... شیخ سعدي رحمه الله وایي:

مرو زير بار گناه ای پسر .... كه حمال عاجز بود درسفر

یو بل محقق وایي:

جمعست خيرها همه درخانه ونيست ..... آن خانه را كليد بغير از فروتنی

شرها بدين قياس بيک خانه را ست جمع .... وآنرا كليد نيست بجز كبر ومنی

"فروتني" يعني عاجزي او احتياج او زاري، د ما معنی موږ او د منی معنی زه، دواړه لفظه كنايه د تكبر او خودبيني څخه دی.

فائده: اثقال جمع د ثِقل ده بالكسر وسكون القاف لكه حمل واحمال، او ثقل او خفت سره متقابل دي، هر شی چي په وزن يا كيل كي بالا سو هغه ثقيل بولي، او چي كم سو هغه خفيف بولي، په لغت كي خو ثقل او خفت صفت ده اجسامو دي ولكن وروسته فراخي پكښي وسوه چي په معانيو كي يې هم استعمال جاري سو، كما في هذه الآية چي په ضلال او معاصي او اضلال كي استعمال سوه.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ ٱلطُّوفَانُ وَهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١٤﴾

او په تحقیق موږ را استولی ؤ نوح ؑ و خپل قوم ته، نو ده درنګ وکړی یعني ژوند يې تېر کړی زر (۱۰۰۰) کاله مګر نه پنځوس کاله چې نهه نیم سوه (۹۵۰) کاله سي.

پوه سه: چي دا شروع په بیان کي د افتنان یعني په امتحان د انبياء عليهم السلام په ازار د قومو ددوی وروسته تر بیان د افتنان د مؤمنانو په اذٰیت د کافرانو لپاره د تاکید د انکار پر هغو کسانو چي دوی ګمان کاوه چي موږ به پرېښوول سو پر مجرد ایمان بلا افتنان او باعثه کول دي د مؤمنانو پر صبر، ولي چي انبیاء ؑ مبتلاء سوه په تکالیفو او ازار د قومو له خوا څخه فصبروا علیها، نو دا مؤمنان چي د اذیت سره د کفارو مخامخ دی اولی بالصبر دي، روح المعاني وايي چي ظاهره داده چي واو لپاره د عطف دی وهو من باب عطف القصة علی القصة دی، او مظهري وايي چي عطف دی علی قوله تعالی ولیعلمن المنافقین، ددې قصې په راوړو کي تسلي د علیه الصلوٰة والسلام هم ده چي کافرانو د مکې به دی ډېر ازاراوه.

پوه سه: چي امام سهیلي رح وايي چي د نوح اصل نوم عبد الغفار ؤ، او ابو اللیث السمرقندي وايي چي نوم يې الشاکر ؤ، او نوح يې له دې سببه نوم سو چي ده ډېر ژړل له خوفه څخه د خدای جل جلاله، تاریخ قدیم وايي چي د تولد د نوح ؑ وروسته تر تېرېدو د (۱۶۴۲) من هبو آدم عليه السلام الی الارض، او د قوم څخه يې مراد ټوله اهل الدنیا ده.

سوال: د عموم د رسالت د نوح عليه السلام و ټوله مځکي والو ته او د نبينا ﷺ و ټوله اهل الارض ته په څه فرق سره کېږي؟

ځواب: ان نبينا ﷺ مبعوث الی کل من في الارض، چي په زمانه کي دده وه الی یوم القیامة، بخلاف نوح ؑ لانه مبعوث الی جمیع من في الارض چي په زمانه کي دده وه لابعده کما في انسان العیون بنقل روح البیان.

پوه سه: چي نوح ؑ اول نبي دی چي لپاره د عبدة الاصنام مبعوث دی لان عبادة الاصنام اول ما حدث في قومه وارسله الله الیهم، او آدم عليه السلام اول رسول الله الی اولاده بالایمان بالله وتعلیم شرائع الله تعالی.

فائده: آدم علیه السلام زموږ د ټوله بشر اب اکبر دی، او نوح ؑ زموږ مخکي والو لپاره آب اصغر دی، ځکه یې تاریخ وال آدم ثاني بولي، ولي چي وروسته تر غرق د اهل الارض او د نجات د سفینه نوح ؑ دده زامن حام، صام او یا فث ټوله اهل الارض الی یوم القیامة دده د زامنو اولاد دي الی یوم القیامة، تاریخ قدیم وایي چي د نوح ؑ قبر په کرک کي دی بفتح الکاف من ارض الشام کما في فتح الرحمان بنقل روح البیان. په بعض احادیثو کي راغلي دي چي نوح ؑ اطول الانبیاء دی عمرًا، ابن ابی الدنیا له انس بن مالک رضی الله عنه څخه روایت کړی دی چي ملک الموت چي نوح ؑ ته راغلی د روح د قبض کولو لپاره داسي یې ورته وویل یا اطول النبیین عمرًا کیف وجدت الدنیا ولذتها؟ نوح ؑ ورته وویل چي داسي راباندي تېره سوه لکه یو سړی چي په یوه خونه ننوځي، چي دوې دروازې لري، د دوو دروازو تر منځ یو ګړی ودرېږي، او بیا پر دوهمه بله دروازه ووځي.

درویش وایي: چي په ټوله عمر کي د نوح ؑ اختلاف دی چي بیان یې په تفصیل سره د علامه بغدادي په تفسیر روح المعاني کي دی، زه خپل د تفسیر متعلمان په دې کش مکش کي نه اچوم، که اهل علم یې تفصیل غواړي روح المعاني دي مطالعه کړي، لکن دغه یو روایت ابن عباس رضی الله عنه او ابن ابی شیبة، عبد بن حمید، ابن المنذر، ابن ابی حاتم، ابو الشیخ او حاکم رحمهم الله یې هم روایت کړی دی، او حدیث یې صحیح هم بللی دی چي مظهري او روح البیان او روح المعاني په خپل تفاسیرو کي، او ابو اللیث السمرقندي وغیرهم راوړی دی، د بیان وړ دی، ابن عباس رضی الله عنهما وایي چي نوح علیه السلام پر څلوېښت کاله نبي سو، او په قوم کي ده دعوت او تبلیغ زر کاله په پنځوس کم تېر کړه، او وروسته تر طوفان شپېته (۶۰) کاله نور ژوندی ؤ حتی چي په مځکه کي انسانان ډېر سول، نو مجموع عمر د نوح ؑ (۱۰۵۰) کال دی.

فَأَنجَيْنَٰهُ وَأَصْحَٰبَ ٱلسَّفِينَةِ وَجَعَلْنَٰهَآ ءَايَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿١٥﴾

نو نجات ورکړی موږ و نوح ؑ ته او هغو کسانو ته چي دده سره په کښتۍ کي سپاره وه (چي دده درې زامن حام، سام، یافث او ددوی زوجاتي وې او نور دده اتباع وه، بعض راویان وایي چي اتیا کسه وه او بعض وایي چي اته اوویا (۷۸) کسه وه،

او بعض وايي چي اته (۸) كسه وه نيم نر وه نيمي ښځي وې) موږ وګرځول دا سفينه يا حادثه عبرت د عالميانو لپاره چي دوی دليل په وو ايي پر عظيم قدرت د خدای ﷻ يعني چي د تاريخ په پاڼو کي ووينې بلکې خپل کښتۍ پر جودي باندي تر نژدې د خروج نبي عليه موجود وه، كما في تفسير ابو الليث السمرقندي رح او په دنيځ کبي د طوفان او د هجرت الشريفة دري زره او نهه سوه څلور اوويا (۳۹۷۴) کاله تېر سوي وه، على ما في فتح الرحمٰن........ پوهان وايي:

گر عمر تو عمر نوح ولقمان باشد ...... آخير بروی چنانچه فرمان باشد
در بودن دنيا وبرون رفتن ازو ...... يكروز و هزار سال يكسان باشد

وقيل في العربية:

الا انما الدنيا كظل سحابة....... اظلتک يومًا ثم عنک اضمحلت
فلا تک فرحانًا بها حين اقبلت .... ولا تک جزعانًا بها حين ولت

درويش وايي: چي الحسن رح وايي چي افضل د خلګو ثوابًا مؤمن معمر دی يعني په ماسوی کي د انبياء عليهم السلام والا يلزم تفضيل نوح ؑ على سيد البشر ﷺ فافهم.

پوښتنه: پر هغه روايت چي په کښتۍ کي د نوح ؑ اته كسه نر او ښځي وې، خو دا خبره صحيح ده چي نوح ؑ د مځکي آب اصغر دی، ولي چي دده دري زامن او د هغو دري زجات خو، نو شپږ سوه، او نوح ؑ او زوجه دده چي ورسره حساب کړل سي اته كسه ته رسېږي، او پر هغه روايت چي دده سره اتيا کسه نر او ښځي وې، نو دوی يعني نوح ؑ او زامن خو اته كسه سوه دا نور خو دده څخه بېګانه خلګ وه يعني كه يې څه هم اتباع وه لکن د نوح ؑ له نسل څخه نه وه، نو بيا نوح ؑ آدم اصغر وبلل سو؟

ځواب: هو! بېګانه خلګ خو ورسره وه لکن هغه چي د کښتۍ څخه ووتل هغه كسان يو څو عمر ژوندي وه او نسل يې قطع ؤ چي دوی مړه سوه فقط پر مځکه نسل نوح او دده زامن پاته سوه، رفته رفته په شپېته كاله كي د هغو نسل ډېر سو، نو په هم دې لحاظ نوح ؑ آدم اصغر سو.

وَإِبْرَٰهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱتَّقُوهُ ط

"وابراهيم" عطف دی پر نوح، والمعنى وارسلنا ابراهيم يا منصوب دی په اضمار د اذكر يعني واذكر يا محمد (ﷺ) لقومک قصة ابراهيم، چي وه يې ويل و

قوم ته خپل چي چي عبادت کوئ د خدای ﷻ (له عبادت څخه مراد توحيد دی ولي قوم د ابراهيم ؑ مشرکان وه) او د خدای ﷻ له عذابه وبېرېږئ، يعني که پر شرک مړه سئ يعني عذاب الله في يوم القيامة.

ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾

دغه توحيد او بېره د خدای ﷻ ښه ده تر شرک چي تاسي پر ياست که چېري ياست تاسي اهل علم، نو پر دې تقدير تعلمون منزل منزلة اللازم دی، يعني مفعول نه غواړي او يا يې مفعول محذوف دی، والتقدير تعلمون الخير والشر او جزاء د شرط محذوفه ده يعني فاختاروا التوحيد والتقوىٰ.

پوه سه: چي خير دلته صفت مشبه دی اسم تفضيل نه دی، ولي چي په شرک کي خو هيڅ خير نسته کما لايخفىٰ، او يا مبني پر زعم ددوی دی فافهم.

إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا

تاسي عبادت نه کوئ بېله خدايه مگر د بتانو چي ډبري دي چي نې عبادت نفع لري او نه يې ترک د عبادت ضرر لري.

پوه سه: چي تخلقون يا په معنى د تکذبون دی، نو افکا يې مفعول مطلق دی او يا تخلقون په معنى د تقولون دی، والمعنى تقولون قولاً ذا افک چي وايا ست دا بتان آلهه او خدايان دي او دعوى د شفاعت عند الله يې کوي په دې آيت کي بيان دی شفاعةً د حال ددوی او پر شرارت د قول ددوی چي دا بتان خدايان دي لانه کذب بحث وباطل خالص.

إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا

په تحقيق دغه شيان چي تاسي يې عبادت کوئ ماسوىٰ له خدای ﷻ څخه چي بتان دي، مالکان نه دي چي تاسي ته رزق درکړي لکونها جمادات، دا دليل آخر دی پر شرارت د عبادت د دغو بتانو، ولي نفع يې نه دررسېږي.

پوه سه: چي رزق په معنى د مرزوق دی او تنکير يې لپاره د عموم دی، يعني هيڅ څوک رزق نسي درکولای، او يا د تحقير دی يعني رزق قليل نسي درکولای فضلاً عن الکثير والمعبود لابد انيکون رازقًا لعابديه.

فَابْتَغُوا عِنْدَ اللّٰهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوْهُ وَاشْكُرُوْا لَهٗ ؕ اِلَيْهِ تُرْجَعُوْنَ ﴿۱۷﴾

نو تاسي غواړئ له خدای ﷻ څخه رزق، ولي چي رازق او مالک د ټولو شیانو خدای ﷻ دی (عند په معنی د عن دی) او تاسي عبادت د خدای ﷻ کوئ یعني په خپلو مطالبو کي توسل په خدای ﷻ سره کوئ او هر څه نعمتونه چي تاسي ته درکړل سوي دي هغه د خدای ﷻ له خوا دي د بتانو د خوا نه دي، نو شکر د خدای ج وایاست پر هغو نعمتو باندي، خاص و خدای ﷻ ته تاسي راجع کړل کېږئ یعني په ورځ د قیامت.

پوه سه: چي دا جمله ''الیه ترجعون'' حال ده له فاعل څخه د اشکروا چي داسي قسم حال ته حال مقدره وایي ای مقدرین الرجوع الیه تعالی.

وَاِنْ تُكَذِّبُوْا فَقَدْ كَذَّبَ اُمَمٌ مِّنْ قَبْلِكُمْ ؕ

او که تاسي تکذیب وکړی زما (فالمفعول محذوف) نو په تحقیق تکذیب کړی ؤ ډېرو امتو د رسولانو (فالمفعول محذوف ای رسلاً)

پوه سه: چي فقد کذب آه دلیل د جواب د ان تکذبوا دی په ځای کي د جواب درول سوی دی یعني فلا تضرونني بتکذیبکم، ولي چي من قبلکم من الامم هم تکذیب د خپلو رسولانو وکړی لکه شیث او ادریس او نوح علیهم السلام لکن تکذیب د هغو اممو و هغو رسولانو ته تاوان ونه کړی بلکي خپلو ځانو ته یې تاوان او ضرر ورساوه چي د خدای عزوجل عذاب پر نازل سو، نو ستاسي د تکذیب اخیر کار به هم عذاب وي.

وَمَا عَلَى الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلٰغُ الْمُبِيْنُ ﴿۱۸﴾

او نسته پر رسول (الف ولام لپاره د جنس دی) مگر تبلیغ د امر او نهي د خدای ښکاره کونکی د حق هغه رسول خپله وظیفه پر ځای کړه د رسول پر ذمه دا نسته چي حتمًا بې خلگ تصدیق کوي تکذیب به یې نه کوي.

پوه سه: چي په دې آیت کي تسلي ده و علیه الصلوة والسلام ته او توصیه د صبر ده، او زجر دی د کفارو د قریشو، فیما فعلوا من تکذیبه ﷺ.

تنبیه: علماء رح په یوه خوله وایي چي تقوی (یعني بېره د خدای ﷻ له عذاب څخه د یوم التلاق لکن بېره د خولې یوائي نه بلکي اصلاً تقوی صفت د زړه ده لانه

رئيس البدن والاعضاء كلها فاذا خاف من الله خاف جميع الاعضاء، او له دي سببه سيد البشر ﷺ وویل: التقوٰی ههنا واشار بيده الى القلب ثلاثًا كما ورد في الحديث الصحيح) او علماءرح وايي چي تقوٰی و قبول وصية الملک الاقوٰی جلت عظمته سبب النجاة يوم التلاق من عذاب الملک الجبار، وجالبة الارزاق، او لوی له اسبابو څخه د تقوٰی كلمة التوحيد ده چي اساس د ايمان ده و مفتاح ابواب الجنان ده او مغلاق ابواب النيران ده (يعني كلي د دروازو د جنتو او قلف دی د دروازو د دوږخ هم دا سر دی چي د هر نبي اول دعوت توحيد دی يعني لا اله الا الله)

درويش وايي: چي په صحيح حديث كي راغلي دي چي په زمانه كي د خلافت د ابوبكر الصديق رضي الله عنه يوه ورځ عمر رضي الله عنه يو ځای چي عثمان رضي الله عنه ناست ؤ تېرېدی، نو عمررض عثمانرض ته سلام ووايه، عثمانرض د سلام ځواب ورنه کړی، نو عمررض خليفة المسلمين ابوبکررض ته شکايت وکړی، ابوبکررض ورته وويل چي شايد عثمانرض به يو عذر درلودی، نو ابوبکررض عثمانرض ته سړی ورواستاوه او د عمررض د شکايت بيان يې ورته وکړی، عثمانرض ورته وويل چي ما د عمررض سلام نه دی اورېدلی، ولي چي په يو شي كي متفكر وم چي هغه شی دا ؤ چي موږ ډېره زمانه په صحبت کي د آنحضرت ﷺ تېره کړه او دا پوښتنه مو ځندي ونه کړه چي: ما تفتح ابواب الجنان، وتغلق ابواب النيران (چي هغه کوم شی دی چي دروازې د جنتو خلاصوي او تړي دروازې د اور)، ابوبکررض ورته وويل چي دا پوښتنه ما د عليه الصلوة والسلام څخه کړې ده، رسول الله ﷺ راته وويل چي هغه شی هغه كلمه ده چي ما پر خپل اكا ابو طالب عرض کړه او هغه يې له قبول څخه منع وکړه يعني لآ اله الا الله محمد رسول الله، نتيجه: ذكر د كلمة التوحيد اكثر الاشياء تاثيرًا فاذكروا الله كثيرًا.

اَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللّٰهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيْدُهٗ ط

درويش وايي: چي روح البيان ويلي دي چي دا آيت جمله معترضه ده په منځ کي د دوو ظرفو د قصې د ابراهيم عليه السلام لپاره د اهل مکه، او انکار دی ددوی د تکذيب يعني د اهل مکه په انکار د بعث بعد الموت مع وضوح دليله، والهمزة لانكار عدم رؤيتهم، نو په قرار ددې چي نفي د نفي اثبات دی، نو تقرير دی د

رؤیت ددوی او کلمه د واو عطف ده پر مقدر باندي ای تقدیره الم ینظروا ولم یروا ومعنی الآیة ایا کفار مکه نه ویني چي څرنګه خدای ﷻ ابتداء خلق د مخلوق کړې ده، امام غزالي رح وایي چي ایجاد د شي چي دمخه یې مثل نه وي ابداء یې بولي او که مسبوق په مثل سره ؤ اعاده یې بولي، خدای پاک بدء خلق الانسان ثم یعیدهم من العدم الی الوجود ویحشرهم والاشیاء کلها منه تعالی بدت والیه تعود انتهی قول الغزالي رح، ومعنی الآیة الم ینظروا ای اهل مکة وکفار مکة ای القریش ولم یعلموا علمًا جاریًا مجرٰی الرؤیة في الجلاء والظهور کیفیة خلق الله (په تفسیر کي فقیر داسي وویل علمًا جاریًا آه د دفع د سوال چي کیفیت د ایجاد د خدای ﷻ په سترګو نه لیدل کېږي، وحاصل الجواب ظاهر)

"ثم یعیده" وروسته بیرته راګرځوي خلق و وجود ته یعني بالبعث بعد الموت.

پوه سه: چي دا جمله عطف ده پر اولم یروا باندي پر یبدء نه ده عطف، ولي چي اعاده خو ددوی رؤیت نه دی واقع سوی او نه دوی په علم مثل الرؤیة علم پر لري، بلکي مشرکین خو د بعث بعد الموت څخه منکر دي، بلکې دا جمله اخبار دی د خدای ﷻ له خوا څخه انه یعید الخلق قیاسًا علی الابداء، شیخ سعدي رح وایي:

بامرش وجود از عدم نقش بست...... که داند جز او کردن از نیست هست
وگر ره بکتم عدم در برد...... وز آنجا بصحرائی محشر برد

درویش وایي: چي علامه بغدادي رح دغه د روح البیان احتمال بیان کړی دی یعني چي اولم یروا جمله معترضه ده په منځ کي د قصې د ابراهیم ؑ او قوم تر منځ.

پوه سه: چي روح البیان صرف دغه یو احتمال راوړی دی وبس، او مظهري دا جمله له کلام څخه د ابراهیم ؑ بولي فقط، او روح المعاني دواړه احتمالات راوړي دي. والله تعالی اعلم بمراده في کتابه.

إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿١٩﴾

په تحقیق دغه اعاده بعد الموت و خدای ﷻ ته آسانه ده، ولي افعال د خدای ج وه آلاتو او اسبابو ته نه دي محتاج.

پوه سه: چي ذالک اشاره ده و اعادې ته بعد الموت په تاویل د ما ذکر، دا

جواب دی د سوال چي ذالک اشاره د مذکر ده او اعاده مؤنث، او ددې سوال ځواب دا هم دی چي اعاده په تاویل د حدث اشاره ده مذکر ورته روا ده، او دا هم ځواب کېدای سي چي اراده خو مؤنث غیر حقیقي ده، او قانون نحوي دی چي پر مؤنث غیر حقیقي احکام د مذکر او مؤنث دواړو جاري کېږي.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ

مظهري رح وايي چي دا آيت خطاب دی د خدای ﷻ له خوا څخه و ابراهیم علیه السلام ته، لکن چونکه د ماقبل سره يې ربط مشکل ؤ، نو ده ويلي دي په تقدير د قول يعني قلنا لابراهيم قل سيروا.

درويش وايي: چي دا خو د مظهري هغه رائيه ده چي موږ وويل چي دا آيتونه مظهري د قصې د ابراهيم علیه السلام بيان بولي، لکن د هغه بل احتمال چي د روح البيان نظريه وه چي دا آيتونه جمل معترضه په منځ د طرفی د قصې د ابراهيم[4] هم راوړي دی حيث قال او خطاب لرسول الله ﷺ آه، او روح البيان پر خپله پخوانی نظريه يې ترجمه داسي کړې ده: قل يا محمد لمنكري البعث (يعني قريشو ته د مکې چي بعث بعد الموت نه مني) چي تاسي سفر وکړئ په اطرافو کي د ځمکي، نو وګورئ چي څرنګه خدای ﷻ ابتداءً پيدا کړي دي مخلوق خپل پر اجناسو مختلفه وو، من السماء والارض وو الجبال والحيوانات بانواعها، والنباتات واجناسها او داغه رنګه مختلف الافعال والاحوال.

ثُمَّ اللَّهُ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ ط

وروسته الله تعالی عزوجل پيدا کوي نشائة الآخرة يعني المخلوقات بعد العدم.

پوه سه: چي لفظ د كيف بدء الخلق تر دې ځايه پوري دليل دی پر اثبات د جواز الاعادة چي مشرکين د مکې ځني منکر وه، وحاصل الدليل ان الاعادة مثل الابداء فمن كان قادرًا على الابداء (لکه چي کفار د مکې په دې سره اقرار کاوه چي ابداء د خدای ﷻ له خوا څخه ده لکه دوی ته چي به وويل سول چي تاسي چا پيدا کړي یاست دوی به ورته ويل چي الله پيدا کړي يو) يكون قادرًا على الاعادة ولا يعجزه الاعادة.

پوه سه: چي نشائة مصدر دی د نشاء نشائة معنی يې ''حي'' ژوندی يې کړی

"وربي" او تربيه يې ورکړه "وشب" او کمال ته صورت د نوع يې ورساوه.

پوه سه: چي نشائة مصدر ده له باب څخه د مجرد دی، او يشني مضارع له بابه څخه د افعال ده نو مصدر د مجرد يې په ځای کي د اصل مصدر چي انشاءۇ راوړی، وهذا جائز في العربية، نحو انبتها الله نباتًا، ونحو سَبَّحَ بتشديد الباء يعني الماضي من باب التفعيل يسبحانًا يعني المصدر من باب المجرد چي دې ته په اصطلاح د نحاتو اسم مصدر وايي يعني اسم قائم مقام المصدر وامثلته كثيرة في لسان العرب.

إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

په تحقيق خدای ﷻ پر هر شي كامل القدرة دی (نو قدير ههنا صيغه د مبالغې ده) دا آيت له قسمه څخه د دليل د جواز الاعادة دی، ولي اعاده هم يو شی ده لكه ابداء چي شی ده، فالقاد عليه قادر عليها.

يُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَن يَشَاءُ ۖ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾

په عذابوي خدای ﷻ هغه څوک چي اراده د تعذيب يې وکړي په آخرت کي په اور سره او په دنيا کي په رسوايي سره، ككفار مكة في البدر، او رحم کوي پر هغه چا چي اراده د رحم ورته وکړي په ادخال د جنت په آخرت کي او په دنيا کي په نصرت پر اعداء كالمؤمنين يوم بدر او يا په قناعت سره په وخت کي د فقر او مسكنت يا په حسن خلق سره يا په توفيق پر عبادات شاقه وو باندي ونحو ذالک. او خاص و خدای ﷻ ته ستاسي رجوع كړل كېږي په ورځ د قيامت.

نكته: تعذيب يې دمخه كړی، ولي ترهيب او بېرول انسب دی د مقام سره وعظ ولان التخلية مقدمة على التحلية فافهم.

وَمَا أَنتُم بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ

او نه ياست تاسي چي عاجزه دي كړي خدای ﷻ په مځكه کي يا په اسمانو کي يعني فرضًا كه تاسي په اعماقاو کي د مځكي ځانونه پټ كړئ او يا و اسمان ته وخېژئ، اويا مراد له اسمان څخه لوړي لوړي قلاوي دي، حسين كاشفي رح په تفسير حسيني کي وايي: دركشف الاسرار اورده كه عذابش از روی عدل است،

ورحمتش از راه فضل پس هرکه را باوی عدل کند از پیش براند وآنرا که خواهد باوی فضل نماید بلطف خویش بخواند، انتهٰی.

وَمَا لَكُم مِّن دُونِ اللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿۲۲﴾

او نسته تاسي لره ماسوٰی له خدای ﷻ څخه یو دوست او نه هم کومکي چي تاسي دي د هغو بلاوو څخه چي له مځکي څخه راوځي لکه زلزله او خسف وغیرهما، یا د هغو بلاوو څخه چي له اسمانه نازلیږي لکه ډبري د قوم لوط یا د وریځي څخه تکه یا برق وغیرها.

فائده: د ولي او نصیر تر منځ عموم او خصوص من وجه دی، مادة الاجتماع ځوان زوی د پلار چي هم ولي دی او هم ناصر مادة الافتراق الولي عن النصير الولد الصغير للاب، ومادة افتراق النصير عن الولي الاجنبي النصير فافهم.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ أُولَٰئِكَ يَئِسُوا مِن رَّحْمَتِي

او هغه کسان چي کفر کوي په آیاتو د خدای ﷻ یعني بدلائل وحدانیته تعالی او په هغو آیاتو سره چي نازل سوي دي له جانبه د خدای ﷻ، هغه خلک به نا امیده سي یعني په ورځ د قیامت زما له رحمت عامه څخه، او یا مراد له رحمت څخه جنت دی، او د نا امیدی څخه مراد نا امیدي د دنیا ده، او مضارع لپاره د حال ده یعني دوی اوس نا امیده دي له جنت څخه، ولي چي دوی د بعث بعد الموت څخه منکر دي.

وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿۲۳﴾

او دوی لره دی په آخرت کي عذاب درد ورکونکی یعني اور د دوږخ.

درویش وایي: چي مظهري تر هغه خپل دمخه وینا چي دا ټولي خبري د ابراهیم ؑ دي داسي دلته ویلي دي هذه إن كان من كلام ابراهيم ؑ فالتقدير قال الله تعالى والذين كفروا بآيات الله اولئک الذين يئسوا من رحمتي.

درویش وایي: چي تقدیراتو ته څه ضرورت ؤ الحق ان الآیات المذکورة جمل معترضه دي له جانبه څخه د خدای ﷻ و علیه الصلوة والسلام ته، یعني د هغه ځای څخه قل سیروا في الارض او مخاطب په قل سره آنحضرت ﷺ دی او د سیروا

ضمير راجع دی و كفارو ته د قريشو، او دا اوس بيرته رجوع ده و قصې ته د ابراهيم[۴] لكه روح البيان چي ويلي وه كمامر منا من قبل.

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّآ اَنْ قَالُوا اقْتُلُوْهُ اَوْحَرِّقُوْهُ

نو نهٔ ځواب د قوم دده، نو دا آيت عطف دی علی ارسلنا ابراهيم الی قوله، الا ان قالوا آه، مګر دا خبره وه چي ابراهيم به يا قتل كړي يا به يې په اور وسوځي، يعني بعض د قوم و نورو ته دا خبره كوله چي قتل يې كړي يا يې په اور وسوځي، او يا يوه سړي د قوم ابراهيم دا خبره وكړه، اسناد چي يې ټولو ته وكړی هغه نور هم په راضي وه كما في قولهم بنوا فلان قتلوا مع ان القاتل منهم واحد.

پوهه: چي لفظ د جواب منصوب دی چي خبر د كان دی او اسم د كان قوله تعالی دی الا ان قالوا آه، ان مصدريه دی ای الا قولهم.

سوال: احراق بالنار خو هم قتل دی، نو ترديد په منځ كي اقتلوه او حرقوه څرنګه صحيح دی؟

ځواب: مراد د قتل څخه قتل بالسيف دی، نو مقابله صحيح ده، او هغه ځواب ته ضرورت نسته لكه چي بعضي مفسرينو ويلي دي چي او په معنی د بل دی.

نكته: ددې ترديد فائده داده چي يا يې قتل كړئ، نو ژر به ځندي خلاص سو، او يا اور ورته بل كړئ چي ددې اور له ليدلو څخه به شايد ابراهيم[۴] ستاسي و دين ته رجوع وكړي، او كه پر خپل دين او خبره ټينګ سو، نو د اور په سوځلو به زمونږ ښه زړه په سوړ سي.

فَاَنْجٰىهُ اللّٰهُ مِنَ النَّارِ ؕ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يُّؤْمِنُوْنَ ﴿۲۴﴾

نو خدای ﷻ په قدرت عظيمه سره خپل ابراهيم[۴] ته نجات وركړی د اور د سوځېدلو څخه بان جعله عليه بردًا وسلامًا كما في موضع آخر من القرآن، په تحقيق په دې انجاء كي د ابراهيم[۴] ډېر دلائل دي.

پوهه: چي دا جلمه ''فانجينه من النار'' عطف ده پر محذوف باندي، والتقدير فاتفقوا علی تحريقه بالنار فقذفوه في النار فانجاه الله تعالٰی، پر قدرت د معبود بالحق (۱) حفظه من حرق النار (۲) اوبردًا و سلام وګرځېدی خلاف طبعه (۳) د اور

لمبې کراري سوې په لږ زمانه کي، او سره ددې چي عظيم الشان اورؤ، کمامر سابقًا، د اور په منځ کي د ګلانو روضه پيدا سوه "لقوم يؤمنون" د هغو خلګو لپاره چي د خدای ﷻ پر لوی قدرت ايمان لري، وانما قال ذالک لانهم المنتفعون بها.

وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُم مِّن دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا

او وويل ابراهيم؁ په خطاب کي و خپل قوم ته، تاسي ګرځولي دي بتان خدايان نه د يو دليل د لاري؟ بلکي ددې لپاره چي ستاسي تر منځ محبت پيدا سي په سبب د اجتماع ستاسي پر عبادت ددې بتانو، لکه بعض خلګ چي پر يو مذهب سره متفق وي که څه هم هغه مذهب غلط او باطل وي لکن ددوی لپاره سبب د محبت او اتفاق ګرځي، کالشيعة والمعتزلة والخوارج وغيرهم من فرق الضلال چي دوی له سببه د اتحاد المذهب يو د بل سره ايتلاف او محبت کوي.

مَّوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

يعني تر هغو پوري چي تاسي په دنيا کي باقي ياست، تفسير حسيني وايي: ميخواهيد تا شمارا درعبادت آن بتان اجتماعی باشد ودوستی بايک ديګری وتاکيد يک ديګری را اتباع ميکنيد وبرآن اتباع دوست يکديګر ميشويد، همچنانکه مؤمنان درعبادت الله بايکديګری مهر ومحبت دارند، وتا دردنيا باشيد آن دوستی باقيست انتهٰی.

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا

يعني وروسته تر وتلو د دنيا څخه د آخرت و ژوند ته "يکفر بعضکم" چي عابدان دي منکر به ګرځي "ببعض" چي بتان دي، لعنت به وايي او ښکنځل به کوي هره ډله يعني تاسي عابدان او ستاسي پر هغه بله ډله، يعني هغه محبت د دنيا به مو په بغض سره بدل سي يو تر بله.

پوښتنه: عابدان خو انسانان دي لعنت او ښکنځل کولای سي، بتان خو ډبري او جمادات دي، هغه څرنګه لعنت ويلای سي؟

ځواب: دوی که څه هم جمادات دي لکن خدای ﷻ يې پر خبرو راولي لپاره د تحسر او پښېمانۍ د عابدانو، ولي په دنيا کي به دوی يعني عابدانو دا ويل هؤلاء

شفعائنا عند الله، يعني كه فرضًا بعث بعد الموت ؤ، نو بتان به زموږ شفاعت كوي، لكه په بل ځاى كي د قرآن مبارك چي راغلي دي چي په ورځ د قيامت كافران پر خپلو معاصيو منكر سي اعضاء ددوى پر دوى شاهدي وركوي، او كافران چي خپل اعضاء ملامت وكړي چي تاسي ولي پر موږ شاهدي اداء كړه خو تاسي په اور د دوږخ كي سوځئ او موږ چي انكار كاوه ستاسي غم راسره ؤ؟ اعضاء ورته وايي انطقنا الله الذي انطق كل شيئ.

وَّمَأْوٰىكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِّنْ نّٰصِرِيْنَ ﴿٢٥﴾

او ځاى ستاسي عابدانو او معبودانو اور دى، او نسته تاسي لره يو كومك كونكى چي تاسي له عذابه خلاص كړي.

پوه سه: چي ناصرين جمع راوړى په سبب د وقوع په مقابل كي د جمع يعني لكم، والمعنى مالاحد منكم من ناصر اصلاً.

سوال: د معبودينو چي د ډبرو بتان دي په اور يې څه باك كېږي، ولي خو جمادات دي؟

ځواب: نعم د بتانو په اور كي د اچولو دا مطلب نه دى چي بتانو ته خداى پاك عذاب وركوي لعدم كونها مكلفين بلكي لپاره د غايت تحسر او غم او پښېمانى د عابدانو سره يې يو ځاى كړه، والله اعلم.

فَاٰمَنَ لَهٗ لُوْطٌ ۘ

نو ايمان راوړى پر ابراهيم لوط عليهما السلام.

پوه سه: چي آمن له و آمن به متقاربان دي، والمعنى بعض مفسرين وايي چي لوط؈ د ابراهيم؈ د خور زوى ؤ چي په پښتو يې خوريى بولي، او په فارسي يې خواهر زاده بولي، لكن اكثره مفسرين وايي چي د ابراهيم؈ د ورور هاران زوى ؤ چي په پښتو يې وراره بولي او په فارسي يې برادر زاده بولي، والمعنى صدقه في جميع مقالاته، يعني په ټولو خبرو كي د ابراهيم؈ تصديق وكړى، دا معنا نه ده چي په صرف نبوت كي او په دعوه كي د توحيد يې دده متابعت وكړى، ولي ,يي دده ړ څخه دا ګمان كېږي چي لوط؈ د مخه مشرك ؤ العياذ بالله، لان الانبياء عليهم السلام

معصومون من الكفر والمعاصي الكبيرة قبل النبوة وبعدها.

فائده: درويش په عصمت کي د انبياء کرامو علیهم السلام يوه محققه رساله تصنيف کړې ده چي نوم يې دی "كشف الغطاء عن عصمت الانبياء" چي د احاديثو په رڼا کي او د اصول الفقه او د کتابو د فقه او علم الكلام د کتابو څخه په نقل زيبا ده، او د عصر د علماؤ د قندهار او د هرات د علماؤ تقاريظ او امضاء پر موجود دي، د هغې رسالې مطالعه ضروري ده.

وَقَالَ اِنِّىْ مُهَاجِرٌ اِلٰى رَبِّىْ

وويل ابراهيم ع ته او ساره ته چي دده د اکار لوروه او د ابراهيم ع په نکاح کي وه او هغې د مخه پر ابراهيم ع ايمان راوړی ؤ، په تحقيق زه هجرت کوم و خدای جل جلاله ته يعني چي خدای جل جلاله ماته امر کړی دی، او يا معنی د آيت داده چي هجرت کوم هغه ځای ته چي هورې زه عبادت د خدای جل جلاله وکړم په آسانی سره يعني بلا مانع.

پوهه: چي ابراهيم ع له کوثی څخه (چي په اطرافو کي د کوفې د يوې قريې نوم دی) او لوط ع او ساره رضي الله عنها هم ورسره وه، علماء او تاريخ پوهان وايي چي دا اول هجرت ؤ له وطن مالوف څخه في سبيل الله (د اسماء بن ابابکر رضي الله عنهما څخه روايت دی چي عثمان رض له مکې څخه حبشې ته هجرت وکړی، نو رسول الله صلی الله علیه وسلم دده په شان کي داسي وويل: هو اول من هاجر بعد ابراهيم ولوط ع) نو ابراهيم ع په فلسطين کي واړول او لوط ع په سدوم کي اقامت پذير سو، او تاريخ قديم وايي چي د ابراهيم علیه السلام عمر حين الهجرة پنځه اويا (۷۵) کاله ؤ.

اِنَّهٗ هُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿٢٦﴾

په تحقيق خدای جل جلاله غالب دی چي زه يې د نمرود غوندي متكبر مدعي الالوهية او دده د ظالمانو تابعانو څخه په صحت او عافيت خلاص کړم (دا قول د ابراهيم ع دی چي خدای جل جلاله يې حکايت کړی دی) او خدای جل جلاله په هر کار کي حکمت لري چي زه يې امر کړی يم په هجرت له کوفې څخه.

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ

موږ هبه کړی ده ته اسحٰق يعني هغه وخت چي ابراهيم ؑ له عيال څخه نا اميده سوی ؤ په سبب د کبر سن، او د اسحٰق مور ساره ؓ عاقره وه يعني وچه.

فائده: د اسحٰق ولادت وروسته ؤ تر ولادت د اسماعيل ؑ له هاجره څخه "ويعقوب" عطف دی پر اسحٰق، يعني يعقوب بن اسحٰق بن ابراهيم ؑ چي په عربي يې نافله بولي، او په پښتو يې لمسی بولي او په فارسي يې نواسه بولي.

وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتٰبَ

او موږ پيدا کړي وه په اولاد کي د ابراهيم، نبوت او کتاب لکه تورات او انجيل والزبور والقرآن الكريم او انبياء عليهم السلام، د ابراهيم ؑ په نسل کي انبياء نهايته خدای ﷻ ډېر پيدا کړي دي، او اخيرين نبي دده په نسل کي افضل الانبياء والمرسلين المبعوث الى الجن والناس في اخير الزمان محمد المصطفى ﷺ ؤ چي پر ده دوره د نسل د ابراهيم ؑ پای ته ورسېدل، بلکې د مطلق نبوت د اولاد د آدم ؑ دروازه بنده سوه الى قوم القيامة او د فرقان په نزول سره د کتب آلهيه وو درسگاه هم بنده سوه.

فائده: ټوله انبياء ؑ له نسل څخه د ابراهيم د اسحٰق بن يعقوب بن ابراهيم ؑ له لاري څخه وه، يو سيد البشر ﷺ چي نسل د اسماعيل بن ابراهيم ؑ د شاه راه څخه ؤ.

وَآتَيْنٰهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا

او ورکړی موږ ثواب د هجرت دده و مور ته په دنيا کي لکه بې وخته زوی اسحٰق ؑ او ذرية طيبة اصلها ثابت وفرعها في السماء، او بل تر ابراهيم ؑ وروسته ټوله انبياء دده له نسل څخه دي، او ټوله اهل الملل حتی مشرکی اهل مکة ده ته ځان منسوبوي او دده په ملت فخر کوي، کريمه: واجعل لي لسان صدق في الآخرين.

وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصّٰلِحِينَ ۝

او په تحقيق ابراهيم په آخرت او قيامت کي د صالح بندګانو څخه دی، الكاملين في الصلاح.

تتمة حال ابراهيم عليه السلام صاحب کشاف وايي چي ابراهيم عليه السلام په وخت کي د هجرت پنځه اوویا (٧٥) کلن ؤ او په هم دغه کال خدای جل جلاله اسماعيل ؑ زوی ورکړی له بطن ښځه د هاجره، چي مينځه وه د ساره چي ساره و ابراهيم ؑ ته وبخښل او ابراهيم ؑ ازاده کړه او په نکاح يې کړه، او څه وخت چي عمر مبارک د ابراهيم عليه السلام يو سل شلو (١٢٠) کالو ته ورسېدی بیا خدای جل جلاله له ساره ښځه وده ته اسحٰق زوی ورکړی، او بیا خدای پاک دده عمر دراز کړی چي يعقوب بن اسحٰق يې هم وليدی او دی د شجرة الانبياء په لقب سرشال سو، او نهایت مهمان نواز هم ؤ، نو يو شاعر وايي:

سفر اش مبسوط بر اهل جهان .... نعمتش مبذول شد بی امتنان

وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ

"ولوطًا" عطف دی پر ابراهيم، ای ارسلنا لوطًا (اذ منصوب دی په اذکر مقدر سره ای اذکر یا محمد لاهل مکة چي لوط وویل و خپل قوم ته "لتاءتون" کلمه د لام جواب د قسم محذوف ده "الفاحشة" ای الفعلة البالغة غاية القبح وهي اللواطة.

مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٢٨﴾

چي وړاندي والی نه دی کړی ودغه فاحشه ته هيڅ چا د عالميانو څخه تر تاسي دمخه لتنفر الطبع منها، لان الدبر موضع النجاسة الغليظة، علماء وايي چي لواطت د نر د نر سره هيڅ چا تر قوم د لوط د مخه نه دی کړی.

پوه سه: چي دا جمله صله ده د الفاحشة.

سوال: الفاحشة خو معرفة دی، او نحات وايي چي جمله په حکم کي د نکره ده، نو يې څرنګه صفت کېدای سي؟

ځواب: په الفاحشة کي لام لپاره د عهد ذهني دی، نو هغه په حکم کي د نکرې دی، مثال دا مصرع ده: .... وَلَقَدْ أَمُرُّ عَلَى اللَّئِيمِ يَسُبُّنِیْ چي يَسُبُّنِیْ صفت اللَّئِيمِ دی، یا دا جمله مستانفه ده کانه قيل ما الفاحشة.

اَئِنَّكُمْ لَتَاْتُوْنَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُوْنَ السَّبِيْلَ ۵ۙ

دا بيان دى د فاحشة، آيا تاسي ورځي يعني جماع كوئ د نرو سره، صراحةً نوم يې نه واخستى بلكې په لفظ د ايتان چي عام لفظ دى تعبير يې وكړى، لغاية قبح تلك الفعلة، او تاسي قطع كوئ لار پر مسافرانو، ولي چي دوى د مسافرو سره لواطت كاوه، نو باره مسافر ددوى پر لار نه راتله، او بعض مفسران وايي چي تاسي لار د جماع د ښځو بنده كړه په قضاء شهوت د نرانو.

درويش وايي: چي يو جاهل مطلق په نامه د ملا يو چاته ويلي وه چي رجل هغه چاته وايي چي سرحد ته د بلوغ رسېدلى وي، نو د بالغ هلك سره لواطت روا دى استعيذ بالله، د بالغ سړي سره چي دبره يې متحمل ددې كار كېداى سي خداى جل جلاله فاحشه وبلل، نو نابالغ هلك چي ددې كار طاقت هم نه لري څرنگه به لواطت ورسره روا وي.

فائده: د مايني سره هم لواطت حرام دى، لكن د نر سره لواطت اغلظ حرمتًا دى كما لايخفٰى، ولي چي په ماينه كي ملك د نكاح موجود دى، لكن چونكه دبره ځاى د فرث او نجاست ده او د حرث كښت ځاى نه ده، نو ځكه قضاء شهوت په دبره كي د مايني هم ناروا دى، كريمه: نسائكم حرث لكم الآية.

وَتَاْتُوْنَ فِيْ نَادِيْكُمُ الْمُنْكَرَ ۭ

او تاسي راتگ كوئ په خپلو مجالسو كي د منكر كارو يعني چي شرعًا و عقلاً بد كار دى، اخرج احمد والترمذي وحسنه والخاكم وصححه والظهراني والبيهقي رح عن ام هاني بنت ابى طالب، دې وويل چي ما سوال وكړى د رسول الله ﷺ څخه ددې آيت په باره كي چي منكر ددوى څه شى ؤ، نو عليه الصلوة والسلام راته وويل، چي دوى به په لارو كي ناست وه څوک چي به تېرېدى په ډبرو به يې ويشتى او پسخند به يې په واهه، او مجاهد، قتاده، منصور، قاسم بن محمد او ابن زيد رحمهم الله وايي چي منكر د مجلس يې دا ؤ چي دوى به په مجلس كي لواطت سره كاوه او يو د بله به يې سره ليدل، او بغوي رح وايي چي منكر ددوى دا ؤ چي دوى به په لاره كي ناست وه هر سړي ته به كاسه پرته وه ډبري به پكښې وې چي پر لاره به سړى تېرېدى دوى به سره

ويل خذوه، نو د هر سړي ذبره چي به اول پر مبتتل دا عابر سبيل مسافر د هغه ؤ هغه به لواطت ورسره كاوه، او كه به د عابر سبيل سره ماينه ورسره وه، نو د هغه مسافر ښځه به يې راوګرځول په خپله به يې په نكاح كړه او د ښځي خاوند ته به يې دري درهمه وركړه، او دوى قاضي درلودى چي هغه به دا حكم وركاوه، او قاسم بن محمد رح وايي چي په مجلس كي به يې ګوزونه سره اچول، او عبدالله بن سلام رض وايي چي يو پر بل به يې سره توكل، او مكحول رح وايي چي د اخلاق ښځه د قوم لوط دا هم وه چي ژاولي به يې ژوولې، او د مجاهد رح ښځه دا هم روايت دى چي دوى كوتربازي كول، او د ګوتو سرونه به يې په نكريزو سره كول.

فائده: نادى مجلس جامع ته د خلكو وايي چي خلګ ولاړ سي بيا يې نادى نه بولي.

مسئله: د ژاولو ژوول د نر لپاره مكروه دى لقيام السواك مقام ذالک او د ښځي لپاره مكروه نه دى بلكې قائم د مسواک دى، ولي چي د ښځي ورېه او غاښونه ضعيف دي د مسواک وهلو طاقت نه لري.

درويش وايي: چي كه ته روح المعاني، روح البيان او مظهري مطالعه كړې، نور عيبونه د قوم لوط به پكښي پيدا كړې، وفيما ذكرنا كفاية.

پوښتنه: د دې ګردو روايتونو جمع كول به مشكل نه وي؟

ځواب: روح المعاني وايي چي قوم لوط په ټولو كاروكي ډېر بې حياء قوم ؤ انتهى.

درويش وايي: چي د ټولو د غو كارو په داسي بې حياء قوم كي ممكنه ده، د دوى د بې حياء كارو ښځه چي په مجلس كي ګوز اچول دي په اهل هند كي رواج دى كه مسلمانان وي او كه هندوان وي، دوى وايي چي ګوز اچول دوا ده او بندول يې مرض دى، كذا في روح البيان.

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ

عطف دى پر قال باندي، نو لوط ؑ چي دوى وېرول په نزول د عذاب سره، كه دوى دا فعل قبيح د لواطت او نورو بدو كارو لكه چي تاسي واورېدل، نو جواب د قوم لوط نه ؤ.

إِلَّآ أَن قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللَّهِ إِن كُنتَ مِنَ الصَّٰدِقِينَ ﴿٢٩﴾

مگر دا خبره چي موږ ته راتګ په عذاب د خدای وکړه، دا خبره هم دوی د پسخنده ورته وکړه، که ته يې له رشتيا ويونکو خلګو څخه په نزول کي د عذاب پر موږ، يعني موږ خو خپل اعمال نه پرېږدو، نو که ته صادق يې په دعوی کي د نبوت.

قَالَ رَبِّ انصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ ﴿٣٠﴾

لوط ؑ وويل يا زما رب ته کومک وکړه له ما سره يعني په نزول سره د عذاب پر دې قوم فساد پيشه باندي، چي هغه کارو ته ددوی اشاره وه چي ذکر يې عنقريب تېر سو.

پوه سه: چي لوط ؑ داسي نه وويل: على قومي، اشاره يې ودې ته وکړه چي دوی د عذاب مستحق دي په افساد د دوی في ارض الله تعالى.

پوښتنه: خدای ﷻ په قصه کي د لوط ؑ دعوة دده و قوم ته په عبادت د خدای په توحيد نه راوړه لکه په قصه کي د ابراهيم او د شعيب ؑ چي وروسته به راسي تر ټولو دمخه دعوت و عبادت ته د خدای ﷻ په توحيد سره او تر ټولو اولينه وظيفه هم دغه دعوت و عبادت ته د خدای او توحيد ته دی؟

ځواب: لوط ؑ خو له قومه د ابراهيم ؑ ؤ او دده په زمانه کي هم ؤ، نو هغه د ابراهيم ؑ وه عبادة الله ته دعوت يې کافي ؤ، او ددې تبليغ د ابراهيم ؑ وعبادة الله او توحيد ته مشهور هم وه، نو لوط ؑ د هغه تبليغ څخه عبادة الله او په توحيد سره د ابراهيم ؑ د تبليغ سبکدوش ؤ، نو ځکه لوط ؑ ددوی د اعمال خبيثه په تبليغ سره يعني لواطت او بد کارونه چي به يې کول په تبليغ، په منع د هغو کارو څخه شروع وکړه.

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَٰهِيمَ بِالْبُشْرَىٰ

هغه وخت چي راغلی رسل زموږ چي ملائکة العذاب وه، ابراهيم ته په زېږي د ولد او ولد الولد، يعني اسحاق و يعقوب، ګويا ابراهيم ؑ ورته وويل چي تاسي صرف زما د زېري لپاره راغلي ياست، او بل مطلب هم لرئ، نو دوی ورته وويل:

قَالُوٓا۟ إِنَّا مُهْلِكُوٓا۟ أَهْلِ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةِ ۖ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا۟ ظَٰلِمِينَ ﴿٣١﴾

دوی وویل چي موږ هلاکونکي يو د اهل ددې قریې چي سدوم ده، چي لویه قریه وه د قوم لوط، په تحقیق ددې قریې اهل ظالمان وه، تعلیل لاهلاکهم یعني بالکفر والتکذیب، وانواع المنکرات کمامر تفصیله.

پوه سه: چي قریه په اصطلاح د قرآن عامه ده یعني ښار ته هم وایي او کلي ته هم وایي، نو سدوم اصلاً ښارؤ.

پوه سه: چي اشاره په هذه سره چي اشاره د قریب ده، وه يې کړه، ولي چي سدوم و محل ته د ابراهیم؏ نژدې ؤ، او اول فحشاء د لواطت له دغې قریې څخه شروع سوی دی.

درویش وايي: چي مظهري او روح البیان وايي چي اضافت د مهلکوا واهل هذه القریة لفظي دی، لان معناه الاستقبال، او روح المعاني اولاً هم داسي ویلي دي ان الاضافة لفظي لان معناه علی الاستقبال، لکن وروسته يې دا احتمال هم راوړی دی چي اضافت دې معنوي وي، لتنزیل ذالک ای هلاک قوم لوط منزلة الماضي لقصد التحقیق، والمبالغة فافهم، وارجع في ذالک الی کتب النحو في اضافة اسم الفاعل الی معموله.

قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا ۚ قَالُوا۟ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَن فِيهَا ۖ لَنُنَجِّيَنَّهُۥ وَأَهْلَهُۥٓ

ابراهیم؏ ملکو ته وویل اعتراضًا علیهم چي په دې قریې کي د قوم لوط خو لوط؏ هم موجود دی، هغه خو هیڅ ظلم نه دی کړی، او یا معنی داده چي نبي چي په منځ کي د قوم وي هغه قوم خدای ﷻ حسب عادة المستمرة نه هلاکوي، ملکو ابراهیم؏ ته وویل موږ ترتا ښه خبر يو چي په دې قریه کي سته من لوط واهله، موږ به ده ته او وه اهل ته دده نجات ورکړو یعني دوی به له قریو څخه وباسو، یا به نور قوم چي دده متابعت يې نه کاوه او خپل کفر او فحشاء ته يې دوام ورکړی وي هغه به هلاک کړو.

پوه سه: چي دا قول د ملائکه وو جواب دی د قوم د ابراهیم بان فیها لوطًا او سره د بیان د مزید العلم چي دوی وویل نحن اعلم آه په دې سره چي اهل قریه خاص دي په ماسوا سره د لوط او دده اهل البیت.

إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغٰبِرِينَ ﴿۳۲﴾

مګر نه یوه ماینه دده (چي زړقا يې نوم ؤ) چي هغه وه یعني في علم الله تعالی (نو صیغه د ماضي پر خپل حال ده) یعني له جملې څخه د باقینو في العذاب او في القرية.

پوه سه: چي كانت تعليل دی د استثناء.

خیر دا خو سوال او ځواب ؤ د ابراهیم او د ملائکه تر منځ، وروسته ملکو د ابراهیم څخه رخصت واخستی، او د قوم لوط پر خوا راهي سوې، او په رنګ د ښو ښائستو ځوانانو په ډول وې، قال الله تعالی.

وَلَمَّا أَنْ جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا

پس هغه وخت چي راغلې ملکي رسولان زموږ د لوط کره، غمجن سو لوط په دغو مېلمنو سره (له دې سببه نه چي دوی پر تکلیف سوه، بلکې ددې سببه چي که قوم زما خبر سي دوی ته به اراده د بد کار وکړي لکه ددوی چي عادت ؤ من اللواطة، ولي اول الوهلة لوط دوی نه پېژندل چي دا ملائکه دي) او تنګ سو لوط په سبب ددې رسل.

پوه سه: چي زرعًا تميز دی له نسبت څخه د ضاق ولوط ته، او ذرع طاقت ته وايي، والمعنی تنګ سو طاقت د لوط په شان سره ددې مېلمنو چي رُسُل وه، یعني چي زه په دوی څرنګه له قومه څخه ساتم اذا قصدوا بهم سوء.

محاوره: عرب وايي فلان طويل الذراع یعني لاس یې اوږد دی، لکن مراد یې دادی چي شدید القوة دی، وذالک لان طويل الذراع ينال ما لاينال قصير الذراع.

وَقَالُوا لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ إِنَّا مُنَجُّوكَ وَأَهْلَكَ

او رُسل وویل لوط ته چي دده غم او بې طاقتي یې محسوسه کړه، ته مه بیرېږه پر موږ باندي له قوم څخه حسب عادتهم، او ته غم مه کوه پر اهلاک زموږ ددوی یعني ستا قوم دی د شفقت د لاري "انا منجوک واهلک" علت دی د نهي د لاتخف، موږ نجات درکوو تاته او ستا اهل ته.

پوه سه: چي اهلک عطف دی پر کاف د منجوک، نو ځکه اهلک منصوب دی.

إِلَّا امْرَأَتَكَ كَانَتْ مِنَ الْغٰبِرِيْنَ ﴿۳۳﴾

مګر نه ستا ماينه چي ده په علم کي د خدای ﷻ د پاتو کسانو په جمله کي چي عذاب ورکول کېږي او يا په قريه کي به باقي وي، کمامر.

إِنَّا مُنْزِلُوْنَ عَلٰٓى أَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا

موږ نازلوو يعني په امر او مشيت د خدای ﷻ يو عذاب.

پوه سه: چي رجز په اصطلاح کي اضطراب ته وايي، عرب وايي: ارتجز فلان اذا اضطرب، ولي چي په عذاب سره خو هم معذب کسان په اضطراب او بې قرارۍ کي واقع کېږي.

مِّنَ السَّمَآءِ بِمَا كَانُوْا يَفْسُقُوْنَ ﴿۳۴﴾

د اسمان له خوا څخه يعني په ډبرو ويشتل او په مځکه کي خسف کېدل کما قال مقاتل رح.

سوال: ډبري خو د اسمان له خوا دي، او خسف په مځکه کي څرنګه د اسمان له خوا وي؟

ځواب: مراد د اسمان له خوا دادی چي دواړه به په قدرت د خدای ﷻ وي.

پوه سه: چي کلمه د باء سببي ده، او کلمه د ما مصدري ده، والمعنى بسبب عادتهم بالفسق والفجور.

درويش وايي: چي تواريخ قديمه وايي چي په قريه سدوم کي اووه لکه (۷۰۰۰۰۰) رجال وه کما في کشف الاسرار، کاشفي رح وايي: پس به حکم خدای ج لوط با اهل خود خلاص يافت و کفار مؤتکفه هلاک شدند، وشهر خراب شده ايشان عبرت عالميان گشت، راوي وايي چي جبرئيل ع په خپلو وزرو سره ښار د سدوم سره د مافيها پورته کړی، نو عالي يې سافل وګرځاوه، او د اسمان له خوا څخه د ډبرو باران هم شروع ؤ.

وَلَقَدْ تَّرَكْنَا مِنْهَآ اٰيَةًۢ بَيِّنَةً لِّقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ ﴿۳۵﴾

او موږ پرې ايښي دی له قريو څخه د لوط ع يوه ښکاره نښانه ''لقوم يعقلون''

يعني چي په آياتو كي د قدرت الهي فكر وهي او په نظر د عبرت ورته ګوري، ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي آيات بينه ددوی كورونه، يعني بعض كورونه چي كنډوالې دي (فقير لفظ بعض ووايه له دې سببه چي مخته تېره سوه چي جبرئيل ؑ ددوی كورونه په وزرو واخستل او اعلى يې اسفل وګرځول نو ددوی خسف سوه) او قتاده رح وايي چي هغه آيات بعض ډبري دي چي د اسمان له خوا پر دوی اورېدلې، چي اول د امت محمد (ﷺ) يې هم ليدلي دي، او مجاهد رح وايي چي د سدوم د ښار پر ځای چي ښار سرنګون سو توري بد بويه اوبه پيدا سوې په قدرت د خدای جل جلاله چي تر ډېري زمانې پوري هغه اوبه باقي وې، او بعض مفسرين وايي چي له آيت څخه ددوې د قصې چي په كتابو كي منقوله ده او تواريخو ضبط كړې ده.

درويش وايي: چي كه مراد له آيت څخه توري اوبه سي يا حكايت عجيبه ددوی سي، نو كلمه د من بيانيه ده د تبعيض لپاره نه ده لان المتروك الباقي ليس بعض القرية بل كلها، او پر هغه نورو روايتونو كلمه د من تبعيضي ده، فتدبر.

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا

او قوم مدين ته مو واستاوه ددوی ورور شعيب، مراد له اخوت څخه اخوت نسبي دی لا الديني، چي نوم يې شعيب ؑ ؤ او له قوم څخه د اهل مدين ؤ.

پوه سه: چي حرف جر متعلق دی په محذوف سره ای وارسلنا الى مدين، او دا جمله عطف ده پر لقد ارسلنا نوحًا كمامر.

پوه سه: چي مدين د وطن نوم دی، فلابد من تقدير مضاف ای الى اهل مدين.

فَقَالَ يَٰقَوْمِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱرْجُوا۟ ٱلْيَوْمَ ٱلْءَاخِرَ وَلَا تَعْثَوْا۟ فِى ٱلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ۝

نو شعيب ورته وويل ای قومه زما (نو كسره د ميم عوض ده له ياء څخه د متكلم يعني اصل يې قومي ؤ) تاسي عبادت كوئ د خدای جل جلاله (والمراد بالعبادة التوحيد، لكه چي اوله وظيفه ده د هر نبي)

پوه سه: چي معنى له رجاء څخه په دې آيت كي معنى د خوف ده يعني خافوا من عذاب الله تعالى في اليوم الآخر، يا معنى داده چي داسي كارونه په دنيا كي وكړئ چي تاسي ته اميد درپيدا كړي د ثواب د يوم القيامة، نو ذكر يې مسبب

کړی چي رجٰی د ثواب ده په قیامت کي، مراد ځندي سبب دی چي فعل د خیر دی.

پوه سه: چي عثٰی سخت فساد ته وايي، نو مفسدين يې حال مؤکد دی د عامل، او دا هم روا ده چي دا دي حال منتقله وي، نو معنی يې داده لاتفسدوا في الارض علی قصد الافساد، نو په قيد سره هغه افساد خارج سو چي په قصد د اصلاح وي لکه قتل د کافرانو، او تخريب د سرايو ددوی، او ربېل د درختو ددوی لپاره د اصلاح د ځمځکي په اجراء سره د احکامو د دين د اسلام په ځمځکه کي، ولي چي احکام د اسلام چي په ځمځکه کي جاري سي نه به غلا وي او نه به زنٰی وي نه به قتل و غارت وي او نور ورته مفسدات به نه وي په ځمځکه کي.

فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٣٧﴾

نو قوم يې تکذيب وکړی په دعوه کي د نبوت، نو دوی ونيول يعني هلاک کړل سختي زلزلې، او بعض مفسرين وايي چي جبرئيل[۴] ناره پر وکړه چي ددوی زړونه يې په لرزه راوستل او ټوله مړه سوه، نو دوی وګرځېدل په سرای کي ددوی.

پوه سه: چي مراد له سرای څخه وطن ددوی دی نه معنی متعارفه، چي سرای د جاثمين حال دی، او معنی يې داده چي پر زنګنو ناست وه او مړه وه.

وَعَادًا وَثَمُودَا۠

منصوب دي دواړه په اذکر مقدر سره يعني اذکر، يا منصوب دي په فعل محذوف سره چي ماقبل دلالت پر کوي ای اهلکنا.

فائده: نومان د قومو او د قبيلو تابع دي د استعمال د عربو يعني په انصراف او عدم انصراف کي، لکه په دې ځای کي عاد او ثمود چي د دوو قومو نومان دي، په دې آيت کي حمزه، حفص او يعقوب عليهم السلام چي د قراء سبعه وو له جملې څخه دي عاد او ثمود بې تنوينه وايي، يعني غير منصرف يې بولي په سبب د علميت او د تانيث په تاويل د قبيلة، او نور قاريان يې عادًا وثمودًا په تنوين سره وايي يعني منصرف يې بولي په تاويل د جد اعلی، وهذا قانون کلي فاحفظه.

وَقَدْ تَّبَيَّنَ لَكُمْ مِّنْ مَّسٰكِنِهِمْ قف
او تاسي ته يا اهل مكه معلو مېږي اهلاک ددوی په ډلييزه تو ګه له کورو څخه
ددوی چي خراب او نړېدلي پراته دي چي تاسي شام ته سفر کوئ.
پوه سه: چي وقد تبين سره د معطوفه چي وزين آه دی جمله معترضه ده.

وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطٰنُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيْلِ وَكَانُوْا مُسْتَبْصِرِيْنَ ﴿۳۸﴾
او ښائسته کړي وه شيطان ودوی ته عملونه ددوی من الكفر والمعاصي، نو
شيطان دوی منع کړي وه له لاري څخه د حق چي رسولانو به دوی ته بيان کړي وه.
پوه سه: چي مقاتل، قتاده او كلبي رحمهم الله د مستبصرين معنى دا کړې ده
معجبين في دينهم وضلالتهم ويحسبون انهم على الهدى كما كان اهل مكة
معجبين بدينهم الشرک، او يا معنى داده چي دوی په خپلو زړو کي ځانونه ډېر
هوشيار بلل، او الفراء رح وايي چي دوی عقلا وه ذوی البصائر وه قدرت يې نظرًا
وتحقيق درلودی چي د رسول خبره يې قبوله کړې وای لكن دوی هغسي ونه کړه،
وقيل غير ذالک.

وَقَارُوْنَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامٰنَ قف
پوه سه: چي دا معطوف دی پر عادًا باندي او ناصب يې دلته هم هغه ناصب د
عادًا دی يعني اذكر قارون آه، او اهلكنا قارون وفرعون وهامان.
پوه سه: چي قارون يې دمخه کړی چي دی شريف النسب له قوم څخه د موسیٰ
ؑ او كفر له شريف النسب څخه اقبح دی.
ع:.. چو کفر از کعبه برخيزد کجا ماند مسلمانی
نو په درو نومانو ترقي ده د اعلیٰ كفرًا چي قارون دی ثم اعلیٰ چي فرعون دی.

وَلَقَدْ جَآءَهُمْ مُّوْسٰى بِالْبَيِّنٰتِ فَاسْتَكْبَرُوْا فِى الْاَرْضِ وَمَا كَانُوْا سٰبِقِيْنَ ﴿۳۹﴾ ج
اللام موطئه للقسم، په تحقيق راتګ کړی ودوی ته يعني قارون، فرعون او
هامان ته موسیٰ په معجزاتو ښكاره وو سره، نو دوی تكبر مختاره کړی پ ، مځکه
کي يعني په مصر کي او د موسیٰ قول يې قبول نه کړی، نو دوی نه سوه فوت زما له

عذابه څخه بلکې عذاب د خدای ﷻ دوی ونیول او هلاک یې کړه.
محاوره: سبق فلان طالبه اذا فاته.

فَكُلًّا اَخَذْنَا بِذَنْۢبِهٖ ۚ فَمِنْهُمْ مَّنْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا ۚ

نو هر يو له دوی څخه موږ ونیوی یعنې عذاب مو ورکړی په ګناه سره خپل چې تفصیل یې دادی، نو بعض ددوی څخه سنګ باران سوه چې قوم لوط وه کمامر.

وَمِنْهُمْ مَّنْ اَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ ۚ وَمِنْهُمْ مَّنْ خَسَفْنَا بِهِ الْاَرْضَ ۚ

او بعض یې هغه وه چې جبرئیل نعره پر وکړه، یا زلزله پر وسوه چې ثمودیان او اهل مدین وه کمامر تفصیله، او بعض یې خسف سوه په مځکه کې لکه قارون.
فائده: فقیر د مخه وویل چې د شریف النسب کفر بالا دی تر نورو کافرانو، نو هم دا وجه وه چې قارون په مځکه کې چې سخت ځای دی الی یوم القیامة په مځکه کې ژوندی روان دی کمامر نو دده عذاب تر فرعون او هامان سخت دی.

وَمِنْهُمْ مَّنْ اَغْرَقْنَا ۚ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ

او بعض ددوی لکه فرعون او هامان او ددوی همراهان او تابعان موږ غرق کړه په دریاب کې، یا قوم نوح په طوفان سره، او نه دی خدای پاک چې ددوی سره یې ظلم کړی دی یعنې چې بې کفره او بې جرمه یې عذاب ورکړی دی (ولې چې دا عادت د خدای ﷻ نه دی که څه هم ممکنه ده)

وَلٰكِنْ كَانُوْٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ ﴿٤٠﴾

لکن وه دوی یعنې دغه ناموړي کافران پر خپلو ځانو یې ظلم کاوه چې د خدای د رسولانو متابعت یې نه کاوه او ځانونه یې په خپل اختیار عذاب الهي ته وسپارل.

مَثَلُ الَّذِيْنَ اتَّخَذُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ اَوْلِيَآءَ

مثال او حالت عجیبه ددې کافرانو بلکې د ټولو کافرانو او مشرکانو چې دوی اخیستي دي یعنې مختاره کړي یې دي ماسوی له خدای ﷻ څخه اولیاء یعنې دوستان یعنې معبودان چې هغه عبارت دی له بتانو څخه.

كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ ۚ اِتَّخَذَتْ بَيْتًا ۖ

لكه ځاله د جولاګي چي د ځان لپاره یوه خونه جوړه کړي.

پوه سه: چي د عنكبوت اطلاق پر واحد، تثنيه او جمع او مذكر او مؤنث ټولو روا دی.

وَاِنَّ اَوْهَنَ الْبُيُوْتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوْتِ ۘ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ﴿۴۱﴾

او په تحقيق هغه ډېره سسته ده خونه د عنكبوت، كه چېري مشركان پوهېدلای.

پوه سه: چي ان شرطيه دی ځواب يې له ماقبل څخه فهمېږي يعني ما اتخذوها آلهة وما عبدوها.

اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِهٖ مِنْ شَيْءٍ ۭ

دا آيت په اضمار د قول دی ای قل للكفرة ووايه وه كافرانو ته چي په تحقيق خدای ﷻ علم لري.

پوه سه: چي ابو عمرو، عاصم او يعقوب رحمهم الله يدعون په ياء سره وايي يعني په صيغه د غائب چي حمل كوي پر ماقبل من ذكر الامم كما مر، اذ كلها بصيغة الغائب، او نور قراء يې په تاء د خطاب وايي، يعني خطاب دی و كفارو ته د مكې او كلمه د ما استفهاميه ده، منصوبة المحل ده په يدعون سره، نو يعلم له عمل څخه د ما استفهاميه بند دی او من شيئ كلمه د من بيان دی د ما.

وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿۴۲﴾

او خدای ﷻ غالب دی پر هر شي او پر مكافات چي د كافرانو څخه يې واخلي او په هر كار كي حكمت لري، دا تنبيه ده پر نهايت غباوت د مشركانو چي د داسي ذات والاصفات سره يې بتان جمادات شريک په عبادت كي وګڼل.

دروېش وايي: چي جهالو د قريشو به ويل ان رب محمد لا يستحی (نه شرمېږي) ان يضرب مثلاً بالبعوضة والذباب والعنكبوت، قال الله تعالى.

وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ ۖ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ ﴿٤٣﴾

دغه مثالونه موږ يې ذکر کوو او بيانوو يې وه اهل مکه وغيرهم ته، حکمت په ضرب المثل کي دادی چي هغه بعيد شی له اذهانو څخه و افهامو ته نژدې سي.

پوه سه: چي مثل کلام سائر (ای مشهور) يتضمن تشبيه حال الثاني ای المشبه بالاول ای المشبه به، کريمه: ان الله لايستحی ان يضرب مثلاً ما بعوضة الی اخير الآية.

"وما يعقلها الا العالمون" او نه پوهېږي په حسن د دغو امثالو او په فائدو يې مګر هغه کسان چي عالمان وي، محي السنة البغوي رح وايي چي عطاء او ابی الزبير له جابر رض څخه روايت کړی دی چي ده دغه آيت تلاوت کړی: وتلک الامثال الآية، نو جابر رض داسي وويل: عالم من عقل عن الله (عاقل هغه څوک دی چي عقل ورکړه سوی وي د خدای جل جلاله له خوا څخه) فعمل بطاعته واجتنب معصيته، او روح المعاني تفسير د عالمون داسي کړی دی الراسخون في العلم المتدبرون في الاشياء علی ماينبغي.

خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ ۚ

خدای عزوجل پيدا کړي دي اسمانونه او ځمکه.

پوه سه: چي بالحق يا حال دی له فاعل څخه د خلق چي لفظ الله دی، نو يې معنی داده ای محقًا مراعيًا للحکم والمصالح، او يا حال دی له مفعول څخه د خلق چي السمٰوات والارض دی، نو يې معنی داده ای متلبسةً بالحق يعني د خلق سره د اسمانو او ځمکي منافع دينيه او دنيويه مربوط دي، ولي چي په دې خلق کي د اسمانو او ځمکي علاوه تر منافعو د مخلوق شواهد داله پر قدرت عظيمه د باري عزوجل او د نورو صفاتو د خدای جل جلاله، واشار اليه بقوله.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٤﴾

په تحقيق په دې خلق کي د اسمانو او ځمکي آيت داله پر کمال قدرت او علم او حکمت د باري عزوجل د مؤمنانو لپاره تخصيص د مؤمنانو چي يې وکړی او سره ددې چي هدايات د قرآن مبارک عام دي، له دې سببه چي نفع مؤمنان څندي اخلي.

تمت بالخير الجزء العشرون.

درويش وايي: لله الحمد والتوفيق والصلوة والسلام على خير البرية وعلى آله وصحبه البررة، چي په ورځ د شنبې پر درې بجې د ماپښين پنځلس شهر صفر الخير سنه (۱۴۳۱) هجري قمري له تفسير څخه د شلم جزء د قرآن عزيز په خير او عافيت سره فارغه سوم، اللهم منک واليک.

د فقير عمر په ذوالقعدة الحرام کي په شپږنيويم (۹۶) کال کني داخل سوی دی، لکن ګيله زه د هم عصرو علماؤ څخه لرم چي د حسد ورغندی يې په غاړه کي دی، بعض وايي چي عبيدالله ناقل دی، او سرسخته حاسدان وايي چي سارق دی لکن ما کله دعوی کړې ده چي زه مجتهد يم، دوی يعني حاسدان دي يو کتاب د دين راوښيي چي له نقل څخه دي خالي وي، بلکې مبڼی د دين اسلام پر نقل ده، عن النبيﷺ ثم وثم الى يومنا، مقوله:

قدر زر زرگر شناسد .... وقدر جوهر جوهری

قال الله عزوجل في سورة الفلق ومن شر حاسد اذا حسد، ولنعم ماقيل وما انا من كيد محسود بآمن هم يحسدونني وشر الناس، من عاش يومًا غير محسود

تنبيه: درويش وايي: چي مظهري رح موافق د مصاحفو مطبوعه وو سره شلم جزء پر دغه ځای چي فقير ختم کړی دی او د اتل ما اوحي اليه څخه يې يو وشتم جزء شروع کړی دی، او روح البيان او روح المعاني يو وشتم جزء د ابتداء ددې قول څخه د خدای ﷻ کړې ده، ولا تجادلوا اهل الكتاب آه، والله اعلم وبهذا الاختلاف وعلته.

لا اله الا الله محمد رسول الله

تفسير ايوبي حنفي د نصيراحمد احمدي لخوا سکين او pdf سو.

د تفسير ايوبي ديارلسم ټوک د مضامينو فهرست

تفسير ايوبي حنفي۱۳ ټوک

د نصيراحمد احـمدي لخوا

سکين او pdf سـو.

تاريخ. ۲۴-۱۰-۱۳۹۸

واتساپ، ۰۷۴۹۸۴۹۵۶۹

د دعـا محتـاج احـمدي!